सूचना ।

अस्यां श्रीसामवेदीयोपाकर्मपद्धतौ आदिमपृष्ठे निर्दिष्टस्नानविधि-ब्रह्मयज्ञादिप्रयोगोऽस्मत्प्रकाशिते 'सामवेदीयाह्निके' (पृ० ९ तः ५२ पर्यन्तं) जिज्ञासुभिर्द्रष्टव्यः ।

विशेषस्तु—उपाकर्मणि, उत्सर्गे च स्नानब्रह्मयज्ञादनु, ऋषिपूजनात्प्राग्विष्णुपूजनमाचारात्कर्तव्यम् ।

नोट—आवश्यक होते हुए भी स्नानविधि तथा भासादि साम इस पद्धतिमें छोड़ दिये गये हैं, इसका कारण यह है कि उसके पूर्व ही "सामवेदीय आह्निक" प्रकाशित किया जा चुका है । अतः इस "उपाकर्मपद्धति" के साथ "सामवेदीय आह्निक" भी लेना ग्राहक न भूलें ।

THE

HARIDAS SANSKRIT SERIES

146

श्री

(सामवेदीया)

उपाकर्म-पद्धतिः ।

(स्नानविध्युपाकर्मादि विविधपरिशिष्टालङ्कृता)

सा च

श्री काशीस्थ जोखीराम मटरूमल गोयनका संस्कृतमहाविद्यालयाध्यापकेन

त्रिपाठ्युपाह्व दुर्गादत्तशर्मणा

सम्पादिता ।

SAMAVEDĪYA

UPĀKARMA PADDHATI

Edited by

PT. SRI DURGADUTTA TRIPATHI.

PUBLISHED BY

JAYA KRISHNA DĀS HARI DĀS GUPTA

The Chowkhamba Sanskrit Series Office,

Benares City.

1941.

॥ श्रीहरिः ॥

निवेदन

'श्रीसामवेदीयसुबोधिनीपद्धति' का प्रकाशन करते हुए सोचा गया कि उसमें से 'उपाकर्मप्रकरण' को उन लोगों के हितार्थ, जो ऐसे स्थान में रहते हैं जहां योग्य विद्वान् उपाकर्म कराने के लिए नहीं मिलते किन्तु श्रद्धालु एवं आस्तिक होने के कारण स्वयं पुस्तक के आधार पर उपाकर्म करना चाहते हैं पर साथ ही समस्त 'सुबोधिनीपद्धति' खरीद नहीं सकते, अलग से प्रकाशित किया जाय। तदनुसार कुशण्डि आदि कुछ आवश्यक विषयों को और जोड़कर यह 'सामवेदीय उपाकर्मपद्धति' प्रकाशित की गयी है। आवश्यक होते हुए भी स्नानविधि तथा आसादि साम इसमें छोड़ दिये हैं। इसका कारण यह है कि इसके पूर्व ही 'सामवेदीय आह्निक' प्रकाशित किया जा चुका है और उसमें उपर्युक्त दोनों विषय आ गये हैं। अतः इस 'उपाकर्मपद्धति' के साथ 'आन्हिक' लेना आह्क न भूलें। इन दोनों पुस्तकों को पास रखकर कोई भी व्यक्ति बड़ी सरलता से उपाकर्म कर एवं करा सकता है।

आवश्यक समझकर इसके अन्त में एक 'परिशिष्ट–प्रकरण' जोड़ दिया गया है। इसमें पहले जो सङ्कल्प दिया गया है उसे उपाकर्म के प्रारम्भ में करना चाहिए। उपाकर्म एवं उत्सर्ग में ब्रह्मयज्ञ के उपरान्त विष्णुपूजन आवश्यक है अतः न्याससहित षोडशोपचार पूजन के मन्त्रों को भी 'विष्णुपूजन' प्रकरण में दे दिया है। इसी के साथ अन्त में ऋषिपूजन में न्यास का प्रकार दिखलाया गया है, जिन्हें पाठक ध्यानपूर्वक देख लें। इसके उपरान्त जो अग्निहोत्री नहीं हैं, ऐसे लोगों के लिए कर्तव्य तर्पणविधि दी गयी है। निरग्निक लोगों को उसी के अनुसार प्रतिदिन तर्पण करना चाहिए। आगे स्नानविधि का आधारभूत परिशिष्टसूत्र दे दिया गया है। इसके उपरान्त 'उपाकर्मपरिशिष्ट', 'कर्मप्रदीपोक्त उपाकर्मप्रकरण', 'प्रोष्ठपदीपरिशिष्ट' तथा महर्षि गोभिलप्रणीत सूत्र में से उपाकर्मोत्सर्ग-प्रकरण के १३ सूत्र भी दिये गये हैं। सुबोधिनीकर्ता श्रीशिवराम

शुक्ल के ग्रन्थों में 'गृह्यकारिका' नामक 'गोभिलीयगृह्यसूत्र' पर पद्यबद्ध एवं 'कृत्यचिन्तामणि' नामक भाष्य है जो अभी तक अप्रकाशित है, उसमें से 'उपाकर्मकारिका' एवं 'उपाकर्मनिर्णय' नाम के प्रकरण भी उपयोगी होने से जोड़ दिये गये हैं। अन्त में काशीस्थ वृद्ध सामवेदी श्रीखराशंकरजी से प्राप्त एक हस्तलिखित 'उपाकर्मणि मलमासविषयो निर्णयः' भी प्रकाशित किया गया है। इस तरह ग्रन्थ की उपयोगिता बढ़ाने का यथामति प्रयत्न किया गया है जिससे यदि पाठकों को कुछ भी लाभ हुआ तो परिश्रम सफल समझूंगा।

सम्भव है कि स्वाभाविक बुद्धिदोष से इस ग्रन्थ में अनेक त्रुटियां रह गयी हों, उन्हें विद्वान् पाठकगण कृपया सूचित कर अनुगृहीत करें जिन्हें अग्रिम आवृत्ति में सुधार किया जा सके। इसके प्रकाशन में ग्रन्थसाहाय्य, उपयुक्त सूचनाप्रदानआदि द्वारा जिन जिन विद्वानों ने कुछ भी सहायता की है उनका अत्यन्त ऋणी हूं।

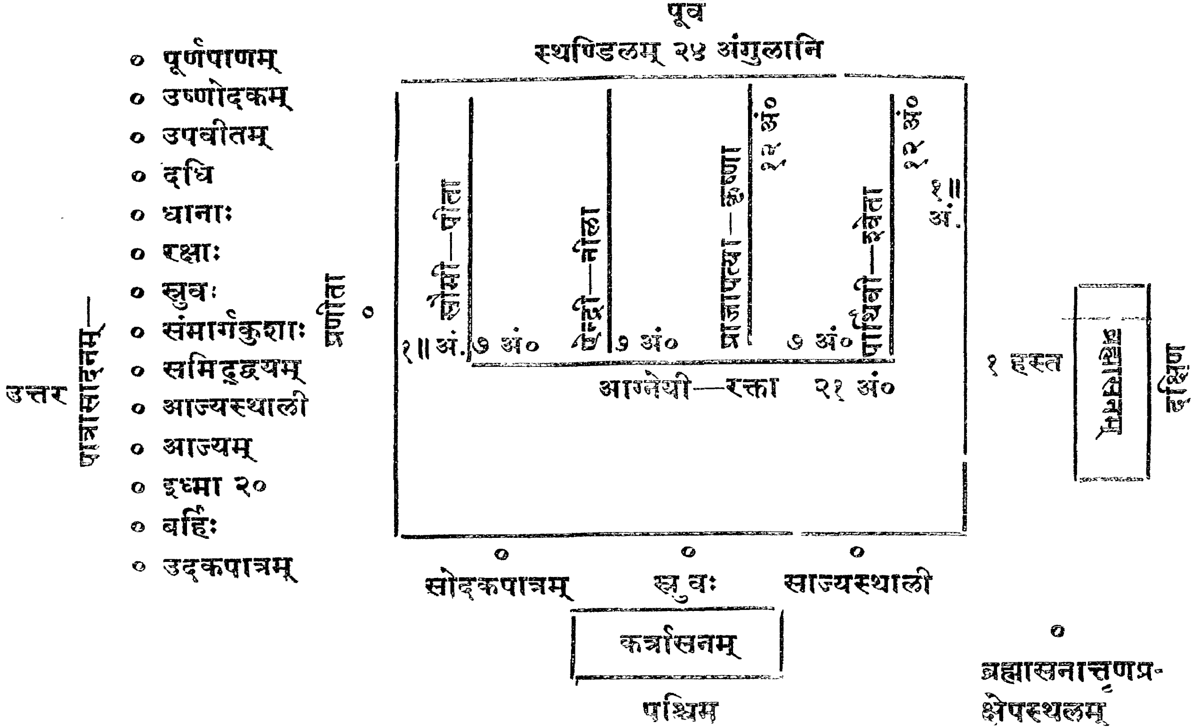
वर्तमान महर्घता के समय में प्रकाशक महोदय की उदारता एवं उत्साह से ही इसका प्रकाशन सम्भव हुआ है। यदि विद्वद्गण एवं श्रद्धावान् आस्तिक पुरुषों ने इन ग्रन्थों का प्रचार कर उत्साह बढ़ाने का प्रयत्न किया तो सामवेद के अन्यान्य अत्यन्त उपयोगी महत्वपूर्ण कई दुर्लभ ग्रन्थ जिनके प्रकाशन का विचार किया जा रहा है शीघ्र ही प्रकाशित किये जा सकेंगे। प्रकाशक श्रेष्ठि महोदय को इस सत्प्रयत्न के लिए सामवेदीय जनता की ओर से आशीर्वाद प्रदान करते हुए श्रीजगन्नियन्ता परमेश्वर से प्रार्थना करता हूं कि प्रकाशक की सद्बुद्धि, सदिच्छा एवं सत्प्रयत्न में उत्तरोत्तर उत्साहपूर्वक वृद्धि प्रदान करें।

विद्वद्विधेय—
दुर्गादत्त त्रिपाठी

श्रीसामवेदीयोपाकर्मपद्धतिस्थविषयाणां—

सूचीपत्रम् ।

कुशण्डीबोधकपत्रकम् ।

अथ

श्रीसामवेदीयोपाकर्मप्रयोगः ।

तत्र भाद्रपदमासी हस्तनक्षत्रे सशिष्यः प्राङ्मुखोदङ्मुखो वा ग्रामान्निष्क्रम्य, नाभ्यूर्द्धप्रमाणं नद्यादिप्रशस्तजलाशयतीरं गत्वा, जलेन तटं संशोध्य, तस्मिन्शुचौ देशे मृत्तिलकुशगोमयाक्षतान्यासादयेत् । ततः पञ्चमृत्पिण्डोद्धरणादि आन्हिकप्रकरणोक्तप्रकारेण स्नानविधिना स्नात्वा, तर्पणं विधाय, नद्यादेस्तीरे प्राक्प्रवणमुदक्प्रवणं वा स्थण्डिलं कृत्वा गोमयेनानुलिप्य, गन्ध-पुष्प-पत्राक्षत-धूप-दीप-नैवेद्यादीन्पूजासम्भारांस्तत्र संस्थाप्य, यज्ञियवृक्षजं पीठं सकुशं प्रागग्रं उदगग्रं वा तत्र संन्यस्य, तस्मिन्पीठे द्वादश दर्भबटून् संन्यसेत् ।

तत आचम्य प्राणानायम्य, गायत्र्याभिमन्त्रितेनोदकेन उपहारान्सम्प्रोक्ष्य, देशकालौ सङ्कीर्त्य, "छन्दसामाप्यायनपूर्वकमयातयामत्वसर्वारिष्टनिवृत्तिसकलमङ्गलावाप्तिकामो वेदोपाकरणकर्मणि गौतमादिसप्तर्षीणां अरुन्धतीप्रवचनकर्तृगोभिलाचार्यगणपतिदुर्गासहितानां(१) पूजातर्पणादिकमहं करिष्ये" इति सङ्कल्प्य, ऋष्यादीनामावाहनं कुर्यात् । इममिन्द्रेति गौतमोऽनुष्टुप् गौतमः आवाहनस्थापने विनियोगः । इति सर्वत्र । इममिन्द्रेति

---

(१) केषाञ्चिन्मते अरुन्धतीगणेशगोभिलाचार्यप्रवचनकर्तृदुर्गाः इति क्रमो विवक्षितः ।

साम पठित्वा "गौतम इहागच्छेह तिष्ठेति" आवाहनस्थापने कुर्यात्। यथा-

५ ४ ३ २ ३ ५ २२ १ २ १ २ १ ^ ३ २^

इममिन्द्रसुतम्पिबा। ज्येष्ठाममा। तिर्यमदारम्। शुक्रा।

३२ ५ २ २ १ २ ^ ३२ २^ ३२ ५

औहो २३४ वा। स्यत्वाभ्यक्षरन्। धारा। औहो २३४ वा।

^
३ २ ३२ ५ ४ ४

ऋता। औहो २३४ वा। स्यसा ५ दनाइ। हो ५ इ। डा॥ गौतम इहागच्छेह तिष्ठ।

अग्निं दूतेति भरद्वाजो गायत्री भरद्वाजः आवाहनस्थापने विनियोगः।

५ २ २ १ २ २ २ २ १२

अग्निं दूताम्। वृणी महाइ। होतारा२३म्वी। श्ववेदसाम्।

१ २ १ २ २ २ १ २ १ २

अस्यया २३ ज्ञा। आ। औ ३ होवा। स्यासुक्रतुम्। इडा २३ भा

१

३४३। ओ २३४५ इ। डा॥ भरद्वाज इहागच्छेह तिष्ठ। (१)

असाविसोम इति विश्वामित्रोऽनुष्टुप् विश्वामित्रः आ-

---

(१) आत्वासहेति भरद्वाजो बृहती भरद्वाजः आवाहन०।

५२ २ २ १ २ — १ २ २ २ २

आत्वा सहा। स्रमाशा १ ता २ म्। यूक्तारथे हिरण्यये।

१ २ — १ २ २ १ २ — १

ब्रह्मायू १ जा २ः। हारयायि। द्रकापिशा १ पिना २ः। वहा

२ — १ ^ ३ ५२ २ ३ ५

न्तु १ सो २३। मा २ पा २३४ औहो वा। ता २३४ ये॥ इति केचित्।

३ ४र ३र४५ र २ ३ ५
वाहनस्थापने वि० । असाविसोमइन्द्रते । शाविष्ठा २३४ धृ ।
२ १ २ २ १ २र १ २ १ ३
ष्णो ३ आगा ३ ही । आत्वापृणा २३ हा ३ । क्तुई २ न्द्रा २३४
५ १ २ ३ ५ ४ ४
याम् । रजाः । सूर्यों वा ओ २३४ वा । नरा ५ शिमभीः । हो
५ इ । डा ॥ विश्वामित्रेहागच्छेह तिष्ठ ।

५ २
पिबासुतस्येति जमदग्निर्बृहती जमदग्निः आवाहन० । पिबा-
२ २ १ १र २
सुतस्य रसिनोमत्स्वाहाउ । नार२ः । इन्द्रा २ गोमता २३ः । हाउ ।
२ १ र५ १ १ ७ २ २ २ २ १
आपिर्नो२ बो । धिसाधमा२ । दियबृधा२३ । हाउ । अस्मा६
७ २ ३२ १ ३ ५र र २ ३
अवा२३ । हा । तुते३ हो२ । या २३४ औ होवा । धिय ऊ
१ १ १ १
२३४५ ॥ जमदग्ने इहागच्छेह तिष्ठ ।

२ १
इममीति वसिष्ठोऽनुष्टुप् वसिष्ठः आवाहन० । इममी २३ ।
४५४ ५ ४ ५ २ १ ७ १ २
द्रसुतं पिब । ज्येष्ठाम् । अमा२र्त्तायम्मादा२म् । शुक्रास्यत्वा२ ।
१ ३ ५ १ २ ३ ५ १ २ ३ ५
भिया२क्षा २३४रान् । धारा ओ २३४ वा । आर्त्ता ओ २३४ वा ।
४ ४
स्यसा ५ दनाइ । हो ५ इ । डा ॥ वसिष्ठेहागच्छेह तिष्ठ ।

५
कश्यपस्येति कश्यपोऽनुष्टुप् कश्यपः आवा० । कश्यपस्यसु-
५ १ र २ १ २ ३ ४र ३ ५
वर्विदा६ ए । यावाहुः स । युजावा१ इती२३४ । यवोर्विश्वमपि ।

३ २ १ २ २ १ १ ^ ३ ५२ २
व्रता३म् । यज्ञान्धीश्वराः । निचा२३ । आ२ या२३४ औहोवा ।
५ ६
ऊ२३४पा ॥ कश्यपेहागच्छेह तिष्ठ ।

५ २ १२
बृहद्वयेति अत्रिरनुष्टुबत्रिः आवाहन० । बृहद्वयाः । हिमाना
२ १ २र १२र २ १ २ १ २ ७
२३ वाइ । आर्चादेवा । य अग्ना २३ या इ । यं मित्रन्न । प्राश-
१ २ २ ४ ५ ४ ५
स्ताया २ इ । मर्त्तासो ३ दा ३ । धिरोवा । पू ५ रो ६ हाइ ॥
अत्रे इहागच्छेह तिष्ठ ।

३ २
इम ँ स्तोममिति कुत्सो जगत्यरुन्धती आवाहन० । इम ँ
३ ५ २ ^३ ५ १ २र १ २ २ ३ २
स्तो २३४ माम् । अर्हते २३४ जा । तावेदसे ३ । होइ । रथा-
३ ५ २ ^३ ५ १ २र १ २ २ ३ २
मी २३४ वा । सम्माहे २३४ मा । मानीषया ३ । होइ । भद्रा-
३ ५ २ ^ ३ ५ १ २ १ २ २
ही २३४ नाः । प्रमाती २३४ रा । स्यास ँ सदे ३ । होइ ।
३ २ ३ ५ २ ३ ५ १ २ १ २
अग्नाइसा २३४ ख्याइ । माराइषा २३४ मा । वायन्त वा ३ ।
१
हो २३४५ इ । डा ॥ अरुन्धति इहागच्छेह तिष्ठ ।

२
इध्मकर्तारमध्वरेति अग्निः पङ्क्तिः प्रवचनकर्ता आवाहन० । इध्म-
१२ २ १ २ २ २ १ २ १ २ १ २ २ १
र्त्तारम । इडा । सुवः । इडा । ध्वरस्य प्रचे । इडा० । तसङ्क्षय-
२ २ २१२ १२१ २ २२ १२ २
न्तम् । इडा० । राधसोमहः । इडा० । रातिं वामास्य । हा ३१

उवा २३ । सुभगांमाहिम् । हा ३१ उ वा २३ । इषं दधामि ।
हा ३१ उवा २३ । सानसि ँ रायिम् । हा ३१ उवा २३ ।
सू २३४ वाः । इह । हा ३१ उवा २३ । ज्यो २३४ तीः ॥
प्रवचनकर्तः इहागच्छेह तिष्ठ ।

हावास्मेति सोम उष्णिक् गोभिलः आवाहन० । हावास्मा ।
स्या २३४ न्त्वा । वासूवी २३४ दाम् । अभा २ यिवा २३४
र्णीः । अनाओ २३४ वा । षा २३४ ता । गोभिष्टेत्र । णमभिवा
२३ । सयामसिहो २३४५ इ । डा ॥ गोभिल इहागच्छेह तिष्ठ ।

आतून इति गौरीवितिर्गायत्री गणपतिः आवाहन० । आ-
तूनआ । द्रक्षुमा २३ न्ताम् । चाइत्रङ्गाभा २३ ँ हाइ । सङ्गृ
२ भाया । महाहस्तो २३४ हाइ । दक्षा २ इणाइना । महा २३ ।
हा २ स्ता २३४ औहोवा । दक्षिणे ३ ना २३४५ ॥ गणेश
इहागच्छेह तिष्ठ ।

उभेयदिन्द्र इति श्येनो जगती दुर्गा आवाहन० । उभे यदि-
न्द्ररोदसाई । आ २३ पा । प्राथ उषा ३१ उवा २३ । इव आ ।
महातं त्वा माहाइनाम् । संम्रौ ३ हो । जञ्चर्षणा ३१ उवाये ३ ।

२ २ २ १२ २ — १ २ २
ना ३ मा। देवी जनित्रियाजी १ जाना २ तु। भद्रौ ३ हो।
१ २ २ २
जानित्रिय जा ३१ उवा २३। ए ३। जनदा ३१॥ दुर्गे इहा- गच्छेह तिष्ठेति।

एवमावाहनस्थापने कृत्वा अक्षतानादाय, वाक् मन इति
१
मित्रावरुणौ गायत्री प्राणः प्रतिष्ठाकरणे विनियोगः। ॐ वाक्।
२२१ ३२१२ २२१२ २ १ २ १ २ १ २ १ २१२ २ १
मनः प्राणः प्राणोऽपानो व्यानश्चक्षुः श्रोत्रᳫँशर्म वर्म भूतिः प्रतिष्ठा। एता एव समहाव्रताः सर्वा वा एता विराजो दशिनी प्रथमा विᳫँशिनी द्वितीया त्रिᳫँशिनी तृतीयैषा वै परमा विराड्यच्चत्वारिᳫँ शद्वात्रयः पङ्क्तिर्वै परमा विराट् परमायामेव विराजि प्रतितिष्ठन्ति। गौतमादिसप्तर्षयः अरुन्धतीप्रवचनकर्तृगोभिलाचार्यगणेशदुर्गास- हिताः सुप्रतिष्ठिता वरदा भवन्त्वित्युच्चार्याक्षतान्प्रक्षिपेत्। (१)

ततः प्रणवादिचतुर्थ्यन्तनमोन्ततत्तन्नाममन्त्रैः प्रत्येकं पूजा कार्या। ऋषिर्विप्रेत्युशना त्रिष्टुप् ऋषयः पूजने विनियोगः।
२ २ १२ ३ १२ २ ३ २ ३ २ ३ २ ३ १ २ १ १
"ॐ ऋषिर्विप्रः पुर एता जनानामृभुर्धीर उशना काव्येन। साचि-
३ १ २ ३ १ २ ३ २ ३ २ ३ १ २
द्विवेद निहितं यदा सामपीच्य ३३ गुह्यं नामगोनाम्।" इति मन्त्रेण "गौतमाय नमः इति" च "आसनं समर्पयामि"(२)। एवं

---

(१) अत्र ऋषिर्विप्रेति मन्त्रेण स्वस्य ऋषीणां च षोडशा- ङ्गेषु न्यासं कुर्यादित्याचारः।

(२) आसनं। को अद्येति अमहीयुस्त्रिष्टुप् कः सूर्यो वा

पाद्यं(१), अर्घ्यमाचमनीयं(२), मधुपर्कं, पुनराचमनीयम् । ततः स्वस्वमन्त्रैः पञ्चामृतेन स्नपनम् ।

चक्रं यदस्येति अथर्वा विराडिन्द्रः पयःस्नाने वि० । ॐ चक्रं

आसने विनि० । कोअद्ययुङ्क्ते धुरिगाऋतस्या ३ ए । शिमीवतोभा मिनोदुर्हणा २३ यून् । आसन्नेषामप्सुवाहोमयो २३ भून । यएषां भृत्यामृणधत्सजाई वा ३ उवा ३ । ऊ २३४ पा ॥

(१)पाद्यं । पदंदेवा औहोहाई । स्यामाइहू २३४ षाः । अना-धा २३४ हा । छा भिक्ता ३४ । औहो वा । इहा २३४ हाइ । उहुवा २३४ भीः । भद्राम् । याईवोपा ३४ । औहोवा । इहा० । औहो ३१२३४ । हूक् । एहिया ६ हा । हो ५ ऽइ । डा ॥

(२)अर्घ्यम् । आघायेत्यस्यवेधमवाहो गायत्र्यग्नीन्द्रौ अर्घ्य-दाने विनि० । आघाये अग्निमिन्धाताई । स्तृणन्ति बर्हिरानु-षाक् । येषामिन्द्रोयुवा इहा । ऊवाइ । ऊवो २३४ । वा । सा २ खो ६ हायि ॥ आचमनीयं । तद्वौहोवा । गाया २ । सुताइसा २३४ चा । पुरुहूता । यसात्वा १ ना २ यि । शंयत् । हा । औ ३ होइ । गा २३४ वाइ । ना २ शा २३४ औहोवा । ए ३ । क्विने २३४५ ॥

५ २ ४ २ ५ ४ २ १२ २ २ १ २ २
यद्दस्याप्सुवानिषत्ताम् । उतोतदस्मैमधिवच्चच्छा २३ द्यात् । पृथि-
१२ २ १ २ १ २ २ १ २ १२ २२
व्यामतिषितंयद्दू २३ धाः । पयोगो २३ षू । आदधाओषधीषु ।
१ २ १
इडा २३ भा ३४३ । ओ २३४५ इ । डा ॥ इति गौतमादिभ्यो दुग्धस्नानम् ।

दधिक्राव्ण इति अग्निरनुष्टुप् दधिक्राव्णः दधिस्नाने
५ ५ ४२ ५२ २ ४ १
वि० । ओहाइ । दधिक्राव्णो अकारिषं । ओहाइ । ओहाइ ।
१ २ २ १ १ २ २ १२ २
जिष्णोरश्वस्य वाजिना २३ होइ । सुरभिनो मुखाका २३ रात् ।
२ १ १ १ २ १२ २
प्रना २३ होइ । आयू २३ हो । पितारा २३ इषा ३४३ त् ।
१
ओ २३४५ इ । डा ॥ इति दधिस्नानम् ।

घृतवतीति वरुणो जगती द्यावापृथिव्यौ घृतस्नाने त्रिनि० ।
४ ३५ ४ २ ३ ४२ ५२ ५ २ १ २ २ २
घृतव । ता ३ इ भुवनानाम् । अभिश्रिया । उर्वीपृथ्वीमधुदुघेसुपे-
१ २ १२ २ २२ १ १
शसा २३ होइ । द्यावापृथिवीवरुणा । स्याधर्मणा २३ होइ ।
२ १ २ १ २२ १२ २ २
विष्काभा २३ इते । आजरे । भूरि । राये ३ । तसाउवा

२ १ २ १ २ १२ २२ ३ १ १ १ १
३ । ए ३ । इन्दुः समुद्रमुर्वि या विभाती २३४५ ॥ इति घृत-
स्नानम् ।

सपूर्व्यो इति प्रजापतिरनुष्टुप् इन्द्रः मधुस्नाने त्रि० ।
५२ २ २ ५ २२ १ २ २ २ २
सपूर्व्योमहोना ६ मे । वेनः क्रतू २ भाइरानजे ३ । हा ३ हा ।

१ २ २ १ — २ २ १ २ १ २
औ ३ हो ३ वा । आयिही २ । यस्य द्वारा ३ मानुषिपता ३ ।
२ २ १ २ २ १ — १ २ २ २
हा ३ हा । औ ३ हो ३ वा । आयिही २ । दोइवेषु षा ३ । हा ३
२ १ २ २ १ — २ १ ^ ३
हा । औ ३ हो ३ वा । आयिही २ । यआ २३ । ना २ जा
५२ २ २ १ ३ १ १ १ १
२३४ औ होवा । मधुश्चुता २३४५ः ॥ इति मधुस्नानम् ।

रसन्तेति इषोवृधीयो गायत्र्यथर्वणो शर्करास्नाने वि० ।
५ २ २२ १ २ १ — २ १ २ १
रसन्तेमाइ । ओ अर्यमा । पिबन्तुवा २ । रुणः कवाइ । पवमाना
— २ १ १ ^ ३ ५२ २ २ १२ २
२ । स्यम । रु २ ता २३४ औहोवा । इषोवृधे १ ॥ इति शर्करास्नानम् ।(१)

अपां व्रतस्यापस्त्रिष्टुबापो देवता वरुणस्नाने वि० । हाउ ।
११२ २ १ २ २ २२१२ २ २ २
३ । ऐरयत् । ३ । अपः समैरयत् । ३ । भूतमैरयत् । ३ । अपा-
२ २ २ २ २ २ २ २ २
ङ्गर्भोग्निरिडा । पाङ्गर्भोग्निरिडा । २ । पृथिव्या गर्भोग्निरिडा । ३ ।
१ २ २ १ २ २२१२ २ १
समन्यायन्त्युपयन्ति या २३ न्याः । समानमूर्वन्नद्यः स्पृणा २३
२ १२ २ २ २ १ २ १२ २
न्ती । तमूशुचि ४ शुचयो दीदिवा २३ ४ साम् । अपान्नपातमुप-

(१) त्वमिमा ओषधीरित्यस्य सोमो विराट् सोमः ओषध्या
२ १२ २ २२ २ १ २ २ २ १२ २
स्नाने वि० । त्वमिमा ओषधीः सोमविश्वाः । त्वमपो अजनय-
१ २ १ २ २२ १ २ १ २ २२ १ २ २
स्त्वङ्गाः । त्वमाततन्थोर्वन्तरिक्षम् । त्वञ्ज्योतिषा वितमो ववर्थ ॥

२ १ २ २२ १२ २ २ १ २
यन्तिया २३ पा ३ः। हा उ । ३ । ऐरयत् । ३ । अपः समैर-
२ २१२ २ २२ २ २ २ २ २
यत् । ३ । भूतमैरयत् । ३ । अपाङ्गर्भोऽग्निरिडा । पाङ्गर्भोऽग्निरिडा ।
२ २ २ २ २ २ २ २
२ । पृथिव्या गर्भोऽग्निरिडा । २ । पृथिव्या गर्भोऽग्निरिडा ३ । हाउ-
२ २ १ २ १ २ २ १ २ १ २२ २
वा । ए । अग्निः शिशुकः । ए । शुक्रः शिशुकः । ए । तेजः
२ १ २ १ २२ १२ २ १२ २ २ २२ १ २ १ २२१ २२
शक्रस्य शर्कं । ए । तेजः सप्ताः समीचीः । ए । तेज उषोन जा
१ २२ १ २ ३ १ १ १ १
रः । ए । सुवर्ज्योती २३४५ः ।। इति शुद्धोदकस्नानम् ।

२ १ २ १
ऋषिर्विप्रेति आचमनीयम् । वस्त्रम्-अभिवस्त्रा । सुवस ।
२ ३ ४ ५ २ १ २ १ २ २ ३ ४ ५ २ १
नान्यिर्षा । अभिधेनूः । सुदुघाः । पूयमानाः । अभिचन्द्रा ।
२ १ २ २ ३ ४ ५ २ १ २ १ २
भर्तवे । नोहिरण्या । अभियश्वान् । रथिनः । दा ३४३ यि ।
२ ४
वा ३ सो ५ मा ६५६ ।।

यज्ञोपवीतमन्त्रः । यज्ञोपवीतमिति मन्त्रस्य प्रजापतिस्त्रिष्टुप् छन्दः यज्ञोपवीतदेवता, यज्ञोपवीतमसीति प्रजापतिर्यजुः यज्ञोपवीतदेवता यज्ञोपवीतदाने वि० । ॐ यज्ञोपवीतं परमं पवित्रं प्रजापतेर्यत्सहजं पुरस्तात् । आयुष्यमग्र्यं प्रतिमुञ्च शुभ्रं यज्ञोपवीतं बलमस्तु तेजः । ॐ यज्ञोपवीतमसि यज्ञस्य त्वा यज्ञोपवीतेनोपनह्यामि ।(१)

---

(१)यज्ञोपवीतम् । ब्रह्मजज्ञानमिति ऋजुस्त्रिष्टुप् ब्रह्मा

ततश्चन्दनम् । अर्चतेति प्रियमेधानुष्टुबिन्द्रः, अर्चन्त्यर्कमिति मरुतस्त्रिष्टुबिन्द्रः, गायन्तित्वेति शिखण्ड्यनुष्टुबिन्द्रः गन्धदाने

२ २ ^३ ६ २ २ ४ २ ३ ५

वि० । अर्चतप्रार्चताना २३४ राः । प्रियमेधा ३ सो ३ अर्चत ।

२ १ ४ ५१३ ५ १ ३ २ २

अर्चन्तु पू २३ त्रा ३ काउत । पुरमिद्धा २३ । ष्णुवा ३ र्चा ५

४ ५ ४ १ २ १ २ १ २२

ता ६५६ ॥१॥ अर्चन्तिया । कंमरुतः सुवा २३ र्काः । आस्तो-

१ २ १२ २ २ २ २ ५

भताइ । श्रुतोयुवास आयिन्द्रा ३ उवा ३ । ऊ २३४ पा ॥ २ ॥

३ २ ३ २ ४ ५ २ २ ३ २

गाया ३१ । तित्वा ३१२३४ । गाय । त्रा ३ यिणाः । अर्चा ३१ ।

३ २ ४ ५ २ २ ३ २ ३ २

तिया ३१२३४ । कम । का ३ यिणाः । ब्रह्मा ३१ । णस्त्वा

४ ५ ३ २ ३ २ ३ २

३१२३४ । शत । क्रा ३ ताउ । उद्वा ३१ । शमा ३१२३ यि ।

४ ४ ५ ४ ५२

वया ५ यि मिराथि । हो ५ इ । डा ॥ ३ ॥ गायन्तित्वोहाइ ।

३ ^२ ३ ५ १ २ २ २ २ ^३

गायात्री २३४ णाः । अर्चन्त्यर्कमा २ र्का ३ णाः । अर्चन्तियो

---

१ २ २ १

यज्ञोपवीतदाने विनि० । ब्रह्मा । ब्रा २३ ह्मा । जज्ञानम्प्रथमम्पुरा-

२ १ २ २ २ १ २ २

स्तात् । विसाई । बा २३ ईसी । मतः सुरुचोवेनआवः । सबू ।

२ २ २ १ २ १

सा २३ बू । धिया उपमा अस्य वायिष्ठाः । सताः । सा २३

२ २ १ ^२ १

ताः । चयोनिमसतश्चवाई वा ३४३ः । ओ २३४५ ई । डा ॥

५ ३ २̂ २ ५ २ १र १ २ २ २
२३४ हा । कमार्का २३४ णाः । ब्रह्माणस्त्वाशता १ क्रा ३ तो ।
२ र ३ ५ ३ २̂ ३ ५ १
ब्रह्माणस्त्वो २३४ हायि । शताक्रा २३४ ताउ । उद्व ँ शमि-
२ २ २ २ ^ ३ ५ ३ २ ४
वया १ ईमी ३ रे । उद्व ँ शमो २३४ हायि । वया ३ यिमा ५
४ ५ २र २र ४र ५ ४ १
यिरा ६५६ यि ॥४॥ गायन्तित्वा गायत्रिणआ । अर्चन्त्यर्कमर्का
२ २ १र — १ २
२३ यिणाः । ब्रह्माणस्त्वा २ हो १ यि । शतक्रा २३ ताउ ।
१ २ २ २ २ ^ ३ ५ २ २
उद्व ँ शमिवया १ यिमी ३ रे । उद्व ँ शा २३४ मी । वाया
२ २ १ २
३ उवा ३ । उप । मा ऽ २ यिरो ३५ हाइ ॥ ५ ॥

३ ४ ३ ४
अक्षन्नमीमद इति यमः पङ्क्तिः पितरः अक्षतदाने वि०। अक्षन्नमी-
५ २ २ १ ५ ४ ५ ४ ४ ५ १ र २ १
मद । तही १ आ २३४ । वमिया अधू । षता । अस्तोषतस्वभानवः ।
१ र २ १र र २ १ १र २ २ १ ^
विप्राना २३ वी । ष्ठायामती । योजानु ३ वा ३ यि । द्रा २
२ ४ ५र ३ ५
ता २३४ औहोवा । हा २३४ री ॥ इति साम्ना अक्षतान्
समर्पयामि ।

पवित्रन्त इति आदित्यो जगती ब्रह्मणस्पतिः पुष्पदाने वि० ।
२ १ २र १ २ १ २ १ १ १ २ २
पवित्रन्तेविततं ब्रह्मणस्पते ३ । हुवे २३ । हुवे २३ । होवा ३ हा
२ १ र २र १ २१ १ १ १
३ । हायि । प्रभुर्गात्राणि परियेषि विश्वता २३ः । हुवे० । अत-

२ २१ ९ १२ २१ १ २१२१ २ १ ९
श्रतनूर्नतदा २ मो अश्नुते ३ । हुवे० । श्रुतासइन्द्रहन्तः सन्तदा
१ १ १ २ २ २ ५२
२ श्रत । हुवे २३ । हुवे २३ । होवा ३ हा ३ । हा ३४ । औ-
२ २१२ १२ ९ १ ९ ३ ११११
होवा । अर्को देवाना २ म्परमेत्रियो २ मा २३४५ नू । अर्कपुष्पं भवत्यन्नं वै देवा अर्क इति वदन्ति रसमस्य पुष्पमिति सरसमेवा-न्नाद्यमवरुन्धेऽर्कपुष्पेण तुष्टुवानः ॥

२२ १

त्वेषास्तेति यमोऽनुष्टुबग्निः धूपदाने वि० । त्वेषास्ते २३
४२ ९ २ १ २ ४ २
धूम ऋण्वति हाउ । दिविसञ्छुक्रा ३ आतता ३ : । सूरोनहि
५ २ १ २ ४ २ ५ २१२ २
हाउ । द्युतातूवा २ म् । कृपापवा हाउ । करोचा २३ सा ३४३
१
यि । ओ २३४५ इ । डा ॥

पवमानो अजीजन इति वसिष्ठो गायत्री वैश्वानरः दीपदाने

४ ५ १२ ३ ५ २ ९ २ १
वि० । पावा । मानो । अजीजा २३४ नात् । दिवश्चित्राम् ।
२१ १९ २ २ १ १ ^ २ ५२ २ ३
नतन्यतुम् । ज्योतिर्वैश्वा २३ । ना २ रा २३४ औहोवा । बृ
५
२३४ हात् ॥(१)

---

(१)दीपं । दिवया ओवा इति विश्वेदेवास्त्रिष्टुबिन्द्रः दीपदाने० ।
१ २२ १ २ ९ २ २ १ २ १२
दिवया । ओवा । औ ३ हो ३ वा । उद्दुब्रह्मा । णी २ ऐर ।
२३४ ५ २ १ २ १ २३४५ २२ १२
तश्रवस्या । इन्द्र ६ समा । य ३ मह । यावसिष्ठा । आयो विश्वा ।

२र १
फलेति कश्यपस्त्रिष्टुबिन्द्रः फलदाने० । हाउ । ३ । फाल्फ
२ २र १ रर र — १
ल्फल्फल्फल्फळ् । ३ । हाउ । इन्द्रनरोनेमधि ताहवा २ न्ताइ ।
१ र र र — १ र र र र — १
यत्पार्यायुनजतेधिया २ स्ताः । शूरो नृषाताश्रवसश्चका २ माइ ।
र र र र — १ २र १ २
आगोमति व्रजेभजातुवा २ न्नाः । हाउ । ३ । फाल्फल्फ-
१ १ १ १ १
ल्फल्फल्फळ् । ३ । हाउ । ३ । वा । मनः सुवरिडा २३४५ ॥

२र
अहमन्नेति दिशोऽनुष्टुप् विश्वेदेवाः नैवेद्यदाने वि० । हाउ ।३।
२ १ २ १ २र १ १ २र १ १ २र १
अहमन्नं । ३ । अहमन्नादो । हमन्नादो । २ । हंविधारयो । २ ।
१ २र १ २र १ २र १ २ १ १ २ १ २र १ र २
हंविधारयः । हाउ । ३ । यद्वर्चो हिरण्य । स्या । यद्वा वर्चो गवामु ।
१ २ १ २ १ २र १ १ १र २ १ २र १ २र
ता । सत्यस्य ब्रह्मणो व । चाः । तेन मासꣳ सृजाम । साइ । हाउ ।
२ १ १ २र १ ५ २ २र २१
३ । अहमन्नं० पूर्ववत् । हंविधारयः । हाउ । ३ । वा । ए । अह-
२१ २र १ २र १ २र २ १ र ३ १ १ १ १
मन्नमहमन्नादोहं विधारयः । ३ । ए । अहꣳ सुवर्ज्योती २३४५ः ॥(१)

---

२ १ २ ३ ४ ५ १ २र १ २ १ २ २
नी ३ श्रव । सा तताना । दि वया । ओवा । औ ३ हो ३ वा ।
१ र २१र २ २ ४
उपश्रोता । मईव । तो ३४३ । वा ३ चा ५९ सा ६५६ ई ॥

(१)ताम्बूलं । पान्तमाव इति वीतहव्योऽनुष्टुबिन्द्रः ताम्बूल-
४१ ५४१ ६र ४ ६ ४ २ १ २ १ २ २
दाने० । पान्तमात्रो अन्धसाः । इन्द्रामाभि । प्रगायाता ३ । हा
२ १ २ १ २ २ २
३ हायि । विश्वासाहम् । शताक्रातु ३ म् । हा ३ हाई । म ९

१ २ २ २ ४ ^ ३ ५र १
हायिष्ठश्वा ३ । हा ३ हा । षणा २ यि । ना २३४ औहोवा ।
२ ५
ऊ ३२३४ पा ॥

५र४
दक्षिणां । देवो व इत्यग्निर्बृहत्यग्निः दक्षिणादाने० । देवो
२ ४ ५र २र१र २ १र १२ — २
३ वो ३ द्रविणोदाः । पूर्णांविवष्ट्वासिचं । उद्वा १ सिञ्चा २ । ध्व-
१ २र १ ७ — १र२र १ २
मुपवापृणध्वं । आदिद्वोदे २ । वओहते । इडा २३ भा ३४३ ।
१
ओ २३४५ ई । डा ॥

१ २ १ २ २
नमस्कारं । अधिप । ताई । मित्रप । ताई । क्षत्रप । ताई ।
२ १ २ — — १ १ र र २ १ ४ २
स्वः पताई । धनपता २ ई । ना २ माः । नमोन्नाय नमोन्नपतय
र र १र २र र १र २ १ र र१ २ १र २र १ र र १ २ १र
एकाक्षाय चावपन्नादाय च नमोनमः । रुद्राय तीरसदे नमः स्थिराय
२ १ २ र १ २ १ र र १ र २ १ २ १ २ र
स्थिरधन्वने नमः प्रतिपदाय च पटरिणे च नमस्त्रियंबकाय चक्र ।
१ र २ १ ३र र १र २ र १ १र २ १ २ १र २
पर्द्दिने च नम आश्रायेभ्यश्च प्रत्याश्रायेभ्यश्च नमः क्रव्येभ्यश्च
१र २ १ २ १ र ३ १ २र १ २ १र २ १ २१
विरिम्फेभ्यश्च नमः संवृते च विवृते च । अत्र ज्यामिव धन्वनो-
१ र २ १ २र १ १ २ १ २ १ २ १ २ १
विते मन्युन्नयामसि मृड ताञ्च इह अस्मभ्यं । इडा२३ भा । यइदं-
र २ १ ३ ५
विश्वम्भूतं । युयो ३। आउ । वा २३। ना २३४ माः ॥

नमोऽहमाय मोहमाय मंहमाय धून्वते तापसाय पुनर्वसवे नमो
नमो मौञ्ज्यायौर्म्याय सौम्याय शम्याय शिवाय नमो नमः पाराय

२ १ २ २र

उद्यंलोकेति इन्द्रोऽनुष्टुप् सूर्यः आरार्तिके वि० । उद्यंलोका-
२ १ २ १ १ २र र १ २ १ र २र

नरोचयः । होयि । इमां लोकानरोचयः । होइ । प्रजाभूतमरो-
१ १ २ १ २र १ ^ २ ५र र

चयः । होयि । विश्वम्भूतमरोचयः । हो २ हा २३४ औहोवा ।
१र र ३ १ १ १ १

घर्मोज्योती २३४५: ॥

ऋषिर्विमेति प्रदक्षिणा, स्तुतिः, नमस्कारः, आशीर्वादश्च ।(१)
२१ १र २ १ २ २ र १ २र १र र १ २र

आदित्यैरिन्द्रः सहसीषधातू ३ । इहा । आदित्यैरिन्द्रः सगणो-

सुपाराय महापाराय पारदाय पारविन्दाय नमो नमः पुरुषाय सुपुरुषाय महापुरुषाय मध्यमपुरुषायोत्तमपुरुषाय ब्रह्मचारिणे नमो नम इति ।

प्रदक्षिणा । परिकोशं इति भरद्वाज उष्णिक् सोमः प्रद-
२ १ २ ४ ५ १र २ र १र २

क्षिणाकरणे० । परिको ३ शम्मधुश्चुताम् । सोमः पुनानो अर्ष-
१ २ १ २ २र १ २र र १ ^ ३

ति । होये ३ । अभिवा २३४५ । णीर्ऋषीणा२ं स । प्तानाओ
५ २ ६

२३४ वा । षा २३४ ता ॥

२ २ १ १ २ ३ २ १

(१) आर्षीः । विप्राः पुरएता । जना ३ नाम् । ऋभु-
२ १ २ १ र ^ २ ३ ४ ५ १ र ७

र्द्धीराः । उशना । काावियेना । सचिद्धिवेदनिहिताम् । यदा २३
२ २ १ २ १ २ १ २ २ ४

साम् । अपायिचियाम् । गुहियम् । ना ३४३ । मा ३ गो ५ ना
[illegible] ॥

१ २ १ २ १ २र १र २ १ २
मरुद्भि ३ः । इहा । अस्मभ्यं भेषजाकरा ३ तु । इहा । ए ३ ।
२ १
भद्रम् । गोतमस्य भद्रं भवत्याशिषमेवास्मा एतेनाशास्ते सामहि सत्याशीरेतेन वै गोतमो जेमानं महिमानमगच्छत्तस्माद्ये च पराञ्चो गोतमाद्ये चार्वाञ्चस्त उभये गोतम ऋषयो ब्रुवते ।

एवं गौतमं सम्पूज्य, भरद्वाजं पूजयेत् एवमेव च, अथवा पदार्थानुसमयेन गौतमादीन् पूजयेत् । तत्रैवं प्रयोगः । गौतमादिभ्यः पाद्यम् । एवं भरद्वाजादिभ्यः । एवमन्ये उपचाराः । धूपदीपनैवेद्यादिकं तन्त्रेण । गौतमादिसप्तर्षिभ्यः अरुन्धतीप्रवचनकर्तृगोभिलाचार्यगणपतिदुर्गासहितेभ्यो धूपं समर्पयामि । एवं दीपादि । एवं पूजां परिसमाप्य, नाभिमात्रे जले सशिष्यास्तिष्ठन्तो ऋजुकुशैर्देवतीर्थेन ऋषीनुच्चैः सिञ्चन्तस्तर्पयेयुः ।

ॐ कारो महाव्याहृतयो गायत्री ब्रह्मा वेदा देवा ऋषयश्छन्दांस्याचार्यास्तृप्यन्तामिति समुदायेन त्रिः सन्तर्प्य, ततः ॐ
१ २
ॐ कारस्तृप्यतु । ॐ भूर्भुवस्वः महाव्याहृतयस्तृप्यन्तु । ॐ तत्स-
३ १—२र ३ १ २ ३ १ २ ३ १ २ ३ १ २
वितुर्वरेण्यं भर्गो देवस्य धीमहि । धियो यो नः प्रचोदयात् ।
गायत्री तृप्यतु । सोमꣳ राजानमिति ऋगन्ते—

२ ३ १ २ ३ १ २ ३ २ ३ १ २ ३ २उ
ॐ सोमꣳ राजानं वरुण मग्निमन्वारभामहे । आदित्यं
३ १ २ २ ३ १ २ ३ १ २
विष्णुꣳ सूर्यं ब्रह्माणञ्च बृहस्पतिम् । ब्रह्मा तृप्यतु ।

अग्न आयाहि दशत्या ऋगन्तैरर्द्धर्चैर्वा सन्तर्प्य, ततो वेदास्तृप्यन्तु ।

ॐ अग्न आयाहि वीतये गृणानो हव्यदातये। निहोता सत्सि बर्हिषि ॥१॥ त्वमग्ने यज्ञानाꣳ होता विश्वेषाꣳ हितः। देवेभिर्मानुषे जने ॥२॥ अग्निं दूतं वृणीमहे होतारं विश्ववेदसम्। अस्य यज्ञस्य सुक्रतुम् ॥३॥ अग्निर्वृत्राणि जङ्घनद्द्रविणस्युर्विपन्यया। समिद्धः शुक्र आहुतः ॥४॥ प्रेष्ठं वो अतिथिꣳ स्तुषे मित्रमिव प्रियम्। अग्ने रथं न वेद्यम् ॥५॥ त्वं नो अग्ने महोभिः पाहि विश्वस्या अरातेः। उत द्विषो मर्त्यस्य ॥६॥ एह्यू षु ब्रवाणि तेऽग्न इत्थेतरा गिरः। एभिर्वर्द्धास इन्दुभिः ॥७॥ आ ते वत्सो मनो यमत्परमाच्चित्सधस्थात्। अग्ने त्वाꣳ कामये गिरा ॥८॥ त्वामग्ने पुष्करादध्यथर्वा निरमन्थत। मूर्ध्नो विश्वस्य वाघतः ॥९॥ अग्ने विवस्वदाभरास्मभ्यमूतये महे। देवो ह्यसि नो दृशे ॥१०॥ वेदास्तृप्यन्तु।

एवं उपास्मै गायतेति उत्तराध्यायेन देवास्तृप्यन्तु।

ॐ उपास्मै गायतानरः पवमानायेन्दवे। अभि देवाꣳ इयक्षते ॥ अभि ते मधुना पयोऽथर्वाणो अशिश्रयुः। देवं देवाय देवयु ॥ स नः पवस्व शङ्गवे शं जनाय शमर्वते। शꣳ राजन्नो-

२
षधीभ्यः ॥१॥

१ २ ३ १ २ ३ १ २ ३ २ २ ३ १
दवि द्युतत्या रुचा परिष्टोभन्त्या कृपा। सोमाः शुक्रा
२र ३ २ ३ १ २ ३ १ २र ३क २र १ २
गवाशिरः॥ हिन्वानो हेतृभिर्हित आ वाजं वाज्यक्रमीत्। सीदन्तो वनुषो यथा॥ ऋधक्सोम स्वस्तये सञ्जग्मानो दिवा कवे।
१ २ ३ १ २ ३ २
पवस्व सूर्यो दृशे॥२॥

१ २ ३ २ ३ १ २ १ २ ३ १ २ ३ १
पवमानस्य ते कवे वाजिन्त्सर्गा असृक्षत। अर्वन्तो न श्रवस्यवः॥ अच्छा कोशं मधुश्चुतमसृग्रं वारे अव्यये। अवावशन्त धीतयः॥ अच्छा समुद्रमिन्दवोऽस्तं गावो न धेनवः। अग्मन्नृतस्य योनिमा॥ ३॥

२ ३ १ २ ३ १ २ ३ २ ३ १ २ १ २र
अग्न आयाहि वीतये गृणानो हव्यदातये। निहोता सत्सि बर्हिषि॥ तं त्वा समिद्भिरङ्गिरो घृतेन वर्द्धयामसि। बृहच्छोचा यविष्ठ्य॥ स नः पृथु श्रवाय्यमच्छा देव विवासासि। बृहदग्ने सुवीर्यम्॥४॥

१ २ ३ १ २र २ ३ १ २
आ नो मित्रावरुणा घृतैर्गव्यूतिमुक्षतम्। मध्वा रजांसि सुक्रतु॥ उरुशंसा नमो वृधा मह्ना दक्षस्य राजथः। द्राघिष्ठाभिः शुचिव्रता॥ गृणाना जमदग्निना योना वृतस्य सीदतः। पातं

२र
सोममृतावृधा ॥ ५ ॥

१ २ ३ २उ ३ २ ३ २ ३ १ २ ३ २ २उ ३ १ २ ३
आयाहि सुषुमा हित इन्द्र सोमं पिबा इमम्। एदं बर्हिः सदो
१ २ १ २ ३ २ ३ २ ३ १ २ ३ १ २ २ ३ १ २
मम ॥ आ त्वा ब्रह्मयुजा हरी वहतामिन्द्र केशिना। उप ब्रह्माणि
३ १ २ ३ २ ३ १ २ ३ १ २ ३ १ २ ३ १
नः शृणु ॥ ब्रह्माणस्त्वा युजा वयꣳ सोमपामिन्द्र सोमिनः। सुता-
२
वन्तो हवामहे ॥ ६ ॥

१ २ ३ १ २ ३ २ ३ २उ ३ १ २ ३ १ २
इन्द्राग्नी आगतꣳ सुतं गीर्भिर्नभो वरेण्यम्। अस्य पातꣳ
३ २ ३ २ १ २ ३ १— २र ३ १ २ ३ १ २ ३ १
धियेषिता ॥ इन्द्राग्नी जरितुः सचा यज्ञो जिगाति चेतनः। अया
२ ३ २ ३ २ १ २ ३ १ २ ३ १ २ ३ १ २ ३ १ २ १—
पातमिमꣳ सुतम् ॥ इन्द्रमग्निं कविच्छदा यज्ञस्य जूत्या वृणे। ता
२र ३ १ २
सोमस्येह तृम्पताम् ॥ ७ ॥

३ १ २ ३ १र २र ३ १र २र ३ २उ ३
उच्चा ते जातमन्धसो दिवि सद्भूम्या ददे। उग्रꣳ शर्म
२ ३ १ २ २ ३ १ २ ३ १ २ ३ १ २ ३ १ २ ३ १र
महिश्रवः ॥ स न इन्द्राय यज्यवे वरुणाय मरुद्भ्यः। वरिवोवित्प-
२र ३ १— २र ३ २उ ३ २ ३ १ २ १
रिस्रव ॥ एना विश्वान्यर्य आ द्युम्नानि मानुषाणाम्। सि-
२
षासन्तो वनामहे ॥ ८ ॥

३ १ २ ३ १ २ ३ १— २र १ २ ३ १—
पुनानः सोम धारयापो वसानो अर्षसि। आ रत्नधा यो-
२ ३ १ २ ३ १ २ ३ १ २ ३ १ २ ३ १र २र ३ १— २र ३ २
निमृतस्य सीदस्युत्सो देवो हिरण्ययः ॥ दुहान ऊधर्दिव्यं मधु प्रियं
३ २ ३ २ ३ १ २ २ ३ २ ३ १ २ ३क २ ३ १ २ ३ १
प्रत्नꣳ सधस्थमासदत्। आपृच्छ्यं धरुणं वाज्यर्षसि नृभिर्धौतो

विचक्षणः ॥ ९ ॥

प्रतुद्रवपरिकोशं निषीद नृभिः पुनानो अभिवाजमर्ष। अश्वं न त्वा वाजिनं मर्जयन्तोच्छा बर्हिरशनाभिर्नयन्ति ॥ स्वायुधः पवते देव इन्दुरशस्तिहा वृजना रक्षमाणः। पिता देवानां जनिता सुदक्षो विष्टम्भो दिवो धरुणः पृथिव्याः ॥ ऋषिर्विप्रः पुरएता जनानामृभुर्धीर उशना काव्येन। सचिद्विवेद निहितं यदासामपीच्य३ गुह्यं नाम गोनाम् ॥ १० ॥

अभित्वा शूर नोनुमोदुग्धा इव धेनवः। ईशानमस्य जगतः स्वर्दृशमीशानमिन्द्र तस्थुषः ॥ नत्वा वाँ अन्यो दिव्योन पार्थिवो न जातो न जनिष्यते। अश्वायन्तो मघवन्निन्द्र वाजिनो गव्यन्तस्त्वा हवामहे ॥ ११ ॥

कया नश्चित्र आ भुवदूती सदा वृधः सखा। कया शचिष्ठया वृता ॥ कस्त्वा सत्यो मदानां मंहिष्ठो मत्सदन्धसः। दृढा चिदारुजे वसु ॥ अभीषुणः सखीनामविता जरितॄणाम्। शतं भवास्यूतये ॥ १२ ॥

तं वो दस्ममृतीषहं वसोर्मन्दानमन्धसः। अभिवत्सन्न स्व-

स्वरेषु धेनव इन्द्रं गीर्भिर्नवामहे ॥ द्युक्ष ँ सुदा नुन्तवीषीभिरावृतं गिरिन्न पुरुभोजसम् । क्षुमन्तं वाज ँ शतिन ँ सहस्रिणं मक्षू गोमन्तमीमहे ॥ १३ ॥

तरोभिर्वो विदद्वसुमिन्द्र ँ सबाध ऊतये । बृहद्गायन्तः सुत सोमे अध्वरे हुवे भरं न कारिणम् ॥ नयं दुध्रा वरं तेन स्थिरामुरो मदेषु शिप्रमन्धसः । य आदृत्याशशमानाय सुन्वते दाता जरित्र उक्थ्यम् ॥ १४ ॥

स्वादिष्ठया मदिष्ठया पवस्व सोम धारया । इन्द्राय पातवे सुतः ॥ रक्षोहा विश्वचर्षणिरभि योनिमयोहते । द्रोणे सधस्थमासदत् ॥ वरिवो धातमो भुवो म ँ हिष्ठो वृत्रहन्तमः । पर्षिराधो मघोनाम् ॥ १५ ॥

पवस्व मधुमत्तम इन्द्राय सोम क्रतुवित्तमो मदः । महि द्युक्षतमो मदः ॥ यस्य ते पीत्वा वृषभो वृषायतेऽस्य पीत्वा स्वर्विदः । सम्प्रकेतोअभ्यक्रमी दिशोऽच्छावाजं नैतषः ॥ १६ ॥

इन्द्रमच्छ सुता इमे वृषणं यन्तु हरयः । श्रुष्टे जातास इन्दवः स्वर्विदः ॥ अयं भराय सानसिरिन्द्राय पवते सुतः । सोमो जैत्रस्य

३ १ २ ३ २ ३ २उ ३ २ ३ २ ३ १ २ ३ २
चेतति यथाविदे ॥ अस्येदिन्द्रो मदेष्वा ग्राभङ्गृभ्णाति सानसिम् ।
१ २ ३ १ २ ३ १ २ ३ २
वज्रं च वृषणं भरत्समप्सुजित् ॥ १७ ॥
३ १ २ ३ १ २ ३ १ २ ३ १ २ २ ३ १ २
पुरोजिती वो अन्धसः सुताय मादयित्नवे । अपश्वानꣳश्न-
३ १ २ ३क २ १ २र ३ १ २ ३ १ २
थिष्टन सखायो दीर्घजिह्वयम् ॥ यो धारया पावकया परिप्रस्यन्दते
३ २ २ ३ २ ३ १र २र २ ३ १ २ ३ २उ ३ १ २ ३ १ २
सुतः । इन्दुरश्वो न कृत्व्यः ॥ तन्दुरोषमभीनरः सोमं विश्वाच्या
३ २ ३ १ २ ३ १ २
धिया । यज्ञाय सन्त्वद्रयः ॥ १८ ॥
२ २ ३ १ २ ३ १ २ ३ १ २ ३ २उ ३ २३
अभि प्रियाणि पवते च नो हितो नामानि यह्वो अधि येषु
१ २ १र २र ३ २ ३ २उ २ २ ३ १ २ ३ २
वर्द्धते । आ सूर्यस्य बृहतो बृहन्नधिरथं विष्वञ्च मरुहद्विचक्षणः ॥
३ १ २ ३ १ २ ३ १ २ ३ २ ३ १र २र ३ २ ३ १र २र
ऋतस्य जिह्वा पवते मधुप्रियं वक्ता पतिर्द्धियो अस्या अदाभ्यः ।
१ २ ३ २ ३ १ २ ३ २ऽ ० १ २ ३ २ ३ १ २ ३ २ ३ २ १ २
दधाति पुत्रः पित्रोरपीच्य ३ नाम तृतीयमधिरोचनं दिवः ॥ अव
३ २ ३ १ २ ३ १ २ ३ २उ ३ १ २ ३
द्युतानः कलशाꣳ अचिक्रदं नृभिर्येमाणः कोश आ हिर-
१ २ ३ २ ३ १ २ ३ १ २ ३ १ २ ३ २ ३ १ ३ २
ण्यये । अभी ऋतस्य दोहना अनूषता धित्रिपृष्ठ उषसो वि-
२
राजसि ॥ १९ ॥
३ १२ ३ १ २ ३ १ २ ३ १ २ २ २३ २ ३ १ २
यज्ञायज्ञा वो अग्नये गिरा गिरा चद क्षसे । प्र प्रवयममृतं
३ १ २ ३ २ ३ १र २र ३ १र २र ३ २ ३ १र
जातवेदसं प्रियं मित्रंनशꣳसिषम् ॥ ऊर्जोन पातꣳसहिनाय-

२र ३ १र २र ३ १ २ २ ३ १ २ ३ १र २र ३ २ ३ २ ३ २
भस्मयुर्दाशेम हव्यदातये । भुवद्वाजेष्वविता भुवद्वृध उत त्राता
३ १ २
तनूनाम् ॥ २० ॥

२ ३ १र २र ३ १ २ ३ १ २ ३ १ २ ३ १ २ ३ १ २
एह्यूषु ब्रवाणि तेऽग्न इत्थेतरा गिरः। एभिर्वर्द्धास इन्दुभिः ॥
२ ३क २र ३ २ ३ १ २ ३ १ २ २ ३ १ २
यत्र क्व च ते मनो दक्षं दधस उत्तरम् । तत्र योनिं कृणवसे ॥
१र २र ३ १ २ ३ १र २र ३ ३ १ २
नहि ते पूर्त्तमक्षिपद्भुवन्नेमानां पते । अथादुवो वनवसे ॥ २१ ॥

३ २ ३ १ २ ३ २उ ३ १ २ ३ १ २ १ २ ३ १
वयमु त्वामपूर्व्यस्थूरन्न कच्चिद्भरन्तोऽवस्यवः । वज्रिञ्चित्र
२ १ २ ३ १ २ ३ २ ३ २ ३ २ ३ १ २ ३ २ ३ २
ꣳ हवामहे ॥ उप त्वा कर्मन्नूतये स नो युवोग्रश्चक्राम यो धृषत् ।
२र २र ३ १ २ ३ १ २ ३ २
त्वामिद्ध्यवितारं ववृमहे सखाय इन्द्र सानसिम् ॥ २२ ॥

२ ३क २र ३ १ २ ३ १ २ ३ १ २ ३ १ २ ३ २ ३ १ २
अधाहीन्द्र गिर्वण उप त्वा काम ईमहे ससृग्महे । उदेव ग्मन्त
३ १ २ १र २र ३ २ ३ १ २ ३ १ २ ३ १ २
उदभिः॥ वार्णत्वा यव्याभिर्वर्द्धन्तिशूर ब्रह्माणि। वावृध्वाꣳसं चि-
३ १ २ ३ २ ३ १ २ ३ २ ३ २ २ ३ १र २र ३ १ २
द्द्रिवो दिवे दिवे ॥ युञ्जन्ति हरि इषिरस्य गाथयो रौरथ उरुयुगे
३ १ २ ३ १ २ ३ १ २
वचो युजा । इन्द्रवाहा स्वर्विदा ॥ २३ ॥ देवास्तृप्यन्तु ॥

ततो भूरादिसप्तव्याहृतिभिः सन्तर्प्यान्ते ऋषयस्तृप्यन्तु ।

ॐ भूस्तृप्यतु । ॐ भुवस्तृप्यतु । ॐ स्वस्तृप्यतु । ॐ मह-स्तृप्यतु । ॐ जनस्तृप्यतु । ॐ तपस्तृप्यतु । ॐ सत्यं तृप्यतु । ॐ ऋषयस्तृप्यन्तु ।

ततो अग्न आयाहि इत्यादि तत्तच्छन्दस्काभिर्ऋग्भिश्छ-

२ ३
न्दांसि तर्पयेयुः । अग्न आयाहिऋगन्ते, गायत्री तृप्यतु । ॐ अग्न
१ २ ३१२ ३ २ ३ १ २ १र २र ३ १ २
आयाहि वीतये गृणानो हव्यदातये । नि होता सत्सि बर्हिषि ॥
गायत्री तृप्यतु ।

एवं पुरुत्वान्ते उष्णिक् । एवं यथायथा तर्पणम् । न तु गायत्रीं, उष्णिहं इत्येवम् ।

३ १ २ ३ १ २ ३ १ २ ३ १ २ ३ २ ३ १ २ ३ २उ
पुरु त्वा दाशिवाङ्वोऽचेरिरग्ने तव स्विदा । तोदस्येव शरण
३ २
आमहस्य ॥ उष्णिक् तृप्यतु ।

२ ३ १ २ ३ १ २ ३ २ ३ १ २ १ २ ३ १र २र ३
अग्न ओजिष्ठमाभर द्युम्नमस्मभ्यमध्रिगो । प्रनो रायेपनीयसे
३ १ २ ३ १ २
रत्सि वाजाय पन्थाम् ॥ अनुष्टुप् तृप्यतु ।

३ १२ ३ १२ ३ १ २ ३ १ २ १ २ ३२ ३ १ २
यज्ञायज्ञा वो अग्नये गिरा गिरा च दक्षसे । प्र प्रवयममृतं
३ १२ ३ २ ३ १र २र
जातवेदसं प्रियं मित्रं नश ८ सिषम् ॥ बृहती तृप्यतु ।

३ २ ३ १ २ ३२ ३ १ २ ३क २ १ २
स्वादोरित्था विषूवतो मधोः पिबन्ति गौर्यः । या इन्द्रेण
३ १ २ ३२ ३ १ २ ३ २ ३ २ ३ १ २ ३ १ २
सयावरीर्वृष्णा मदन्ति शोभथा वस्वीरनु स्वराज्यम् ॥ पङ्क्तिस्तृप्यतु ।

१ २ ३ १ २ ३ १र २र ३ १ २
आ जुहोता हविषामर्जयध्वं निहोतारं गृहपतिं दधिध्वम् ।
३२ ३ १र २र ३ १ २ २ १ २ ३ २ ३क २
इडस्पदे नमसारात हव्य ९ सपर्यता यजतं पस्त्यानाम् ॥ त्रिष्टुप् तृप्यतु ।

३ २उ ३ १ २ ३ २ ३ १ २ ३ १ २ ३ १ २ ३ १ २
चित्र इच्छिशोस्तरुणस्य वक्षथो नयो मातरावन्वेति धातवे ।

३ १र २र ३ १ २ ३ २ ३ १ ३ १ २ ३ २ १ २
अनुधायदजीजनदधा चिदाववक्षत्सद्योमहि दूत्य ३ श्चरन् ॥ जगती तृप्यतु । छन्दाꣳसि तृप्यन्तु ।

१ २ ३ २ ३ १ २ ३ १ २ ३ १ २ ३ १ २ ३ १ २
प्रवो महे मतयो यन्तु विष्णवे मरुत्वते गिरिजा एवया मरुत् ।
१र २र ३ १र २र ३ १ २ ३ १ २ ३ १ २ ३ १ २ ३ १ २
प्रशर्द्धाय प्रयज्यवे सुखादये तवसे भन्ददिष्टये धुनिव्रताय शवसे ॥ अतिजगती तृप्यतु ।

१ २ ३ १र २र ३ १ २ ३ १ २ ३ २
प्रोष्वस्मै पुरो रथ मिन्द्राय शूषमर्चत । अभीकेचिदुलोककृ-
३ २ ३ १ २ ३ २ ३ १ २ ३ १र २र ३ १ २
त्सङ्के समत्सु वृत्रहा । अस्माकं बोधि चोदितानभन्तामन्यकेषां
३ १ २
ज्याका अधिधन्वसु ॥ शक्करी तृप्यतु ।

३ १र २र ३ १ २ ३ १र २र ३ २ ३ १ २ ३ २
तवत्यं नर्यं नृतोप इन्द्रप्रथमं पूर्व्यं दिवि प्रवाच्यं कृतम् ।
२ ३ २ ३ १ २ ३ १ २ ३ १ २ ३ २ ३ २ २ ३ १ २ ३ १ २ ३
यो देवस्य शवसा प्रारिणा असुरिणन्नपः । भुवो विश्वमभ्यदेव-
१ २ ३ १ २र ३ १ २ ३ १र २र
मोजसा विदे दूर्जꣳ शतक्रतुर्विदेदिषम् ॥ अतिशक्करी तृप्यतु ।

१ २ ३ १र २र ३ २ ३ १र २र ३ १
त्रिकद्रुकेषु महिषो यवाशिरन्तु विशुष्मस्तृम्पत्सोममपिबद्वि-
२ ३ १ २ ३ २ १र ३ २ ३ २ ३ १ २ ३ २ ३ १र
ष्णुना सुतं यथा वशम् । सईं ममादमहि कर्म कर्त्तवे महामुरु
२र ३ २ ३ २ ३ १र २र ३ १र २र
ꣳ सैन ꣳ सश्चद्देवोदेव ꣳ सत्य इन्दुः सत्यमिन्द्रम् ॥ अष्टिस्तृप्यतु ।

२ ३ १ २ ३ २ ३ २ ३ १ २ ३ १र २र ३ १
अस्तु श्रौषट् पुरो अग्निं धिया दध आनुत्यच्छर्द्धो दिव्यं
२ ३ १ २ २ ३ १ १ २ ३ १ २ ३ २ ३
वृणीमह इन्द्रवायू वृणीमहे । यद्धक्राणा विवस्वते नाभा सन्दाय

१ २ २ ३ २ ३ १ २ १ २ ३ १ २ ३ २ ३ २ ३ १ २

नव्यसे । अघ्रमनूनमुपयन्ति धीतयो देवा ऽ अच्छान धीतयः ॥ अत्यष्टिस्तृप्यतु ।

२ १ २ १२ १ २ २ १२ २

घर्मः प्रवृक्तस्तन्वासमानृधवृधे ॥ धृतिस्तृप्यतु ।

१ २ १ २ १ २ १ २ १

सर्पत प्रसर्पत सुवर्गमेतेवयम् ॥ अतिधृतिस्तृप्यतु । अतिच्छन्दाꣳसि तृप्यन्तु ।

१ २ १ २ २ १ २ १ २ १२ २

सं यमन्न व्यायमन्वियमन्नसमायमन् ॥ कृतिस्तृप्यतु ।

२ २ १२ २ २ २१ २१ २ १ २ १

चराचराय बृहत इदं वाममिदं बृहत् ॥ प्रकृतिस्तृप्यतु ।

१२ २२ १ २ १ ३

द्यौरक्रान्भूमिरततनत्समुद्र ऽ समचुकुपत् ॥ आकृतिस्तृप्यतु ।

१२ २ १ २ १ २ १२ २ १ २

ज्योतिष्पत स्वः पतान्तरिक्षं पृथिवीं पञ्च प्रदिशः ॥ विकृतिस्तृप्यतु ।

१ २ २ १ २ १ २ २ १ २

मनोजयिद्धृदयमजयिदिन्द्रो जयिदहमजैषम् ॥ सङ्कृतिस्तृप्यतु ।

१२ २ २१ २ २ २ १ २ २ २ १ २

प्रागन्यदनु वर्त्ततेरजोपागन्यतमो पेषति भ्यसा ॥ अभिकृतिस्तृप्यतु ।

१ २ १ १ २ १ १ २ १ १ २ १

अधिप । ताई । मित्रप । ताई । क्षत्रप । ताई । स्वः पताइ ।

१ २ — — १

भनपता २ यि । ना २ माः ॥ उत्कृतिस्तृप्यतु । विच्छन्दाꣳसि तृप्यन्तु ।

ततो वंशीयानामृषीणां प्रतिनामाभिः प्रथमया तर्पणम् । तद्यथा—

ॐ नमो ब्रह्मणे नमो ब्राह्मणेभ्यो नम आचार्येभ्यो नम ऋषिभ्यो

नमो देवेभ्यो नमो वेदेभ्यो नमो वायवे च मृत्यवे च विष्णवे च नमो वैश्रवणाय चोपजाय च । इत्यन्तं कृताञ्जलि पठित्वा, नमस्कृत्य तर्पयेत् । ॐ शर्वदत्तस्तृ० । रुद्रभूतिस्तृ० । त्रातस्तृ० निगडस्तृ० । गिरिशर्मास्तृ० । ब्रह्मवृद्धिस्तृ० । मित्रवर्चास्तृ० । सुप्रतीकस्तृ० । बृहस्पतिगुप्तस्तृ० । भवत्रातस्तृ० । कुस्तुकस्तृ० । श्रवणदत्तस्तृ० । सुशारदस्तृ० । ऊर्जयस्तृ० । भानुमाᳬस्तृ० । आनन्दजस्तृ० । शाम्बस्तृ० । काम्बोजस्तृ० । मद्रगारस्तृ० । सातिस्तृ० । सुश्रवास्तृ० । प्रातरन्हस्तृ० । केतुस्तृ० । मित्रवि-न्दस्तृ० । सुनीथस्तृ० । सुतेमनास्तृ० । अंशुस्तृ० । अमावास्या-स्तृ० । राधस्तृ० । गातास्तृ० । संवर्गजितस्तृ० । शाकदासस्तृ० । विचक्षणस्तृ० । गर्दभीमुखास्तृ० । उदरशाण्डिल्यस्तृ० । अतिधन्वा-स्तृ० । मशकस्तृ० । स्थिरकस्तृ० । वसिष्ठस्तृ० । वासिष्ठस्तृ० । सुमन्त्रस्तृ० । शूषस्तृ० । राळस्तृ० । हतिस्तृ० । इन्द्रोतास्तृ० । वृषशुष्णस्तृ० । निकोथकस्तृ० । प्रातिथिस्तृ० । देवतरसस्तृ० । शवसस्तृ० । अग्निभूस्तृ । इन्द्रभूस्तृ० । मित्रभूस्तृ० । विभण्डक-स्तृ० । ऋष्यशृङ्गस्तृ० । कश्यपस्तृ० । अग्निस्तृ० । इन्द्रस्तृ० । वायुस्तृ० । मृत्युस्तृ० । प्रजापतिस्तृ० । ब्रह्मा तृ० ।

ततोऽग्न्यादीनां तर्पणम् । अग्निस्तृ० । प्रजापतिस्तृ० । विश्वे-देवास्तृप्यं० । ॐ कारस्तृ० । वषट्कारस्तृ० । महाव्याहृतयस्तृप्यं० । गायत्री तृ० । ब्रह्मा तृ० । विष्णुस्तृ० । वेदास्तृप्यं० । देवास्तृप्यं० । ऋषयस्तृप्यं० । मुनयस्तृप्यं० । आचार्यास्तृप्यं० । पुराणानि तृप्यं० । छन्दाᳬसि तृप्यं० । यज्ञास्तृप्यं० । अध्ययनं तृप्य० । द्यावापृथिव्यौ तृप्येताम् । अन्तरिक्षं तृ० । अहोरात्राणि तृप्यं० । मासास्तृप्यं० ।

ऋतवस्तृप्यं० । संवत्सरस्तृ० । वरुणस्तृ० । समुद्रास्तृप्यं० । नद्यस्तृप्यं० । गिरयस्तृप्यं० । क्षेत्राणि तृप्यं० । वनानि तृप्यं० । ओषधयस्तृप्यं० । वनस्पतयस्तृप्यं० । पशवस्तृप्यं० । नागास्तृप्यं० । उरगास्तृप्यं० । सुपर्णास्तृप्यं० । वयाꣳसि तृप्यं० । गावस्तृप्यं० । वसवस्तृप्यं० । रुद्रास्तृप्यं० । आदित्यास्तृप्यं० । मरुतस्तृप्यं० । सिद्धास्तृप्यं० । साध्यास्तृप्यं० । गन्धर्वास्तृप्यं० । पिशाचास्तृप्यं० । यक्षास्तृप्यं० । रक्षाꣳसि तृप्यं० । भूतानि तृप्यं० । नक्षत्राणि तृप्यं० । अश्विनौ तृप्येताम् । अप्सरसस्तृप्यं० । चतुर्विधभूतग्रामस्तृ० । मरीचिस्तृ० । अत्रिस्तृ० । अङ्गिरास्तृ० । पुलस्त्यस्तृ० । पुलहस्तृ० । क्रतुस्तृ० । प्रचेतास्तृ० । वसिष्ठस्तृ० । भृगुस्तृ० । नारदस्तृ० । सप्तर्षयस्तृप्यं० । अरुन्धती तृ० । गोभिलाचार्यस्तृ० । एवमादयः एते मे स्वस्ति कुर्वन्तु तर्पिताः स्वस्ति कुर्वन्तु तर्पिताः ।

अथापसव्येन तिलैर्द्विगुणदर्भैः पितृतीर्थेन । ॐकारो महाव्याहृतयो गायत्री ब्रह्मा वेदा देवा ऋषयः पितरश्छन्दांस्याचार्यास्तृप्यन्ताम् । एवं त्रिः । राणायनिस्तृ० । शाट्यमुग्रस्तृ । व्यासस्तृ० । भागुरिस्तृ० । औगुण्डिस्तृ० । गौल्गुलविस्तृ० । भानुमानौपमन्यवस्तृ० । काराटिस्तृ० । मशको गार्ग्यस्तृ० । वार्षगण्यस्तृ० । कौथुमिस्तृ० । शालिहोत्रस्तृ० । जैमिनिस्तृ० । त्रयोदशैते मे सामगाचार्याः स्वस्ति कुर्वन्तु तर्पिताः स्वस्ति कुर्वन्तु तर्पिताः ।

शटिस्तृ० । भाल्लबविस्तृ० । काल्लबविस्तृ० । ताण्ड्यस्तृ० । वृषाणकस्तृ० । रुरुकिस्तृ० । शमबाहुस्तृ० । अगस्त्यस्तृ० । बष्कशिरास्तृ० । हूहूस्तृ० । दशैते मे प्रवचनकर्त्तारः स्वस्ति कुर्वन्तु

तर्पिताः स्वस्ति कुर्वन्तु तर्पिताः ।

कव्यवालस्तृ० । नलस्तृ० । सोमस्तृ० । यमस्तृ० । अर्यमा-स्तृ० । अग्निष्वात्तास्तृप्यं० । सोमपास्तृप्यं० । बर्हिषदस्तृप्यं० । यमस्तृ० । धर्मराजस्तृ० । मृत्युस्तृ० । अन्तकस्तृ० । वैवस्वतस्तृ० । कालस्तृ० । सर्वभूतक्षयस्तृ० । औदुम्बरस्तृ० । दध्नस्तृ० । नील-स्तृ० । परमेष्ठी तृ० । वृकोदरस्तृ० । चित्रस्तृ० । चित्रगुप्तस्तृ० ।

तत उत्तरवंशीयानाम् । ॐ आचार्येभ्यो नमस्कृत्वाथ वंशा-स्य कीर्तयेत् । स्वधा पूर्वेषां भवति नेतायुर्दीर्घमश्नुत इत्युक्त्वा-नुक्रामेद्वंशमाब्रह्मणो । अर्यमभूतिस्तृ० । भद्रशर्मा तृ० । पुष्य-यशसस्तृ० । सङ्करस्तृ० । अर्यमराजगोभिलस्तृ० । पूषमित्रगोभि-लस्तृ० । अश्वमित्रगोभिलस्तृ० । वरुणमित्रगोभिलस्तृ० । मूल-मित्रगोभिलस्तृ० । वत्सामित्रगोभिलस्तृ० । गौल्गुलवीपुत्रगोभिल-स्तृ० । बृहद्वसुगोभिलस्तृ० । राधस्तृ० ।

ततो राधादिद्वितीयखण्डोक्तांस्तर्पयेत् । राधस्तृ० । गाता तृ० । संवर्गजितस्तृ० । शाकदासस्तृ० । विचक्षणस्तृ० । गर्दभीमुखास्तृ० । उदरशाण्डिल्य० । अतिधन्वा० । मशक० । स्थिरक० । वसिष्ठ० । वासिष्ठ० । सुमन्त्र० । शूष० । राल० । दृति० । इन्द्रोता० । वृषशुष्ण० । निकोथक० । प्रातिथिस्तृ० । देवतरस० । शवस० । अग्निभुव० । इन्द्रभुव० । मित्रभुवस्तृ० । विभण्डक० । ऋष्यशृङ्ग० । कश्यप० । अग्नि० । इन्द्र० । वायु० । मृत्यु० । प्रजापति० । ब्रह्मा तृप्यतु ।

ततः समाचारान्निवीती सनकादीन्सन्तर्प्याचम्य, ॐ सनक-स्तृ० ।२। सनन्दनस्तृ० ।२। सनातन० ।२। कपिल० ।२। आसु-

रि० ।२। वोढुस्तृ० ।१। पञ्चशिखस्तृ० ।१। ऋषीन्सम्पूज्य, ऋषि-
श्राद्धं कुर्यात्–आचमनं प्राणायामः। ऋषिश्राद्धे क्षणः क्रियताम्, ॐ
तथा प्राप्नवन्तु भवन्तः। प्राप्ताः स्मः। आगतं वः। सुस्वागतन्नः।
गौतमादिसप्तर्षिभ्य एतद्वः पाद्यम्। एतद्वो अर्घ्यम्। चन्दनपुष्पैः पूज-
नं, स्वपादप्रक्षालनं, आचमनम्। भूर्भुवःस्वः समाध्वम्, सुसमास्महे।
२उ ३क
आचमनं प्राणायामः। गायत्रीं गायत्रञ्च साम पठेत्। ॐ भूर्भुवः
२र १ २ ३ १ २ १ र र र र
स्वः। तत्सवितु० यात्। ॐ तत्सवितुर्वरेणियोम्। भार्गोदेवस्य धीमा-
— २ १र र २ १ १ — १ ३ १ १ १ १
ही २। धियो योनः प्रचो?२१२। हुं। आ २। दायो। आ २३४५॥
सप्तव्याधा दशार्णेषु मृगाः कालञ्जिरे गिरौ। चक्रवाकाः शरद्वीपे
हंसाः सरसि मानसे॥ तेऽपि जाताः कुरुक्षेत्रे ब्राह्मणा वेदपारगाः।
प्रस्थिता दीर्घमध्वानं यूयन्तेभ्योऽवसीदथ। देवताभ्यः पितृभ्यश्च
महायोगिभ्य एव च। नमः स्वाहायै स्वाहायै नित्यमेव नमो नमः॥
अयमेव मन्त्रस्त्रिः पठनीयः। गयायै नमः। गदाधराय नमः। गयायां
देवरूपेण स्वयमेव जनार्दनः। तन्ध्यात्वा पुण्डरीकाक्षं मुच्यते च ऋण-
त्रयात्॥ अपवित्रः पवित्रो वा सर्वावस्थां गतोऽपि वा। यः स्मरेत् पु-
ण्डरीकाक्षं स बाह्याभ्यन्तरः शुचिः॥ पात्रे जलमापूर्य, गन्धादीन्नि-
क्षिप्य, कुशाग्रैरेतज्जलं संस्पृश्य, दशधा गायत्रीं सञ्जप्य। एतो-
न्विन्द्रꣳ स्तवाम शुद्धꣳ शुद्धेन साम्ना। शुद्धैरुक्थैर्वावृध्वाꣳसꣳ शुद्धै-
राशीर्वान्ममत्तु॥ इन्द्रः शुद्धो न आगहि शुद्धः शुद्धाभिरूतिभिः। शु-
द्धो रयिं निधारय शुद्धो ममद्धि सोम्य। इन्द्र शुद्धो हि नो रयिꣳ शुद्धो
रत्नानि दाशुषे। शुद्धो वृत्राणि जिघ्नसे शुद्धो वाजꣳ सिषाससि॥ ए-

भिर्मन्त्रैर्जलमभिमन्त्र्य, कुशाग्रगृहीतजलेन श्राद्धोपहारान् सम्प्रोक्ष्य। अत्राद्यर्थं साङ्कल्पविधिना ऋषिश्राद्धं करिष्ये। गौतमादि सप्तर्षिभ्य इदमासनम्। उपग्रहविष्टरार्थे इमे कुशाः। गन्धपुष्पैः सम्पूज्य। यथादत्तं गन्धाद्यर्चनं सप्तर्षिभ्यः स्वाहा। ऋषिश्राद्धसाङ्गतासिद्ध्यर्थं ब्राह्मणभोजनपर्याप्तमामं तन्निष्क्रयद्रव्यं वा ब्राह्मणं वा भोजयिष्ये। ऋषिश्राद्धसिद्ध्यर्थं दक्षिणामाचार्याय सम्प्रदास्ये। ततो जलादिदानम्। ॐ शिवा आपः सन्तु। सौमनस्यपुष्पमस्तु। अक्षतञ्चारिष्टञ्चास्तु। अघोरा ऋषयः सन्तु। ऋषिश्राद्धे यन्न्यूनातिरिक्तं तत् परिपूर्णमस्तु। उत्तरे कर्मण्यनिर्विघ्नमस्तु, अस्तु।

२ २
ततो ऋषिमाल्यमादाय प्लवसाम्ना प्लावयित्वा। हा। वो३हा।
२ ^३ ५ २ २ ^३ ५ २ ^३
वो३ हा३। हाओ २३४ वा। हाइ। पूनाना २३४ः सो। माधारा२३४
५ २ ^३ ५ २ ३ ५ २ ^३ ५ २
या। आपोवा २३४ सा। नोअर्षा२३४सी। आरत्ना२३४धाः। यो-
^३ ५ २ ^३ ५ २ ^३ ५ २
निमा२३४र्त्ता। स्यासीदा २३४ सी। उत्सोदा २३४ इवो। हा-
^ ३ ५ २ २ २ २ २ २ ^३
इरण्या २३४ याः। हा। वो ३ हा। वो ३ हा ३। हाओ २३४
५ २ ५२ २ २ १ २ १ २२ १२ २ १ ३ १ १ १ १
वा। हा ३४। औहोवा। ए३। अति विश्वा निदुरिता तरेमा२३४५
॥१॥ प्लवोऽन्वहम्भवति समुद्रं वा एते प्रस्नान्ति ये संवत्सरमुपयन्ति यो वा अप्लवः समुद्रं प्रस्नाति न सतत उदेति यत्प्लवो भवति स्वर्गस्य लोकस्य समष्ट्या अति विश्वानि दुरिता तरेमेति यदेवैषां दुष्टुतं दुःशस्तं तदेतेन तरन्ति। ततो निमज्याचम्य। अरिष्टवर्गसामानि पठेत्। तानि यथा–अबोध्यग्निरिति प्रजापति ऋषिः त्रिष्टुप् छन्दः इन्द्रो देवता,

महित्रीणामिति द्वयोः पष्ठवाड् गायत्री प्रजापतिः, त्वावत इति शाकमश्वो गायत्रीन्द्रः, इन्द्रंनर इति गौरीवित त्रिष्टुबिन्द्रः। त्वमुष्मिति द्वयोस्तार्क्ष्य ऋषिः त्रिष्टुप् छन्दः इन्द्रो देवता, त्रातारमीति इन्द्र ऋषिः त्रिष्टुप् छन्दः इन्द्रो देवता, सोमः पुनान इति प्रजापति ऋषिः उष्णिक् छन्दः सोमो देवता, सखायस्त्वेय इति भरद्वाज ऋषिः गायत्री छन्दः सोमो देवता, विश्वतो दावान्निति इन्द्र ऋषिः पष्ठवाट् पङ्क्तिछन्दः वरुणादित्यौ इन्द्रो देवता, उदुत्तममिति वरुणगौतमावृषी त्रिष्टुप् छन्दः वरुणादित्यौ देवते, शान्त्यर्थे जपे विनियोगः।

४ ५२ ४ १ २ १ ३२ १ २२ २ १ २
ॐ अबोधियाः। ग्राइःसमिधाजना २ नाम्। प्रताइघे
२ २ २ १२ १ २ १ १ २ १ १२ १२ २ १ २ २
ऽनूम्। इवायतीमुषासम्। यह्वाई ३ वा। प्रवाऽयामुज्जिहानाः।
१ २ २ २ १ ११२ १ २ १ २ १
प्रभाना २३ वाः। सस्रतेनाकमच्छ। इडा २३ भा ३४३। ओ
५ ३ २ ^ ३ ५ १ —
२३४५ इ। डा ॥ १ ॥ महायित्रा २३४ यिणाम्। अवा २
१ ३२ ३ ५ — १ ३ २ ३
रस्तु। द्युक्षं मा २३४ यित्रा। स्या २ र्यम्णाः। दुराधा २३४
५ २ १२ ५ ४ ५ ५ २
र्षाम्। वरौहो२३४। वा। णा ५ स्यो ६ हायि ॥ २ ॥ महित्री-
८ ५ २ १ २ २ १२ २ १
णामवरस्तु ६ ए। द्युक्षंमित्रस्यार्यम्णाः। दुराधा २३ र्षाम्। वरौ-
— १ — १ १ ^ १ ५२ २ २२ १ २
हो २। हुंमा २। ण। स्यो २। या २३४। औहोवा। हाओवा।
१ ३ १ १ १ १ १ २ २ २ २ १ २ २
ओवा २३४५ ॥ ३ ॥ त्वावतो ३। हौ ३ हो ३१ यि। पुरूव-
२ २ २ १ २ २ २
सो ३। हौ ३ हो ३१ यि। वयमिन्द्रा ३। हौ ३ हो ३१ यि।

१ र २ २ १ २र २ २
प्रणेता ३ः । हौ ३ हो ३१ यि । स्पसिस्थाता ३ः । हौ ३ हो
१ १ २ २ २
३१ यि । हरीणा ३ मू । हौ ३ हो ३१ २३४५ इ । डा ॥ ४ ॥
१ ^ ३ ५ २ ^ ३ ५ २ १ १
इन्द्रं ना २३४ रो । नेमाधा २३४ यिता । हवन्ता २३ यि । य-
^ ३ ५ २ ^ ३ ५ २ १ २
त्पारा २३४ याः । यूनाजा २३४ तायि । धियास्ता २३ः । शू-
^ ३ ५ २ ^ ३ ५ २ १ २
रोना २३४ र्षा । ताश्रावा २३४ साः । चकामा २३ यि । आ-
^ ३ ५ २ ^ ३ ५ १ २ २ २
गोमा २३४ ती । व्रजायिमा २३४ जा । त्वन्ना ३ उवा ३ । ए ३ ।
१ र ३ १ १ १ १ ५ र १र ३ १ १ १ १ २र र ३
आयू २३४५ः ॥५॥ त्यमूषु । वाजि । ना २३४२ मू । देवजूता २३४
५ र ३ र २ १ २ २ ३ ४ ५ २ ^ ३ ५
मू । सहोवानन्ता । रुता३ । र९ रथानामू । अरिष्टना २३४ यिमीमू ।
५ २ ३ र ५ २ १ १ र २ ^ ३ २
पृतना ३४३ जमाशुमू । स्वस्त । यायि । तार्क्ष्यमिहा ३४३ । हू
४ २र २ २ र र
३ वा ५ यिमा ६५६ ॥ ६ ॥ ईयइया ३ हायि । त्यमूषुवाजिना
४ २ ३र ५ ३ ५ ४५र ३ ५ र ३र २ १
३ न्दे ३ वजूतमू । इ ४ य इया । हा २३४ यि । सहोवानन्ता ।
२ २ ३ ४ ५ २र २ २ १
रुता ३ । र९ रथानामू । ईयइया ३ हायि । अरिष्टा ३ । नायि ।
२ १ २ ३ ४र ५ ३ ५ ४ ५र ३ १ १ १ १ २
मी ३ स्पृत । नाजमाशुमू । ई ४ य इया । हा २३४५ यि । स्व-
१ र २ ^ ३ २ २ ४
स्त । यायि । तार्क्ष्यमिहा ३४३ । हू ३ वा ५ यिमा ६५६ ॥७॥
२ र १ र ७ २ १ र र ७
त्रातारमिन्द्रमविता । रमी २३ न्द्रामू । हवेहवे सुहव९शु । रमी २३

२ १ ७ २ २१ २१ ३
न्द्राम् । हुवायि नुशक्रम्पुरुहू । तमी २३ न्द्राम् । इदं स्वस्ति नो
२१२ २ २ ४ १२४
मघवा । वा ३४३ यि । तु ३ वा ५ इन्द्रा ६५६ः ॥ ८ ॥ सोमः
५ ८ २^ ३४२ ५ ५ १ २ २ २ २ २^
पुना । हो । नऊर्मिणा ६ ए । अव्यंवारंविधा १ वा ३ ती । अग्रे-
३ ३ १११११ २१ २ १ ^ ५
वा २३४५ । चा २३४५ः । पव मा २३ ना ३ः । का २ ना
५२ २ २^३ ११११ ४ ५ ११२
२३४ औहोवा । ऋदृदे २३४५ ॥ ९ ॥ सासु । न्वेयोवसू २३
२ १ ——१ —— २२२ १ २ १ २
नाम् । सोरा२त्यामा २ । नेतायइडा २३ नाम् । सो २३ माः ।
१ २१ ५ ५ २ऽऽ १ ३२
यःसुक्षिता २३४ यिनो ६ हायि ॥ १० ॥ हाउ ३ वा । विश्वतो-
२ १२२ १२ २ २ऽऽ १ २ २१२ २२ २ऽऽ
दावन्विश्वतोनआभर । हाउ ३ वा । यन्त्वाशविष्ठमीमहे । हाउ ३
१२ २ऽऽ १२ २ऽऽ ११ २ऽऽ
वा । आयुः । हाउ ३ वा । सूवः । हाउ ३ वा । ज्योतिः । हाउ ३
३ ११११ २१ १२ २ ३२
वा ३ । ई २३४५ ॥ ११ ॥ हाउ । ३ । आयुश्चक्षुर्ज्योतिः । औ-
१२ १२ १ २२ १ २ १२
होवा । इया । उदुत्तमंवरुणपाशमा २३ स्मात् । अवाधमंविमध्य
२१ २ १२ १२ २ २२१२
मꣳश्रथा २३ या । अथादित्यव्रते वयन्ता २३ वा । अनागसोअ-
२२१ २ २२ १२ २ २१ १२
दितयेसिया २३ मा ३ । हाउ ३ । आयुश्चक्षुर्ज्योतिः । औहोवा ।
२ ^ ३ ५२२ ३ ११११
ई २ । या २३४ । औहोवा । ई २३४५ ॥ १२ ॥

तत्र येषां ब्रह्मचारिणां पूर्ववृत्तान्तश्रुतस्य वेदस्य प्रथमारम्भस्ते-षामत्र वृद्धिश्राद्धम् आनीतानृषीन् शुभपीठाद्यासने कुशोपरि संस्थाप्य पञ्चोपचारैः सम्पूजयेत्तद्यथा-ॐ ऋषिर्विम० नाम् । गौत-

मादि० नमः चन्दनं० । ऋषिर्विंम० नाम् । गौतमादि० नमः पुष्पाणि स० । ॐ ऋषिर्विंम० नाम् । गौतमादि० नमः धूपं स० । ॐ ऋषिर्विंम० नाम् । गौतमादी० नमः दीपं स० । ॐ ऋषिर्विंम० नाम् । गौतमादि० नमः नैवेद्यं स० । अनेन पञ्चोपचारपूजनेन गौतमादिसप्तर्षयः प्रीयन्तान्न मम ।

कर्माङ्गमाचम्य प्राणानायम्य । चन्दनादिना तिलकङ्कुर्यात् ।

४र ५ ४र५र ४ ५ ४ २ १ र २ १ २ २
सोमꣳ राजानं वरुणाम् । अग्निमन्वार भामहे ३ । होवा ३ हायि ।
२र १ २ १२र १ २ २ २ १र २
आदित्यं विष्णुꣳ सूर्यम् । होवा ३ हायि । ब्रह्माणा २३ श्वा ३ ।
१ २ २ १ २ २ २ ५ २२१र
होवा ३ हायि । बृहा ३ उवा ३ । पा २३४ तीम् ॥ १ ॥ त्राता
७ २ १र र ७ २
रमिन्द्रमविता । रमी २३ न्द्राम् । हवेहवे सुहवꣳशु । रमी२३ न्द्राम् ।
१ ७ २ २१ २ १ र २ १र
हूवायि नुशक्रम्पुरुहू । तमी २३ न्द्राम् । इदꣳ स्वस्तिनो मघवा ।
२ २ ४
वा ३४३ यि । तू ३ वा ५ इन्द्रा ६५६ः ॥ २ ॥ देशकालौ सङ्कीर्त्य "छन्दोयातयामत्वानिवृत्तये नित्यविधिरूपमुपाकर्माङ्गहोममहङ्करिष्ये ।" ततः पञ्चभूसंस्कारान् कुर्यात्ते यथा—

त्रिभिः कुशैः कुण्डस्य स्थण्डिलस्य वा पश्चिमभागादारभ्य प्राञ्चं त्रिवारं सम्मृज्य । तथैव गोमयेन त्रिवारमुपलिम्पेत् । ततो वामहस्तमग्निनिधानपर्यन्तं कुण्डे स्थण्डिले वा निधाय । दक्षिणहस्तेन कुशमूलेन कुण्डस्य स्थण्डिलस्य वा सार्द्धाङ्गुलमिताम्भूमिं दक्षिणतस्त्यक्त्वा प्राग्गतां प्रादेशमितां लेखामुल्लिख्य । तन्मूलत्प्रागुदग्दिग्गतां द्वितीयामेकविंशत्यङ्गुलमितांल्लेखामुल्लिख्य, प्रथमरेखाया उत्तरस्यां सप्तसप्ताङ्गुलमन्तरं त्यक्त्वा प्रादेशमात्रास्तिस्रो रे-

खाः कुर्यात् । उल्लेखनक्रमेण प्रागग्रमुदगग्रमनामिकाङ्गुष्ठाभ्यां पांसूनीत्वा ऐशान्यां अरत्निमात्रप्रदेशे निक्षिपेत् । जलेन ता अभ्युक्ष्य । कांस्यादिपात्रेण मृन्मयेन वा 'भूर्भुवः स्वः' इत्यग्निं स्वाभिमुखं स्थापयेत् । इन्धनप्रक्षेपेणाग्निं सुसमिध्य । प्रादेशमितां समिधमग्नौ तूष्णीं हुत्वा । ततो न्यञ्चकरणम्–दक्षिणजान्वाच्य वामहस्तादुत्तरतो दक्षिणहस्तं आत्माभिमुखाङ्गुल्यग्रं कुण्डस्य स्थण्डिलस्य वा वायुकोणे संन्यस्य । वामहस्तं अग्न्यभिमुखाङ्गुल्यग्रं नैर्ऋतकोणे संन्यस्य । इदम्भूमेरिति परमेष्ठी प्रजापतिरनुष्टुबग्निर्देवता न्यञ्चकरणे विनियोगः ।

ॐ इदम्भूमेर्भजामह इदं भद्रꣳ सुमङ्गलम् । परा सपत्नान् बाधस्वान्येषां विन्दते धनम् ॥

अग्न्यभिमुखाङ्गुल्यग्रं गृहितकुशादिहस्ताभ्यां परिसमूहनमुपविष्ट एव प्रादक्षिण्येन इमं स्तोममित्यादि ऋक्त्रयेण प्रत्यर्चं कुर्यात् । इमंस्तोमेत्यादि त्रयाणाङ्कुत्सो जगत्यग्निः परिसमूहने विनियोगः ।

ॐ इमꣳ स्तोममर्हते जातवेदसे रथमिव सम्महे मामनीषया । भद्रा हि नः प्रमतिरस्य सꣳसद्यग्ने सख्ये मारिषामा वयन्तव ॥१॥ भरामेध्मं कृणवामा हवीꣳषि ते चितयन्तः पर्वणा पर्वणा वयम् । जीवातवे प्रतरꣳ साधया धियोऽग्ने सख्ये मा रिषामा वयन्तव ॥२॥ शकेम त्वा समिधꣳ साधया धियस्त्वे देवा हविरदन्त्याहुतम् । त्वमादित्याꣳ आवह तान् ह्युश्मस्यग्ने सख्येमारिषामा वयन्तव ॥३॥

ततः प्रादक्षिण्येनाग्नेर्दक्षिणतो गत्वा कुण्डात्स्थण्डिलाद्वा बाहुमात्रां भूमिं दक्षिणतस्त्यक्त्वा, तत्र प्राङ्मुखः स्थित्वा, यज्ञियवृक्षजम्पीठं ब्रह्मासनत्वेन संस्थाप्य, तदुपरि त्रीन् कुशाना-

स्तीर्थ, स्वासनमागच्छेत् । अथ ब्रह्मा प्रादक्षिण्येनाग्नेर्दक्षिणतो गत्वा स्वासने अग्निमारभ्य प्रादक्षिण्येनोदङ्मुखीं जलधारामविच्छिन्नां दत्वा, आस्तीर्णकुशान्पूर्वतः प्रत्यङ्मुखस्तिष्ठन् वामहस्ताङ्गुष्ठानामिकाभ्यां आसनात् तृणं गृहीत्वा, प्रजापतिर्यजुः परावसुर्देवता, तृणनिरसने विनियोगः । "ॐ निरस्तः परावसुः" इति यजुषा नैर्ऋत्यान्तत्तृणं निक्षिप्य । उदकं स्पृष्ट्वा, वशिष्ठो यजुः परावसुर्देवता आसनोपवेशने विनियोगः । "ॐ आवसोः सदने सीदामि" । अग्नेरुत्तरस्यां पूर्वपूर्वक्रमेणोत्तरदिग्गताग्रं पात्रासादनार्थं प्रागग्रान्दर्भानास्तीर्योपरि पात्राण्यासादयेत्तानि यथा-उदकपात्रं, विच्छाखच्छिन्नमुष्टिबर्हिः, प्रादेशद्वय इध्मा २०, आज्यं, आज्यस्थाली, समिद्द्वयं, सम्मार्गकुशाः, स्रुवः, रक्षाः, धानाः, दधि, उपवीतं, उष्णोदकं, पूर्णपात्रम् । ततः पात्रे शुद्धोदकमापूर्य । गायत्र्याभिमन्त्र्य कुशाग्रगृहीतेन जलेनासादनक्रमेण पात्राणि कर्मसामग्रीश्च प्रोक्ष्य । अग्निसमाधानङ्कुर्वीत । कुशैः समन्तं परिस्तृणुयात्तद्यथा-बर्हि चतुर्धा विभज्य एकं भागन्दक्षिणेनादाय सव्ये कृत्वा, तस्माच्च चतुर्थांशमादाय अग्निकोणादारभ्य उदक्संस्थमग्नेः पुरस्तात् स्तृत्वा । द्वितीयांशमादाय दक्षिणे आग्नेयीसलग्नं स्तृत्वा । पुनस्तृतीयांशमादाय उत्तरे प्रागग्रमैशानीसंलग्नं स्तृत्वा । चतुर्थांशं पश्चात् नैर्ऋतिकोणादारभ्योदक्संस्थं स्तृणीयात् । ततो द्वितीयभागमादाय सव्ये कृत्वा पूर्ववत् स्तरणम् । प्रथमास्तृतानां प्रागग्रैरग्रैर्मूलानि च्छादयन् । पुनरासादितात्तृतीयभागमादाय पूर्ववत् मूलान्याच्छादयन् स्तृत्वा । चतुर्थभागं यज्ञवास्त्वर्थमवशेषयेत् । ततोऽग्नेरुत्तरतः शुद्धोदकपूर्णां प्रणीतां

स्थापयेत्। तत आसादितमिध्ममादाय प्रणीताभिरद्भिरभ्युक्ष्य, प्रजापतिं मनसा स्मृत्वा अग्नावादध्यात्। आस्तीर्णशेषाद्बर्हिषः कुशद्वयमादाय सव्ये कृत्वा प्रादेशमात्रं मिमीय व्रीहियवाद्योषधिमन्तर्धाय मन्त्रेण छिनत्ति न नखेन। प्रजापतिर्यजुः पवित्रे छेदने विनियोगः। "ॐ पवित्रे स्थो वैष्णव्यौ।" ते पवित्रे सव्येन मूलदेशे गृहीत्वा प्रजापतिर्यजुः पवित्रे अनुमार्जने विनियोगः। "ॐ विष्णोर्मनसा पूते स्थ" इति प्रणीताभिरद्भिः प्रक्षालयेत्। आज्यस्थालीमात्माग्न्योरन्तराले संस्थाप्य, तस्यां उदगग्रे पवित्रे संन्यस्य, उत्तरत आसादितमाज्यमादाय सपवित्रायामाज्यस्थाल्यामावपेत्। ततोऽङ्गुष्ठाभ्यां पवित्रे मूलदेशे गृह्य, अनामिकाभ्यामग्रदेशे गृहीत्वा प्रजापतिर्यजुराज्यं देवता आज्योत्पवने विनियोगः। "ॐ देवस्त्वा सवितोत्पुनात्वच्छिद्रेण पवित्रेण वसोः सूर्यस्य रश्मिभिः।" इति मन्त्रेण आज्यस्थालीस्थमाज्यं पश्चिमभागस्थं पवित्राभ्यामूर्ध्वं नीत्वा। एवं तूष्णीं वारद्वयं मध्यदेशे पूर्वदेशे च उत्पूय, पवित्रे सव्येनादाय, दक्षिणेन प्रणीताभिरद्भिः सम्प्रोक्ष्याग्नौ प्रक्षिपेत्। अग्नौ आज्यमधिश्रित्योदगुद्वास्य, अग्नेः पश्चादासादयेत्। ततः प्रसेचनम्—अदिते ऽनुमन्यस्वेति प्रजापतिरेकपदा गायत्रीच्छन्दोऽदित्यनुमतिसरस्वत्यो देवता अञ्जलिप्रसेचने विनियोगः। प्रणीतास्थजलं हस्तद्वयेनादाय अग्नेर्दक्षिणतः अदितेऽनुमन्यस्वेति प्रसिञ्चेत्। ॐ अनुमतेऽनुमन्यस्वेति पश्चात्। ॐ सरस्वत्यनुमन्यस्वेत्युत्तरतः। ततः पर्युक्षणम्। हस्तेन जलमादाय देवसावितरिति प्रजापतिस्त्रिष्टुप् सविता पर्युक्षणे विनियोगः।

ॐ देव सवितः प्रसुव यज्ञं प्रसुव यज्ञपतिम्भगाय। दिव्यो

गन्धर्वः केतपूःकेतन्नः पुनातु वाचस्पतिर्वाचन्नः स्वदतु ॥ एवं प्रदक्षिणमग्निं सकृत्त्रिर्वा पर्युक्षेत् । ततो दक्षिणेन समिद्धस्तमादाय, वसिष्ठो यजुः कालाग्निरुद्रो देवता जपे विनियोगः ।

ॐ तपश्च तेजश्च श्रद्धा च ह्रीश्च सत्यञ्चाक्रोधश्च त्यागश्च धृतिश्च धर्मश्च सत्वञ्च वाक्च मनश्चात्मा च ब्रह्म च तानि प्रपद्ये तानि मामवन्तु भूर्भुवः स्वरों महान्तमात्मानं प्रपद्ये विरूपाक्षोऽसि दन्ताञ्जिस्तस्य ते शय्या पर्णे गृहा अन्तरिक्षे विमितꣳ हिरण्मयं तद्देवानाꣳ हृदयान्ययस्मये कुम्भे अन्तः सन्निहितानि तानि बलभृच्च बलसाच्च रक्षतो प्रमनी अनिमिषतःसत्यं यत्ते द्वादश पुत्रास्ते त्वा संवत्सरे संवत्सरे कामप्रेण यज्ञेन याजयित्वा पुनर्ब्रह्म- चर्यमुपयन्ति त्वन्देवेषु ब्राह्मणोऽस्यहं मनुष्येषु ब्राह्मणो वै ब्राह्मणमुप- धावत्युप त्वा धावामि जपन्तं मा मा प्रतिजापीर्जुह्वन्तं मा मा प्रतिहौ- षीः कुर्वन्तं मा मा प्रतिकार्षीस्त्वां प्रपद्ये त्वया प्रसूत इदं कर्म करिष्या- मि तन्मे राध्यतां तन्मे समृध्यतां तन्म उपपद्यतां समुद्रो मा विश्वव्यचा ब्रह्माऽनुजानातु तुथो मा विश्ववेदा ब्रह्मणः पुत्रोऽनुजानातु श्वात्रो मा प्रचेता मैत्रावरुणोऽनुजानातु तस्मै विरूपाक्षाय दन्ताञ्जये समुद्राय विश्वव्यचसे तुथाय विश्ववेदसे श्वात्राय प्रचेतसे सहस्राक्षाय ब्रह्मणः पुत्राय नमः ॥

इत्यन्तं पठित्वा अक्षतमध्ये प्रादक्षिण्येन समाचारात् ब्रह्मणे दत्त्वा, तथैव हस्तम्परावर्त्याग्नौ समिधम्प्रक्षिपेत् । ततः स्रुवञ्च दक्षिणेनादाय, आसादितोष्णोदकेन प्रक्षाल्य, सव्ये कृत्वा, संमार्गकुशाग्रैर्मूलतोऽग्रपर्यन्तं स्रुवं सम्मृज्य, दक्षिणेनादाय, अ- धोमुखं प्राञ्चमग्नौ प्रताप्य, सव्ये कृत्वा, प्रणीताभिरद्भिः पुनः

संमार्ज्य प्रतप्य, आत्माग्न्योरन्तरे आज्योत्तरत आसादयेत् । ततो व्याहृतित्रयं हुत्वा—व्याहृतीनां विश्वामित्रजमदग्निभरद्वाजाः गायत्र्युष्णिगनुष्टुबग्निवायुसूर्याः, समस्तानाम्प्रजापतिर्बृहती प्रजापतिः होमे विनियोगः । ॐ भूः स्वाहा । इदमग्नये न मम ॥ ॐ भुवः स्वाहा । इदं वायवे न मम ॥ ॐ स्वः स्वाहा । इदं सूर्याय न मम ॥

ततः पङ्क्त्याकारेणोपविष्टान् शिष्यान्पाठयेद्गायत्रीं संहितामनु—
१ २ ३ १२ २१ ३ १ २ ३ १ २
ॐ "तत्सवितुर्वरेण्यम्" इति प्रथमम् । ततो "भर्गो देवस्य
२ ३ १ २ २ १ २
धीमहि"। ततो "धियो यो नः प्रचोदयात्"। ततोऽर्द्धर्चशः । पुनः
४र ५ ४ ५र ४ ५ ४ २ १
समस्ताम् । ततः सावित्रं साम । ॐ सोमꣳराजानं वरुणाम् । अग्नि-
२र र १ २ २ २र १ २ १ २ १ २
मन्वार भामहे ३। होवा३हायि । आदित्यं विष्णुꣳ सूर्यम् । होवा
२ २ १र २ १ २ २ १ २ २
३ हायि । ब्रह्माणा २३ श्च्या ३। होवा ३ हायि । बृहा ३ उवा
३ ५
३। पा २३४ तीम् ॥

४
ततो वेदस्य आदितः पर्वनामानि पाठयेत् । ॐ अग्नायि ।
५ २ ४ ५ ४ ५
तद्बोहोवा । उच्चा । एवम् । (पृष्ठे ४८, पङ्क्तौ ११ द्रष्टव्यानि)
२ ३ १ २ ३ १ २ ३ २ ३ १ २
ततश्छन्दोहोमः । ॐ अग्न आयाहि वीतये गृणानो हव्यदातये ।
१ २र ३ १ २
निहोता सत्सि बर्हिषि स्वाहा । एवं हुत्वा । इदं गायत्र्यै न ममेति त्यागः, एवं सर्वत्र ।

३ १ २ ३ १ २ ३ १ २ ३ १ २ ३ २ ३ २
ॐ पुरु त्वा दाशिवाꣳ वोचेरिरग्ने तव स्विदा । तोदस्येव
३ २ ३ १ २
शरण आ महस्य स्वाहा । इदं उष्णिहे० ।

ॐ अग्न आजिष्णुमाभर द्युम्नमस्मभ्यमध्रिगो । प्र नो राये पनीयसे रत्सि वाजाय पन्थाम् स्वाहा । इदं अनुष्टुभे० ।

ॐ यज्ञा यज्ञा वो अग्नये गिरा गिरा च दक्षसे । प्र प्र वयममृतं जातवेदसं प्रियं मित्रं न शꣳसिषम् स्वाहा । इदं बृहत्यै० ।

स्वादोरित्था विषूवतो मध्वः पिबन्ति गौर्यः । या इन्द्रेण सयावरीर्वृष्णा मदन्ति शोभथा वस्वीरनु स्वराज्यं स्वाहा । इदं पङ्क्त्यै० ।

आ जुहोता हविषा मर्जयध्वं नि होतारं गृहपतिं दधिध्वम् । इडस्पदे नमसा रातहव्यꣳ सपर्यता यजतं पस्त्यानाम् स्वाहा । इदं त्रिष्टुभे० ।

चित्र इच्छिशोस्तरुणस्य वक्षथो न यो मातरावन्वेति धातवे । अनुधा यदजीजनदधा चिदा ववक्षत्सद्यो महि दूत्य३ं चरन् स्वाहा । इदं जगत्यै० ।

प्रवो महे मतयो यन्तु विष्णवे मरुत्वते गिरिजा एवयामरुत् । प्र शर्द्धाय प्रयज्यवे सुखादये तवसे भन्ददिष्टये धुनिव्रताय शवसे स्वाहा । इदं अतिजगत्यै० ।

१ २ ३ १र २र ३ १ २ ३ १ २ २
प्रोष्वस्मै पुरोरथ मिन्द्राय शूषमर्चत । अभि केचिदुलोक कृत्
३ २ ३ १ २ ३ २ ३ १र ३ १र २र ३ १ २ ३
सङ्गे समत्सु वृत्रहा । अस्माकं बोधि चोदिता नभन्तामन्यकेषां ज्या-
२उ ३ १ २
का अधि धन्वसु स्वाहा । इदं शक्वर्यै० ।
२ ३ १र २र ३ १ २ ३ १र २र ३ २ ३ १ २ ३ २
तव त्यं नर्यं नृतोप इन्द्र प्रथमं पूर्व्यं दिवि प्रवाच्यं कृतम् ।
२ ३ २ ३ १ २ ३ १ २ ३ १ २ ३ २ ३ १ २ ३ १ २ ३
यो देवस्य शवसा प्रारिणा असुरिणन्नपः । भुवो विश्वमभ्य देव
१ २ ३ १र २र ३ १ २ ३ १र २र
मोजसा विदेदूर्ज्ं शतक्रतुर्विदे दिषं स्वाहा । इदमतिशक्वर्यै० ।
१ २ ३ १र २र २ २ ३ १र २र ३
त्रिकद्रुकेषु महिषो यवाशिरन्तु विशुष्म स्तृम्पत्सोममपिब-
१ २ ३ १ २ ३ २ १ २ ३ २ ३ २ ३ १ २ ३ २ ३ १र
द्विष्णुना सुतं यथा वशम् । स ईं ममाद महि कर्म कर्त्तवे महामुरुं
२र ३ २ ३ २ ३ १र २र ३ १र २र
सैनं सश्चद्देवो देवं सत्यइन्दुः सत्यमिन्द्रं स्वाहा । इदमष्ट्यै० ।
२ ३ १ २ ३ २ ३ १ ३ १ २३ २र २र ३ १
अस्तु श्रौषट् पुरो अग्निं धिया दध आनुत्यच्छर्द्धो दिव्यं
२ २ १ २ २ ३ १ २ ३ २ २ ३ २ ३ १ २ ३
वृणीमह इन्द्रवायू वृणीमहे । यद्धक्राणा विवस्वते नाभा सन्दाय
१ २ २ ३ २ ३ १र २र ३ १ २ ३ १ २ ३ २ ३ १२
नव्यसे । अधमनूनमुपयन्ति धीतयो देवां अच्छा न धीतयः
स्वाहा । इदमत्यष्ट्यै० ।
२१ २ १र २ २र १र
धर्मः प्रवृक्तस्तन्वा समानृधे वृधे स्वाहा । इदं धृत्यै० ।
१ २ १ २ १ २ ३ २ १
सप्यर्त प्रसर्पत सुवर्ग मे मते वयं स्वाहा । इदमतिधृत्यै० ।
१ २ ३ २ २ १ ३ १ २ १ २
संयमन्न व्यायमान्वियमन्नसमायमन् स्वाहा । इदं कृत्यै० ।

स्वाहा । इदमेकाहाय० ॥ पन्यंपन्यामित्सोतारः । पन्यं पन्योवा स्वाहा । इदमहीनाय० ॥ विशः । विशो३वो आतिथायिँ स्वाहा । इदं सत्राय० ॥ भत्तनः सधस्थया । होरसदात् स्वाहा । इदं प्राय-श्चित्ताय० ॥ आभित्वा शूरनोनुमाः स्वाहा । इदं क्षुद्राय० ॥ आ-भित्वा शूरनोनुमोवा स्वाहा । इदं दशरात्राय० ॥ पुनानः सोम धारयोवा स्वाहा । इदं सम्वत्सराय० ॥ उहुवा ओहा औहोवा । पुरोजितायि स्वाहा । इदमेकाहाय० ॥ च्योहम् । प्रसुन्वाना २ स्वाहा । इदमहीनाय० ॥ मामेममाश्रमिष्मोवा स्वाहा । इदं सत्राय० ॥ उहुवा ओहा औहोवा । तंवोदस्मां स्वाहा । इदं प्रायश्चित्ताय० ॥ औहोयि यज्ञायज्ञावो अग्नया ३ ए स्वाहा । इदं क्षुद्राय० ॥

अग्नआयाहीत्यृचं पठित्वा—अग्न आयाहि वीतये गृणानो हव्यदातये । निहोता सत्सि बर्हिषि स्वाहा । इदं छन्दस्यै न मम ॥

इन्द्र ज्येष्ठं न आभर ओजिष्ठं पुपुरिश्रवः । यद्दिधृक्षेम वज्र-हस्त रोदसी ओभे सुशिप्रपप्राः स्वाहा । इदमारण्यै० ॥

विदा मघवन्विदा गातुमनुशꣳसिषोदिशः । शिक्षा शचीनां पते पूर्वीणां पुरुवसो स्वाहा । इदं महानाम्नीभ्यः० ॥

१ २ ३ १२ ३१ २ ३ २ ३ १ २र
उपास्मै गायता नरः पवमानायेन्दवे । अभि देवाꣳ इयक्षते स्वाहा । इदमुत्तरायै० ॥

महन्मे वोचो भर्गो मेऽवोचो यशो मेऽवोचः स्तोमं मेऽवोचो भुक्तिं मेऽवोचः सर्वं मेऽवोचस्तन्माऽवतु तन्मा विशतु तेन भुक्षिषीय स्वाहा । इदं ताण्ड्यब्राह्मणाय० ॥

ब्रह्म च वा इदमग्रे सुब्रह्म चास्तां स्वाहा । इदं षड्विंशाय० ।

ब्रह्म ह वा इदमग्र आसीत्स्वाहा । इदं सामविधये० ।

अथ खल्वयमार्षप्रदेशो भवति स्वाहा । इदमार्षेयाय० ।

अग्निरिन्द्रः प्रजापतिः सोमो वरुणस्त्वष्टाङ्गिरसः पूषा सरस्वतीन्द्राग्नी स्वाहा । इदं देवताध्यायाय० ।

अथातः सꣳहितोपनिषदो व्याख्यास्यामः स्वाहा । इदं सꣳहितोपनिषदे० ।

नमो ब्रह्मणे नमो ब्राह्मणेभ्यो नम आचार्येभ्यो नम ऋषिभ्यो नमो देवेभ्यो नमो वेदेभ्यो नमो वायवे च मृत्यवे च विष्णवे च नमो वैश्रवणाय चोपजाय च स्वाहा । इदं वंशब्राह्मणाय० ।

देव सवितः प्रसुव यज्ञं प्रसुव यज्ञपतिं भगाय । दिव्यो गन्धर्वः केतपूः केतं नः पुनातु वाचस्पतिर्वाचं नः स्वदतु स्वाहा । इदमुपनिषदे० ।

अथातः स्वरशास्त्राणां सर्वेषां वेदनिश्चयम् । उच्चनीचविशेषा द्विस्वरान्यत्वं प्रवर्त्तते स्वाहा । इदं शिक्षायै० ।

कल्पसो ज्योतिष्टोमोऽतिरात्रोकृथ्यः शोडशीकः स्वाहा । इदं कल्पसूत्राय० ।

कल्पसूत्रं यदा नाधीतं भवति तदा दशानां सूत्राणां मध्ये यदधीतं भवति तन्नाम्ना होमः कर्तव्यः ।

अथ वाचोवृत्तिं व्याख्यास्यामः स्वाहा । इदं व्याकरणाय० ।

समाम्नायः समाम्नातः स व्याख्यातव्यस्तमिमं समाम्नायं निघण्टव इत्याचक्षते स्वाहा । इदं निरुक्ताय० ।

अथातश्छन्दसां विचयं व्याख्यास्यामः स्वाहा । इदं छन्दोभ्यो० ।

पञ्च संवत्सरमयं युगाध्यक्षं प्रजापतिम् । दिनर्त्वयनमासाङ्गं प्रणम्य शिरसा शुचिः स्वाहा । इदं ज्योतिषे० ।

ततो व्याहृतिचतुष्टयम् , पुनस्त्रयञ्च हुत्वा, सामिधं हुत्वा, देवसवितरिति मन्त्रेणाग्नेः परितः पूर्ववदनुपर्युक्ष्य "ॐ अदितेऽन्वमꣲस्थाः । ॐ अनुमतेऽन्वमꣲस्थाः । ॐ सरस्वत्यन्वमꣲस्था इति दक्षिणपश्चिमोत्तरतः प्रसेकान्विधाय, स्तरणावशेषितबर्हिर्मुष्टिं दक्षिणेनादाय । प्रजापतिर्यजुर्विश्वेदेवाः बर्हिरभ्यञ्जने विनियोगः । "ॐ अक्तुꣲरिहाणा व्यन्तु वयः" इति मन्त्रेणाज्यस्थालीस्थ आज्ये अग्राण्यभ्यज्य, द्विस्तूष्णीमभ्यज्य, मध्यमपि मन्त्रेण सकृद्विस्तूष्णीञ्चाभ्यज्य, तथैव मूलदेशमभ्यज्य, सव्ये कृत्वा, प्रणीतास्थजलेनाभ्युक्ष्य, दक्षिणेनादाय, प्रजापतिरनुष्टुब्रुद्रो बर्हिर्होमे विनियोगः । "ॐ यः पशूनामधिपती रुद्रस्तन्तिचरो वृषा । पशूनस्माकं माहिꣲसीरेतदस्तु हुतं तव स्वाहा ।" इति हुत्वा, इदं रुद्राय पशुपतये न ममेति त्यागः । उदकोपस्पर्शः । ततः प्रजापतिर्यजुर्वसवो होमे विनियोगः । "ॐ वसुभ्यः स्वाहा" इति स्रुवेणाज्यं हुत्वा, वसुभ्यो न ममेति त्यागः । ततः प्रदक्षिणमग्निं परिक्रम्य, चमसं निनीय, पुनः

पूरयित्वा, स्थाने निदध्यात्। ततो दक्षिणे पाणौ रक्षाबन्धनं हिरण्य
२र १ २ र
भूषितां यवसर्षपपोटलिकां विचित्रतन्तुबद्धाम्। ए। रक्षत नो रक्षि-
१ २ १ २र १ २ १ र १र
तारो गोपायत गोपायितारः इति मन्त्रेण। "येन बद्धो बली राजा
दानवेन्द्रो महाबलः। तेन त्वामनुबध्नामि रक्षे मा चल मा चले-
२२ १ २ १र २ १ २ २ १र
ति"। तुवंयवाइ। छुदाशु २३ षाः। नृः१पाहि शू। णुहीगा
२ १ २ २ १ २ ५
२३ इराः। रक्षातो ३ का ३ म्। उता २३ हा ३४३ यि। त्मा
५ ५
२३४ नो ६ हायि। इत्यनेन वा रक्षाबन्धनम्। यज्ञोपवीतधारणम्-

आचम्य प्राणानायम्य। सूत्रोत्पादने ब्रह्माणं ध्यायामि।
१ २ र १ २ १
ब्रह्मा। ब्रा २३ ह्मा। यज्ञानं प्रथमं पुरास्तात्। विसायि।
२ र २ १ २ १ २
वा २३ यि सी। मतः सुरुचो वेन आवः। सबू। सा २३ बू।
र र १ २ १ २ ५
ध्निया उपमा अस्य वायिष्ठाः। सताः। सा २३ ताः। चयो-
१ २ २
निमसतश्चवायिवा ३४३ः। ओ २ ३४५ इ। डा॥

५ ६ १ ^ ३
त्रिगुणीकरणे विष्णुन्ध्यायामि॥ इदा ६ मे। विष्णू २ः। वि-
^२ ३ ५ १ २ २ १ २ — १ —
चक्रा२३४ मायि। त्रायिधानि। दधायिपा १ दा २ म्। समू २
२ १ २ . १ ^ ३ ६२ र २
हो १। ढा २३ मा ३। स्या २ पा २३४ औहोवा। ए ३।
२
सुळे १॥ ततः-आपोहिष्ठा० से॥ योवः शि० रः॥ तस्मा०
नः॥ इति तिसृभिः प्रक्षाल्य। ॐ तत्स० त्। इति गायत्र्या

४र ६र २ ४ ६ २
त्रिगुणीकृत्य । ग्रन्थिबन्धने रुद्रन्धयामि । आवोराजा । नम·
३ २ ३ ४ ५ १ २र १ २ २ ३ ४
स्व । रस्य रुद्राम् । हो । ता । राम् । स । त्ययजा ३ म् । रोदसी·
५ २ १ २ ३ २ ३ ४ ५ १ २ १
योः । अग्निं पु । रा । तनयि । त्नोरचित्तात् । हिरण्य । रू ।
२ १ २ २ ४
पा ३ मव । सा ३४३ यि । का ३ णू ५ ध्वा ६५६ म् ॥ इति ध्यात्वा दशकृत्वो गायत्र्याऽभिमन्त्रिताभिरद्भिः सम्प्रोक्षेत् । एवं संस्कृतमुपवीतं हस्ताभ्यामादाय, "हरये नमः । ब्रह्मणे नमः । ईश्वराय नमः" इति नत्वा, गायत्र्याऽभिमन्त्र्य, दक्षिणं बाहुं प्रवेश्य वामस्कन्धे धारयेन् मन्त्रेण यथा—यज्ञोपवीतमिति परमेष्ठी प्रजापतिस्त्रिष्टुप् यज्ञोपवीतं श्रौतस्मार्त्तकर्मानुष्ठानसि· द्ध्यर्थं यज्ञोपवीतधारणे विनियोगः । "ॐ यज्ञोपवीतं परमं पवित्रं प्रजापतेर्यत्सहजं पुरस्तात् । आयुष्यमग्र्यं प्रतिमुञ्च शुभ्रं यज्ञो· पवीतं बलमस्तु तेजः ॥ ॐ यज्ञोपवीतमसि यज्ञस्य त्वा यज्ञोपवी· तेनोपनह्यामि ।" तत आचम्य । "ॐ समुद्रं गच्छ स्वाहा" इति पूर्वधृतमुपवीतमुत्तार्य जले निक्षिपेत् ।

३ १ २
ततः सर्वे धानावन्तमिति मन्त्रेण धाना भक्षयेयुः—"धानावन्तं
३ १ २ ३ १ २ ३ १ २ १ २ ३ १ २
करंभिणमपूपवन्तमु क्थिनम् । इन्द्र प्रातर्जुषस्व नः ॥" असंस्वादन्ति·
३ १ २
शीर्य, अनाचान्ता एव दधिक्राव्ण इति दधि भक्षयेयुः—"दधिक्राव्णो
३ १र २र ३ १ २ ३१२ ३ १ २ ३ २ ३
अकारिषं जिष्णोरश्वस्य वाजिनः । सुरभिनो मुखाकरत् प्र न
१ २
आयूꣳषि तारिषत् ।" ततः समाचान्ताः शिष्याः पङ्क्त्याकारेणोप·

विशेयुः। एतस्मिन्नेव काले आचार्योऽपि प्रतिसरबन्धनादि कुर्यात्। तत आचार्यो अग्न आयाहीत्यादिऋक्त्रयं तान्येव त्रीणि सामा-
२ ३ १ २ ३ १ २ २ २
नि स्वपठनादि शिष्यान्पाठयेत्। ॐ अग्न आयाहि वीतये गृणानो
३ १ २ १२ २२ ३ १ २ १ २ ३ २ ३ २ ३
हव्यदातये। निहोता सत्सि बर्हिषि ॥१॥ त्वमग्ने यज्ञानाᳪंहोता-
१ २ ३ २ ३ २ ३ १ २३ १ २ ३ २ ३ १ २ ३ १ २
विश्वेषाᳪंहितः। देवेभिर्मानुषे जने ॥२॥ आग्निंदूतं वृणीमहे होतारं
३ १ २ ३ २ ३ १ २ ३ १ २ ४ २२ २
विश्ववेदसम्। अस्य यज्ञस्य सुक्रतुम् ॥३॥ ओग्नायि। आयाही
१ — १ — १ २ २२ २ १ —
३ वोयितोया २ यि। तोया २ यि। गृणानो ह। व्यदातोया २
१ — १ २२ १ १ ^ ३
यि। तोया २ यि। नायि होता सा २३। त्सा २ यिबा २३४
५२ २ ३ ५ ४ ५ ४२ ५२ ४ १ १
औहोवा। ही २३४ षी ॥१॥ अग्न आया हिवी। तयायि। गृ-
२ १ २ २ १ २ २ २ १ २
णानोहव्यदाता २३ यायि। निहोतासत्सि बर्हा २३ यिषी।
१ ^ ३ ५२ २ २ १ १११ ४ ५
बर्हा २ यिषा २३४ औहोवा। बर्ही ३ षी २३४५ ॥२॥ अग्न-
४२ ५२ ४ ४ १ २ २ २ २ २ ^ ३
आयाहि। वा५यितयायि। गृणानोहव्यदा १ ता ३ ये। निहोता
५ १ २ १ ५ ५
२३४ सा। त्सा २३ यिबा ३। हा २३४ यिषो ६ हायि ॥३॥
एवं पठित्वा, ब्राह्मणभोजनपूर्णपात्रादिसङ्कल्पं कुर्यात्—"कृतस्यै-तत्कर्मणः समृद्ध्यर्थं यथासम्पन्नेनान्नेन तृप्तिपर्यन्तेन भोजनेन यथाकाले एकं ब्राह्मणमहं भोजयिष्ये।" ततः—"कृतस्यैतत्कर्मणः साङ्गतासिद्ध्यर्थं दास्यमानं (दयिमानं वा) पूर्णपात्रं ब्रह्मणे तुभ्यमहं सम्प्रददे।"

२र १ २ १ २ १
हाऊ । ३ । इ हाउ । ३ । इइ हाउ । ३ । कपा २३ उ । ३ ।
२ २ २ — २ १ र र२ १
हा ३ ओ २३ । २ । हा ३१ उ वा २। अभित्वा शूरनो ३ । आउ ।
३ ५ २र र १इ २ १ २र १ २
वा २३ । नू २३४ माः । इडा । ३ । ज्योतिष्पत स्वः पतान्तरिक्षं
१र २ १ २ १ र २र १र १ र २
पृथिवीं पञ्च प्रदिश ऋषीन्देवान्वर्णम् । अदुग्धा इव धा ३१ उवा
३ ६ २र र १र २ १ २र १ २र
२३ ई । ना २३४ वाः । इडा । ३ । ज्योतिष्पत स्वः पतान्तरिक्षं
१र २ १ २ १ र २र १र १र र २
पृथिवीम्पञ्च प्रदीश ऋषीन्देवान्वर्णम् । ईशानमस्य जगतः सुवा ३
३ ५ २र र १र १ २र १ २
१ उवा२३ । द २३४ शाम् । इडा । ३ । ज्योतिष्पत स्वःपतान्तरिक्षं
२र २ १ २ १ र २र १र १रर
पृथिवीम्पञ्च प्रदीश ऋषीन्देवान्वर्णम् । ईशानमिन्द्रता ३१ उवा
३ ६ २र र र २ १ २र २ १
२३ । स्थु २३४ षाः । इडा । ३ । ज्योतिष्पत स्वःपतान्तरिक्षं
१र २ १ २ १ र २र १र २र १ २
पृथिवीम्पञ्च प्रदीश ऋषीन्देवान्वर्णम् । हाउ । ३ । इहाऊ । ३ ।
१ २ १ २ २ २
इइहाऊ । ३ । कपा २३ ऊ । ३ । हा ३ ओ २३।२। हा ३१
—२र १ र २र १
उ वा २ । ए । व्रतमे सुवरे शकुनः ॥ पृष्ठ्यः षड़हो महाव्रतमतिरात्रः
सप्तर्षय एतेनार्ध्नुवंस्तेनर्द्धिस्तस्मादेतेन यजन्त ऋध्या एव सप्त
शिरसि प्राणा इन्द्रियाणीन्द्रियाण्येवैतेनाप्नोति सप्त ग्राम्याः पशव-
स्तानेतेनाप्नोति वृतꣳ सप्तमस्याह्नः पृष्ठं भवति तद्ध्यनाप्तमन्नं वै व्रत-
मन्नाद्यमेवैतेनाप्नोति पृष्ठ्यः षड़हो भवति प्रत्यक्षमृध्यै प्रत्यक्षꣳ
ह्येतेन सप्तर्षय आर्ध्नुवन्नृध्या एव ॥ ॐ प्रथमस्त्रिवर्गः सावित्रं गा-

यत्रं महानाम्न्यश्चैषामृता नाम सऽहितैतया वै देवा अमृतत्वमाय-न्नमृतत्वमेति य एवं वेद ॥ ततो वामदेव्यं गायेत् ।

कयानश्चित्रेति वामदेव ऋषिः गायत्री छन्दः इन्द्रो देवता शा-
३ १ ५ ४ २ ४र
न्त्यर्थे जपे विनियोगः । का ५ या । नश्चा ३ इत्रा ३ आभु-
५ १ र २ १र २ १ २ र २ १
वात् । ऊ । ती सदावृधः स । खा । औ ३ हो हाइ । कया
२^ ३ र २ १ — १ ^ २
३ शचायि । ष्ठयौ हो ३ । हुंमा २ । वा २ तो ३५ हायि
३ र ४ २ ४र ५ १ २ र
॥ १ ॥ का ५ स्त्वा । सत्यो ३ मा ३ दानाम् । मा । हिष्ठो
१ २ १ २ र २ १ २^ ३ र
मात्सादन्ध । सा । औ ३ होहाइ । द्दढा २३ चिदा । रुजौ
२ १ — १ ^ २ ३ र
हो ३ । हुंमा २ । वा २ सो ३५ हायि ॥ २ ॥ आ ५ भी ।
४ २ ४ ५ १ २र १ २र २ २
षुणा ३ः सा ३ खीनाम् । आ । विताजराइ तॄ । णाम् । औ
र २ १ २^ ३ र २ १ — १
३ होहाइ । शता २३ म्भवा । सियौ हो ३ । हुंमा २ । ता
^ २ १ २ ३ १ २र ३ २ ३ १ २ ३ १ २
२ यो ३५ हायि ॥३॥ कया नश्चित्र आभुवदूती सदा वृद्धः सखा ।
३ १ २ ३ २ १ २ ३ १ २र ३ १ २ ३
कया शचिष्ठया वृता ॥ कस्त्वा सत्यो मदानामऽ हिष्ठो मत्स-
१ २ ३ १ २ ३ २ ३ १ २ ३ २उ ३ १ २ ३ १ २ २
दन्धसः । द्दढा चिदारुजे वसु ॥ अभीषुणः सखीनामविता जरितॄ-
२ ३ १ २ ३ १ २ ३ २ ३ १ २ २ १ २ ३ १ २
णाम् । शतम्भवा स्यूतये ॥ स्वस्ति न इन्द्रो वृद्धश्रवाः स्वस्ति नः
३ २ ३ १ २ ३ २ ३ २ ३ १ २ ३ २ ३ २ ३
पूषा विश्ववेदाः । स्वस्ति नस्तार्क्ष्यो अरिष्टनेमिः स्वस्ति नो बृह-

१ २ ३ २ ३ २ ३ १ २
स्पतिर्दधातु ॥ ॐ स्वस्ति नो बृहस्पतिर्दधातु ॥ चतुर्भिश्च चतुर्भिश्च द्वाभ्यां पञ्चभिरेव च । हूयते च पुनर्द्वाभ्यां तस्मै यज्ञात्मने नमः ॥

तद्धैतद्ब्रह्मा प्रजापतय उवाच प्रजापतिर्मनवे मनुः प्रजाभ्य आचार्यकुलाद्वेदमधीत्य यथाविधानं गुरोः कर्मातिशेषेणाभिसमावृत्य कुटुम्बे शुचौ देशे स्वाध्यायमधीयानो धार्मिकान्विदधदात्मनि सर्वेन्द्रियाणि सम्प्रतिष्ठाप्याहिꣳसन्सर्वभूतान्यन्यत्र तीर्थेभ्यः स खल्वेवं वसन्यावदायुषं ब्रह्मलोकमभिसम्पद्यते न च पुनरावर्त्तते न च पुनरावर्त्तते ॥ इति उपाकर्मादौ पठेत् ।

इत्युपाकर्मप्रयोगः ॥

अथोत्सर्गप्रयोगः ।

ततस्तद्दिनमारभ्य भाद्रपदमासीयहस्तादधस्तनपुष्यनक्षत्रं यावद्गृहमानीतानामृषीणां प्रत्यहं पूजनम् । पुष्यनक्षत्रयुतेऽहनि प्रातरेव सशिष्यः प्राङ्मुखो उदङ्मुखो वा ग्रामाद्बहिर्नद्यादौ गत्वा, यथाविधिना ऋषीन्पूजयेत् । तत्र देशकालौ सङ्कीर्त्य "छन्दसामाप्यायनार्थं यातयामत्वदोषनिवृत्तये वेदोत्सर्गकर्मणि ऋषीणां पूजनतर्पणादिकर्माहं करिष्ये" इति सङ्कल्प्य, आवाहनं विना पूर्ववत् ऋषीन्सम्पूज्य, तथैव तर्पयित्वा, पुनः सम्पूज्य, विसर्ज-
१ र र र ५ ३ र १ — १र र
नं कुर्यात्—सुतासोमा ३ हा । धूमत्तामा २ः । सोमा-
र ३ २ १ — १ र र ३र २ १
इन्द्रा ३ हा । यमन्दाइना २ः । पवित्रवा ३ हा । तो अक्षारा
— १र र र र ३ र र ५ ४
२ न् । देवानुगच्छा ३ हा । तुवो ३ । हो ३३४ । वा । मा५दो

६ हायि ॥ इति विसृज्य, ऋषीन्कवसाम्ना प्लावयित्वा (पृ० ३२, पं १०) एतानि समानि पठेत्--

हा २ ऊवाक् । ३ । होवा । २ । होवा ३ । हाउवा । ए । तोकं प्रजां गर्भो नो यमदधमह्याच पराव पथिभिश्चरन्ता २३४५ः ॥

हा २ ऊवाक् । ३ । होवा । ३ । अयऽसशिङ्क्ते ३ । होई । यस्मा द्यावापृथिवी भुवनानि चक्रदुः । होइ । अयऽसशिङ्क्ते ३ । होइ । यस्माद्याप ओषधयो भुवनानि चक्रदुः । होइ । अयऽसशिङ्क्ते ३ । होइ । यस्मात्समुद्रिया भुवनानि चक्रदुः । होइ । अयऽसशिङ्क्ते ३ । होइ । यस्माद्विश्वा भूता भुवनानि चक्रदुः । होइ । हा २ ऊवाक् । ३ । होवा । २ । होवा ३ । हाउवा । ए । आपः । २ । आपा २३४५ः ॥

हा २ ऊवाक् । ३ । होवा । ३ । येभिर्विया । इत्थमैराया २ः । तेभिर्विया । इनुहीमादा २ मृ । येभिर्भूताम् । सहः साहा २ः । तेभिस्तेज आपः । आपा २ः । येभिर्ध्यन्तरिक्षमैरया ३ः । हाउवा । ए । आपः । २ । आपा २३४५ः ॥

हा २ ऊवाक । ३ । होवा । ३ । यज्जायथा अपूहो २ । वाया २ । मघवन्वृत्रहाहो २ । त्याया २ । तत्पृथिवीमप्राहो २ ।

१ — १ २ — १ — १ —
थाया २ः । तद्स्तभ्ना उ ओहो २ यि । दायित्रा २ मू । हा २
१ १ २ १ २ १ २ २ १२ ११ २ २ १
ऊवाक् । ३ । होवा । होवा । होवा ३ । हाउवा । ए । तेजो घर्मः
१ २ २ २ १ २ २ १ १ २ २१ ११ २ २ १ २ १ २२ ^ ३
सङ्क्रीडन्ते शिशुमतीर्वायुगोपास्तेजस्वतीर्मरुद्भिर्भुवनानि चक्रदू
१ १ १ १
२३४८ः ॥ तेजो वै गायत्री छन्दसान्तेजो रथन्तरꣳसाम्नां तेज-
श्चतुर्विꣳशः स्तोमानान्तेज एव तत्सम्यक् सन्दधात्यपिह पुत्रस्य
पुत्रस्तेजस्वी भवति ॥ ततो निमज्याचम्य गृहमागच्छेयुः । तत
आपुनरुपाकरणाच्छन्दसामनध्यायोऽन्यत्र ब्रह्मयज्ञात् ।

इत्युत्सर्गप्रयोगः ।

परिशिष्टप्रकरणम् ।

उपाकर्मणि सङ्कल्पे विशेषः ।

मम जन्मप्रभृत्यद्यतनादिनं यावत् वाङ्मनःकायकृतानां बु-द्धिपूर्वाबुद्धिपूर्वाणां सकृदभ्यासविषयाणां महापातकातिपातको-पपातकानां शोधनार्थं सकलपापक्षालनार्थं छन्दसां अस्थानो-च्छ्वासाविच्छेदैः प्रमादिकैश्च घोषणाध्यापनाद्यनध्यायाधीता-ऽध्ययनदोषनिवृत्त्यर्थं परद्रव्यापेक्षया प्रवर्द्धितलोभाच्छन्दसां पराधीनतया प्रयुञ्जितत्वदोषनिवृत्त्यर्थं द्रव्याध्ययनयोर्विनिमयेन अध्यापनादिदोषनिवृत्त्यर्थं अनधिकारिभिश्छन्दःश्रवणाद्यनेकदो-षनिवृत्त्यर्थं छन्दसां यातयामत्वदोषानिवृत्त्यर्थं अयातयामत्वफ-लप्राप्त्यर्थं ब्रह्माद्याद्यनेकदिवौकसां गौतमाद्याद्यनेकऋषीणां च जलार्थीतयाऽऽगमनेन मम शरीरे अशेषोपार्जितपापप्र-

शमनार्थं गौतमादिसप्तर्षीणां अरुन्धतीगणेशगोभिलाचार्यप्रव-चनकर्तृदुर्गासहितानां आवाहनादिस्थापनप्रतिष्ठापूजनतर्पणकरणे-ऽधिकारार्थं, (उत्सर्गश्चेत् पूजनतर्पणउत्सर्जनकरणेऽधिकारार्थं) अस्यां भागीरथ्यां, अस्यां नद्यां वा, अस्मिन् तडागे वा स्नान-विधिना स्नानमहं करिष्ये ।

अथ विष्णुपूजनम् ।

तत्र आचमनप्राणायामान्ते सङ्कल्पः—देशकालौ सङ्कीर्त्य "गौ-तमादिसप्तर्षीणामरुन्धती—गणेश—गोभिलाचार्य—प्रवचनकर्तृदुर्गा-सहितानामावाहनादिस्थापन—प्रतिष्ठा—पूजनतर्पणोपाकर्मकरणेऽधि-कारार्थं (उत्सर्गश्चेत् 'पूजनतर्पणोत्सर्गकरणेऽधिकारार्थं) श्रीविष्णोः प्रीत्यर्थं विष्णोः षोडशोपचारैर्देहन्यासपूर्वकं यथा-शक्ति पूजनमहं करिष्ये ।" तत इदं विष्णुरित्येकमन्त्रेण षोडश-भिर्वा मन्त्रैः स्वदेहे न्यासं कुर्यात् । तत्र अङ्गक्रमो यथा—"करयोः पादयोर्जान्वोः कट्योर्नाभौ हृदि क्रमात् । कण्ठे बाह्वोर्मुखे नेत्रे मूर्ध्नि वामाङ्गतो न्यसेत् ॥" स्वदेहे न्यासं कृत्वा तथैव देवे न्यासं कुर्यात् । षोडशर्चपक्षे न्यासपूजनक्रमो यथा--

३ २उ ३ १ २ ३ १ २र ३ २ १ २

ॐ इदं विष्णुर्विचक्रमे त्रेधा निदधे पदम् । समूढमस्य पा१

३ २

सुले ॥ वामकरे न्यासः । पूजने तु—भगवते श्रीमहाविष्णवे नमो ध्यायामि ।

१ २ ३ १ २र ३ १ २ २ १ २ २ ३ १ २

त्रीणि पदा विचक्रमे विष्णुर्गोपा अदाभ्यः । अतो धर्माणि

३ १ २

धारयन् ॥ दक्षिणकरे । आसनं समर्पयामि ।

२ ३ १ २ ३ १ २ ३ १ २ ३ २ १ २ ३ २ ३

विष्णोः कर्माणि पश्यत यतो व्रतानि पस्पशे । इन्द्रस्य युज्यः

१ २

सखा ॥ वामपादे । पाद्यं सम० ।

१ २२ ३ २ ३ १ २२ ३ १ २ ३ २ २ २ ३

तद्विष्णोः परमं पदꣳ सदा पश्यन्ति सूरयः । दिवीव चक्षु-

१ २

राततम् ॥ दक्षिणपादे । अर्घ्यम्० ।

१ २२ ३ १ २ ३ २ ३ १ १ २ ३ १ २३२

तद्विप्रासो विपन्युवो जागृवाꣳसः समिन्धते । विष्णोर्यत्परमं

३ २

पदम् ॥ वामजानुनि । अर्घ्यान्ते आचमनीयम्० ।

अत्र ऋषिपूजनप्रकरणोक्ततत्तन्मन्त्रैः (पृ० ७, पं० ३)

१ २ ३ १ २ ३ २ ३ १ २

पञ्चामृतस्नानं कार्यम् । ततः—अतो देवा अवन्तु नो यतो विष्णु-

३ २ ३ १ २ ३ १ १

र्विचक्रमे । पृथिव्या अधि सानवि ॥ दक्षिणजानुनि । शुद्धोद-

१ २२

कस्नानम्० । स्नानान्ते—'तद्विप्रासो'० इति मन्त्रेणाचमनीयम् ।

३ २ ३ १ २ ३ २ ३ २उ ३ २ ३ १ २ ३ १ २ ३ १२

प्रक्षस्य वृष्णो अरुषस्य नूमहः प्रनो वचो विदथा जातवेदसे ।

३ १ २ ३ १ २२३ २ ३ १ २ ३ १ २ ३ १ २

वैश्वानराय मतिर्नव्यसे शुचिः सोम इव पवते चारुरग्नये ॥ वाम-

कट्याम् । वस्त्रम्० । आचमनीयम्० ।

१ २२ ३ १ २ ३ २ ३ २ ३ २ ३ १ २ २२

प्रकाव्यमुशनेव ब्रुवाणो देवो देवानां जनिमाविवक्ति । महि-

३ १ २ ३ २ ३ १ २ ३ २ ३क २२ ३ १ २

व्रतः शुचिबन्धुः पावकः पदा वराहो अभ्येति रेभन् ॥ दक्षिणक-

ट्याम् । यज्ञोपवीतम्० । आचमनीयम्० ।

३ १ २ ३ १ २ ३ २ ३ १ २ १ २२ ३ १ २

सहस्रशीर्षाः पुरुषः सहस्राक्षः सहस्रपात् । स भूमिꣳसर्वतो

३ १ २ ३ २
वृत्वात्यतिष्ठद्दशाङ्गुलम् ॥ नाभौ । चन्दनम्० ।
१ २ ३ २उ ३ १ २ ३ १ २ ३ १ २ ३ १ २ २ ३ २ ३क
त्रिपादूर्ध्वं उदैत्पुरुषः पादोऽस्येहाभवत्पुनः । तथा विश्वꣳ
२र ३ २ ३ २
व्यक्रामदशनानशने अभि ॥ हृदि । पुष्पम्० ।
१ २ ३ २उ ३ २ ३ २उ ३ १ २ १ २ ३ १ २
पुरुष एवेदꣳ सर्वं यद्भूतं यच्च भाव्यम् । पादोऽस्य सर्वा
३ १ २ ३ १ २ ३ १ २ ३ २
भूतानि त्रिपादस्यामृतं दिवि ॥ कण्ठे । धूपम्० ।
१ २ ३ २उ ३ १ २ ३ १ २ ३ १ २ ३ १
तावानस्य महिमा ततो ज्यायाꣳश्च पूरुषः । उतामृतत्वस्ये-
२र ३ १ २र ३ १ २
शानो यदन्नेनाति रोहति ॥ वामबाहौ । दीपम्० ।
१ २ ३ १ २ ३ २ ३ २ ३ १ २ २ ३ १ २र
ततो विराडजायत विराजो अधि पूरुषः । स जातो अत्यरि-
३ २उ ३ १ २ ३ २
च्यत पश्चाद्भूमिमथो पुरः ॥ दक्षिणबाहौ । नैवेद्यम्० । आचमनी-
यम्० । ताम्बूलम्० ।
१ २र ३ २ ३ २ ३१ २र ३ २ ३ १ २
किमित्ते विष्णो परिचाक्षिनामप्रयद्वक्षे शिपिविष्टो अस्मि ।
१ २र ३ १ २र ३ २उ ३१ २ ३ २ ३ १ २
मावर्प्यो अस्मदप गूह एतद्यदन्यरूपः समिथे बभूथ ॥ मुखे ।
नमस्कारम्० ।
१ २र ३ १ २ ३ २ ३ १ २ ३ १ २ ३ २
प्रतत्ते अद्य शिपिविष्ट हव्यमर्यः शꣳसामि वयुनानि विद्वान् ।
१ २ ३ २ ३ १ २ ३ १ २ ३ १ २र ३ २
तं त्वा गृणामि तव समतव्यान्क्षयन्तमस्य रजसः पराके ॥ नेत्र-
योः । प्रदक्षिणाम्० ।

१ २ ३ १ २२ २ १ २ ३
वषट् ते विष्णवास आकृणोमि तन्मे जुषस्व शिपिविष्ट ह-
२ १ २ ३ २ ३ १ २ ३ १ २ ३ २ ३ १ २
व्यम् । वर्द्धन्तु त्वा सुष्टुतयो गिरो मे यूयं पात स्वस्तिभिः सदा नः ॥ शिरसि । दक्षिणाम्० ।

ततः पूजनान्ते हस्ते तुलसीपुष्पचन्दनानि गृहीत्वा, इदं विष्णुरिति मन्त्रं षोडशवारं षोडशर्चं वा पठित्वा "अनया यथा-कृतपूजया भगवान् श्रीपापापहा महाविष्णुः प्रीयताम् तत्सत्" इति पुष्पादीनि विष्णवे समर्प्य, प्रार्थयेत् । "विष्णोः षोडशोपचारैः देहन्यासपूर्वकं यथाशक्ति पूजनं परिपूर्णमस्तु । ऋषीणां पूजनतर्पणोपाकर्म (पूजनतर्पणोत्सर्जन) करणेऽधिकारोऽस्तु । यस्य स्मृत्या च नामोक्त्या तपःपूजाक्रियादिषु । न्यूनं सम्पूर्णतां याति सद्यो वन्दे तमच्युतम् ॥ प्रमादात्कुर्वतां कर्म प्रच्यवेताध्वरेषु यत् । स्मरणादेव तद्विष्णोः सम्पूर्णं स्यादिति श्रुतिः ॥ ॐ विष्णवे नमः ।" ततश्चरणोदकमनेन मन्त्रेण पिबेत्—"अकालमृत्युहरणं सर्वव्याधिविनाशनम् । विष्णोः पादोदकं पीत्वा जठरे धारयाम्यहम् ॥ अकथितानि पापानि सञ्चितानि भवन्त्यपि । तानि सर्वाणि नश्यन्ति पीते चरणोदके हरेः ॥" तत ऋषीन्पूजयेत् । ऋषिपूजनात्प्राक् ऋषिर्विप्रेति मन्त्रेण षोडशाङ्गेषु न्यासं कुर्यात् । तत्र विनियोगः "ऋषिर्विप्रेत्युशना त्रिष्टुप् ऋषयः न्यासे विनियोगः ।" मन्त्रस्तु पृ० ६ पं० १४ द्रष्टव्यः । अस्मिन्न्यासे क्रमे विशेषो यथा—"मूर्द्धिन नेत्रे मुखे बाह्वोस्तथा कण्ठे हृदि क्रमात् । नाभौ कट्योश्च जानुभ्यां पादयोः करयोर्न्यसेत् ॥"

तर्पणे विशेषः ।

तर्पणे निरग्निकेन सर्वत्र द्वितीयान्तं नामोच्चार्य तर्पयामी-त्यन्तेन "ब्रह्माणं तर्पयामि" इति तर्पणं कर्तव्यम् ।

ॐ ब्रह्माणं तर्पयामि ॥१॥ ॐ विष्णुं त० ॥२॥ ॐ रुद्रं त० ॥३॥ ॐ प्रजापतिं त० ॥४॥ ॐ देवांस्त० ॥५॥ ॐ देवांस्त ॥६॥ ॐ छन्दांसि त० ॥७॥ ॐ ऋषींस्त० ॥८॥ ॐ पुराणाचार्यां-स्त० ॥९॥ ॐ गन्धर्वांस्त० ॥१०॥ ॐ इतरांस्त० ॥११॥ ॐ मासन्त० ॥१२॥ ॐ संवत्सरं सावयं तं० ॥१३॥ ॐ देवीस्त० ॥१४॥ ॐ अप्सरसस्त० ॥१५॥ ॐ देवानुगांस्त० ॐ ॥१६॥ नागांस्त० ॥१७॥ ॐ सागरांस्त० ॥१८॥ ॐ पर्वतांस्त० ॥१९॥ ॐ सरितस्त० ॥२०॥ ॐ दिव्यान्मनुष्यांस्त० ॥२१॥ ॐ इतरा-न्मनुष्यांस्त० ॥२२॥ ॐ यक्षांस्त० ॥२३॥ ॐ रक्षांसि त० ॥२४॥ ॐ सुपर्णांस्त० ॥२५॥ ॐ पिशाचांस्त० ॥२६॥ ॐ पृथिवीं त० ॥२७॥ ॐ ओषधीस्त० ॥२८॥ ॐ पशूंस्त० ॥२९॥ ॐ वनस्प-तींस्त० ॥३०॥ ॐ भूतग्रामश्चतुर्विधन्त० ॥ ३१ ॥ अथ प्राची-नावीति (अपसव्यं) दक्षिणाभिमुखः पातितवामजानुः कृष्ण-स्तिलैर्द्विगुणदर्भैः पितृतीर्थगतैः पितृतीर्थेन तर्पयेत् । ॐ यमन्तर्प-यामि ॥१॥ ॐ यमपुरुषांस्त० ॥२॥ ॐ कव्यवाडनलन्त० ॥३॥ ॐ सोमन्त० ॥४॥ ॐ अर्यमणन्त० ॥५॥ ॐ अग्निष्वात्तांस्त० ॥६॥ ॐ सोमपीथांस्त० ॥७॥ ॐ बर्हिषदस्त० ॥ ८ ॥

कव्यवाळादितर्पणान्ते उत्तरवंशीयतर्पणात्प्राक् स्वपितृतर्पणमा-चारात्कार्यम् । तद्यथा—गोत्रनामादि द्वितीयान्तमुच्चार्य 'पितरं तर्प-यामि इति तर्पयेत् । पितृमातृमातामहादित्रयं प्रत्येकमञ्जलित्रयेण

तर्पयेत्। तत्र क्रमः—"पितरम्, पितामहम्, प्रपितामहम्। मातरम्, पितामहीम्, प्रपितामहीम्। सपत्नजननीम्। मातामहम्, प्रमातामहम्, वृद्धप्रमातामहम्। अग्रे एकैकाञ्जलिना तर्पयेत्। मातामहीम्, प्रमातामहीम्, वृद्धप्रमातामहीम्। पत्नीम्। तनयम्। तनयाम्। पितृव्यकम्, पितृव्यकपत्नीम्। मातुलम्, मातुलानीम्। भ्रातरम्, भ्रातृपत्नीम्। पितृष्वसारं सापत्यां सधवाम्। मातृष्वसारं सापत्यां सधवाम्। भगिनीं सापत्यां सधवाम्। श्वशुरम्, श्वश्रूम्। गुरुम्, गुरुपत्नीम्। शिष्यम्। आप्तम्।"

ततः सनकादितर्पणान्ते "येषां न पिता न भ्राता न पुत्रो नान्यगोत्रिणः। ते सर्वे तृप्तिमायान्तु मयोत्सृष्टैः कुशैः सदा॥" इति मंत्रेण कुशांस्त्यक्त्वा सव्येनाचम्य, ततोऽपसव्येनैव दक्षिणाभिमुखस्तिष्ठन्नपसव्येन वेष्टयन्स्थले स्नानवस्त्रैकदेशं निष्पीडयेत्। तत्र मंत्रः—"ये चास्माकं कुले जाता अपुत्रा गोत्रिणो मृताः। ते गृह्णन्तु मया दत्तं वस्त्रनिष्पीडनोदकम्॥" इति (इदं गृहे निषिद्धम्)। ततः सव्यम्, आचमनम्, सूर्यादिभ्यस्तत्तन्मंत्रेणार्घ्यं दद्यात्। यथा—बण्महाँ इति मन्त्रस्य जमदग्निर्बृहती सूर्यः अर्घप्रदाने विनियोगः।

२ ३ १ २ ३ १ २ ३ १ २ ३ १ २ ३ १ २ ३ १ २
ॐ बण्महाँ२ असि सूर्य बडादित्य महाँ२ असि। महस्ते सतो महिमाप-
३ १ २ ३ १ २
निष्टममहा देव महाँ२ असि॥ सूर्य एष तेऽर्घः॥१॥ आप्यायस्वेति गौतमो गायत्री सोमः अर्घप्र०गः। ॐ आप्यायस्व समेतु ते विश्वतः सोम वृष्ण्यम्। भवा वाजस्य सङ्गथे॥ सोम एष तेऽर्घः॥२॥
३ २ ३ २
अग्निर्मूर्द्धेति वरुणो गायत्री भौमः अर्घप्र० गः॥ ॐ अग्निर्मूर्द्धा-

३ २ ३ १ २र ३ २ ३ २ ३ १ २र

दिवः ककुत्पतिः पृथिव्या अयम् । अपाꣳरेताꣳसि जिन्वति ॥ भौम

एष० ॥३॥ अग्ने विवस्वेति मण्डोर्जमदग्निर्बृहती बुधः अर्घम० गः ।

२ ३ १ २ ३ १२ ३१ २र २ ३ १ २ ३

ॐ अग्ने विवस्वदुषसश्चित्रꣳराधो अमर्त्त्य । आदाशुषे जातवेदो वहा-

२३ २ ३ १ २३ १ २

त्वमद्या देवाꣳउषर्बुधः ॥ बुध ए० ॥४॥ बृहस्पत इत्यप्रतिरथास्त्रि-

१ २ ३ १ २ ३ १ २ ३ १

ष्टुब्बृहस्पतिः अर्घम०गः ॥ ॐ बृहस्पते परिदीया रथेन रक्षोहामि-

२र ३ १ २ ३ १ २र ३ २ ३ १ २र३ १ २ ३

त्राꣳअपबाधमानः । प्रभञ्जन्त्सेनाः प्रमृणो युधा जयन्नस्माकमेध्यवि-

१ २र

ता रथानाम् ॥ गुरो ए० ॥५॥ शुक्रन्त इति भरद्वाजस्त्रिष्टुप् शुक्रः

३ १ २ ३ १ २ ३ १ २ ३ १ २र ३ १ २ ३ १ २

अर्घम०गः ॥ ॐ शुक्रन्ते अन्यद्यजतन्ते अन्यद्विषुरूपे अहनी द्यौरिवा-

२ ३ २ ३ १ २र ३ १ २ ३ २ ३ १ २

सि । विश्वा हि माया अवसि स्वधावन् भद्रा ते पूषन्निह रातिरस्तु ॥

शुक्र ए० ॥६॥ शंनोदेवीरिति सिन्धुद्वीपो गायत्री शनिः अर्घम०गः ॥

१ २ ३ २ ३ १ २ ३ १ २ ३ १ २ २३ ३ १ २

ॐ शंनो देवीरभिष्टये शन्नो भवन्तु पीतये । शं योरभि स्रवन्तु नः ॥

शने ए० ॥७॥ कया नश्चित्र इति वामदेवो गायत्री राहुः अर्घम०गः॥

१ २ ३ १ २र ३ २ ३ १ २ २ १ २ ३ १ २ ३ २

ॐकया नश्चित्र आभुवदूती सदा वृधः सखा । कया शचिष्ठया वृता॥

राहो ए० ॥८॥ केतुं कृण्वन्निति मधुच्छन्दा गायत्री केतवः अर्घम० ।

३ २ ३ १ २ ३ २ ३ १ २ ३ १ २ २ ३ १ २

ॐ केतुं कृण्वन्न केतवे पेशो मर्या अपेशसे । समुषद्भिरजायथाः ॥

केतव ए० ॥९॥ इति ॥

सामवेदीयस्नानविधिपरिशिष्टम् ।

अथ स्नानविधिं व्याख्यास्यामो नदीदेवखातगर्त्तप्रस्रवणादीन्-

गत्वा, शुचौ देशे मृत्तिलकुशगोमयाक्षतानुपकल्प्य, पारक्यपाने पञ्च पिण्डानुद्धृत्य, नमस्कृत्य तीर्थं पावकानः सरस्वतीति, पादा-वारभ्य मृद्भिर्गात्राणि प्रक्षाल्योपविश्य, बद्धशिखी नित्ययज्ञोपवी-त्याचम्य, प्राङ्मुख उदङ्मुखो वा कुशहस्तः शुचिः समाहितोऽथ सप्त व्याहृतीः सावित्रीञ्च जपित्वा सप्तकृत्वः सावित्र्यानुमन्त्रितं, सकृदुदकमाचामेत्तत आचम्यापो यथाविध्याचम्यापो यथाविधि ॥१॥ अथ देवताभिसन्धिं कृत्वा, सहस्रशीर्षाघृतवत्यश्वक्रान्त इत्या-भिर्ऋग्भिर्मृत्तिकामादायेदं विष्णुर्विचक्रम इति षडृचेन सम्मृज्यो-द्वयन्तमसस्पर्युदुत्तममिति चोर्ध्वौ पाणी कृत्वाऽऽदित्यमवेक्षेतोद्धृ-तासि वराहेणामोसीति च मृद्भिर्गात्राणि प्रतिलोमान्यङ्गान्यभि-मृशेरन् द्विरेतयैवावृता कृत्वा, गावश्चिद्घासमन्यव अग्रमग्रञ्चरन्ती-नामित्येतेन गोमयं गात्रेषु मृत्तिकावत्तञ्च सत्यञ्चेति त्रिः शुष्का-घमर्षणञ्जपेत्ततो देवताभिसन्धिं कृत्वा,नाभिमात्रेजले स्थित्वा, शन्नो-देव्यापोहिष्ठीयाभिः पावमानीभिस्तरत्समन्दीभिरेतोन्विन्द्रꣳस्तवाम तमुष्टवाम नकिरिन्द्रत्वदुत्तरमित्याभिर्ऋग्भिः पवित्रवतीभिरोङ्कार-व्याहृतीभिर्मार्जयित्वा, त्रिःप्राणायामं कृत्वा, त्रिःप्लुत्य, सहस्रशीर्षा इति तृचेनाघमर्षणं जपेत्ततस्त्रिराप्लुत्य, पुनः शन्नोदेव्यादिभि-र्मार्जनञ्च मार्जनञ्च ॥ २ ॥ अथ नित्यवत्संध्यामुपासीतोदुत्यं चित्रमायज्ञैरुपत्येता तरणिरुद्यामेष्याभिर्ऋग्भिः सावितुरुपस्थानं नमो ब्रह्मण इत्युपजायचेत्येवमन्तेनाग्निस्तृप्यत्विति च (तृप्यतां सर्वत्र) सव्येनैताꣳस्तर्पयेदथापसव्येन राणायनीशटीत्यथ कव्यवालादयो दिव्यान्यमाꣳश्चाथात्मीयाꣳश्च त्रीन्पितृतस्त्रीन्मातृतस्त्रीन्मातामह-तस्तत्पत्न्यश्च पितृतर्पणꣳसनकादयश्च निवीत्यथ मनुष्यधर्मास्ततो

गायत्र्यष्टशतमादौ कृत्वा, भासन्दशस्तोभमुक्त्वा यज्ञायज्ञीयसामोग्न इन्द्रशुक्रियाशुक्रीये राजनरौहिणके बृहद्रथन्तरे पुरुषगतिर्महानाम्न्यो महादिवाकीर्त्यं ज्येष्ठसामानि देवव्रतानि पुरुषव्रतान्यनुगानं तवश्यावीयमादित्यव्रतमेकविंशत्यनुगानम्पर्कादारभ्य यथाशक्त्यहरहर्ब्रह्मयज्ञ इति गोभिलीयाद्गोभिलीयात् ॥ ३ ॥ आप्लवने तु सम्प्राप्ते तर्पणं तदनन्तरम् । गायत्रीञ्च जपेत्पश्चात्स्वाध्यायञ्चैव शक्तितः॥४॥ आप्लवने तु सम्प्राप्ते गायत्रीं जपतः पुरा । तर्पणं कुर्वतः पश्चात् स्नानमेव वृथा भवेत् ॥५॥ इति स्नानविधिपरिशिष्टं समाप्तम् ।

श्रीसामवेदीयोपाकर्मपरिशिष्टम् ।

प्रौष्ठपदशुक्लपक्षे हस्तेनाचार्यः सशिष्यः प्राङ्मुख उदङ्मुखो वा ग्रामान्निष्क्रम्य, यथाविधि शुच्युदके स्नात्वाऽऽचम्य, कौशान् सप्त ऋषीन् स्थलेऽवस्थाप्य, गन्धमाल्यादिभिः सम्पूज्य, नाभिदघ्न उदके स्थित्वा सशिष्य ॐकारो महाव्याहृतयो गायत्री ब्रह्मा वेदा देवा ऋषयश्छन्दांस्याचार्यास्तृप्यन्तामोङ्कारं तर्पयेद् भूर्भुवः स्वरिति व्याहृतीस्तत्सवितुरिति गायत्रीं सोमं राजेति ब्राह्मणमग्न आयाहि दशभिर्वेदांश्उपास्मै इत्यर्द्धाध्यायेन देवांस्तर्पयेदग्नस्तर्पणमृषिर्विप्रेति ऋषिमग्न आयाहि गायत्री पुरुत्वा उष्णिगग्न ओजिष्ठमनुष्टुब्यज्ञायज्ञा बृहती स्वादोः पङ्क्तिराजुहोता त्रिष्टुप्चित्र इज्जगतीति छन्दांसि, भवोमहेऽतिजगती प्रोष्वस्मै शक्करी तवत्यातिशक्करी त्रिकद्रुकेष्वाष्टिरस्तु श्रौषडत्याष्टिर्घर्मम धृतिः सर्पतातिधृतिरित्यतिछन्दांसि, संयमन्नोति कृतिश्चराचराय प्रकृतिर्द्यौरक्रान्नाकृतिर्ज्योतिष्पत विकृतिर्मनोजयिस्संकृतिः प्रागन्यदाभिकृतिराधिपत उत्कृ-

त्तिरिति विच्छन्दांसि, नमो ब्रह्मण इत्येकखण्डमेवास्या ब्रह्माणं तर्पयेद्भूतग्राममिति प्रथमान्तैश्चाभिस्तृप्यन्त्विति च तृप्यतां वा सर्वत्र, सव्येनैतांस्तर्पयेदथापसव्येन तिलैर्द्विगुणदर्भैः पितृतीर्थेन ओंकारो महाव्याहृतयो गायत्री ब्रह्मा वेदा देवा ऋषयः पितरश्छन्दांस्याचार्यास्तृप्यन्तामेवन्त्री राणायनीशाटोत्याचार्या इति पितॄनेकैकांस्त्रिभिस्तर्पयेन्त्रिस्त्रीतिस्तर्पयेच्छुद्धोदकाञ्जलिभिः सतिलैरथान्वालभ्य, प्लवेन ऋषीनाप्लाव्य निमज्याचम्यारिष्टसामानि गायंत्यृषीनानयन्त्यर्घादिभिः सम्पूजयन्ति येषां प्रथमं वेदारंभस्तेषामत्र वृद्धिश्राद्धमथाचार्यस्य वैरूपाक्षान्ते कर्माणि कृते व्याहृतित्रयहोमः शिष्याणां गायत्री गायत्रबार्हस्पत्यानुवचनं ब्राह्मणभोजनदक्षिणानादं रहस्यानामेवोदगयन उपाकरणं पुष्यपौर्णमास्यां छन्दसामुत्सर्गं प्रौष्ठपद उपाकरणदिवसादध्येयः पुष्यस्तत्रोत्सर्गस्तत्राप्येवमृषितर्पणमृषिप्लावनमारिष्टसामानि गायति वामदेव्यगानं शान्त्यर्थं शान्त्यर्थम् ॥१॥ इति उपाकर्मपरिशिष्टं समाप्तम्।

कर्मप्रदीपे उपाकर्मप्रकरणम्।

अथातश्छन्दसामुत्सर्गोपाकरणक्रियां व्याख्यास्यामः। प्रौष्ठपदतिष्येण बहिरपोऽभ्येत्योपस्पृश्य, कृतकृत्याः कौशानृषींः स्थलस्थान् गन्धमाल्यधूपादिभिः सम्पूज्य, नाभिदघ्न उदकेऽनुपविष्टा ब्रह्माणं वेदान्देवानृषींश्छन्दांस्याचार्यांश्च तर्पयन्त उच्चैरृषीनभिषिञ्चन्ति तृप्यतां चोत्तराध्यायेन वंशैश्च, ततः प्राचीनावीतिन ऋषिपदादुपरि पितृपदेनोत्तरवंशैश्चाभिषिच्याचम्य, प्लवेन ऋषीन् प्लावयन्त्यप्सु निमज्जन्ति, तत आ पुनरुपाकरणा-

द्वेदं न व्याहरेयुरन्यत्र ब्रह्मयज्ञात्ततः सावित्रेण बहिरेवाप उपस्पृशन्त्युत्सर्गेणैवोपाकरणं व्याख्यातमृषिमाल्यं प्लावयन्त्यपस्तथैव निमज्याचम्यारिष्टसामानि गायन्त ऋषीनानीयार्घ्यादिभिः सम्पूज्य, पुरस्ताच्छालाया उपलिप्तेऽग्नेः पश्चादाचम्योपविश्य, व्याहृतित्रयहोमान्तं कर्म कृत्वा, गायत्रीं गायत्रं बार्हस्पत्यं चानूच्य, वेदमारभ्य, छन्दाᳬस्यतिछन्दाᳬसि विच्छन्दाᳬसि सर्पिषा हुत्वा, गानेषु पर्वादीर्वेदे षडङ्गे वा ग्रन्थादीर्ये वाऽधीता येषां वा जायन्ते ता जुहोति व्याहृतीश्च, ततस्तन्त्रᳬ समाप्य, प्रतिसरान् दक्षिणे पाणावाबध्नीरन् स्वस्त्ययनार्थमथ दध्यक्षतधाना भक्षयन्ति दधिक्राव्णेन दधि, धानावन्तेन धाना, असᳬस्वादन्निगीर्याचम्योपविश्यानुवचनमनुगानं कृत्वाऽथ यथार्थमग्न आयाहि पुरुत्वाऽग्न ओजिष्ठं यज्ञा स्वादोराजुहोता चित्र इति छन्दाᳬसि, प्रवोमहे प्रोष्वस्मै तवत्यं नर्यं त्रिकद्रुकेष्वस्तुश्रौषट् घर्मः प्रवृक्तः सर्पतेत्यतिच्छन्दाᳬसि, संयमᳬश्वराचराय द्यौरक्राञ्ज्योतिष्पत मनोजयित्प्रागन्यदधिपत इति विच्छन्दाᳬस्युत्सर्गोपाकरणमुत्सर्गोपाकरणम् ॥ १ ॥

इति कर्मप्रदीपेशेषखण्डम् ।

अथ प्रौष्ठपदीपरिशिष्टम् ।

प्रौष्ठपदशुक्लपक्षे हस्तेनाचार्यः सशिष्यः प्राङ्मुखो वा वृद्धपुरःसरो ग्रामान्निष्क्रम्य, यथाविधि शुच्युदके स्नात्वा, कौशान्सप्तर्षीन्स्थलेऽवस्थाप्य, गन्धमाल्यादिभिः सम्पूज्य, नाभिदघ्न उदकेऽवस्थाय सशिष्य ॐकारो महाव्याहृतयो गायत्री ब्रह्मा वेदा देवा ऋषयश्छन्दाᳬस्याचार्यास्तृप्यन्तामग्न आयाहि दशत्युप्यासम

इत्यध्यायेन ऋगन्तैः सपर्वणमर्द्धर्चैर्वा व्याहृतिभिर्वंऽशैर्गायत्रीं गायत्र्यादिच्छन्दोभिर्विच्छन्दोभिर्वंऽशैश्च ऋषीणां प्रतिनामभिः प्रथमान्तैरग्निस्तृप्यत्विति तृप्यतां वा सर्वत्र सव्येनैताऽस्तर्पयेद्‌-थापसव्येन तिलैर्द्विगुणदर्भैः पितृतीर्थेन ॐकारो महाव्याहृतयो गायत्री ब्रह्मा वेदा देवा ऋषयः पितरश्छन्दाऽस्याचार्यास्तृप्यन्तामेवं त्री राणायनिशटीत्युत्तरवंऽशैश्चाभिषिच्योदकाञ्जलीभिः सतिलैर-थान्वालभ्य प्लवेन साम्ना ऋषिमाल्यं प्लावयन्त्यप्सु निमज्याच-म्यारिष्टसामानि गायन्त ऋषीनानयन्त्यर्घादिभिः सम्पूजयन्ति, येषां प्रथमं वेदारम्भस्तेषामत्र वृद्धिश्राद्धमथाचार्यस्य वैरूपाक्षान्ते कर्माणि कृते व्याहृतित्रयहोमः शिष्याणां गायत्री-गायत्र-बार्हस्प-त्यानुवचनं वेदारम्भश्छन्दोहोमश्छन्दाऽस्यग्न आयाहि गायत्री, पुरुत्वा उष्णिगग्न ओजिष्ठ अनुष्टुब्, यज्ञायज्ञा बृहती, स्वादोः पङ्क्तिराजुहोता त्रिष्टुप्, चित्र इज्जगतीति छन्दाऽसि, प्रवोमहेत्य-तिजगती, प्रोष्वस्मै शक्वरी, तवत्यन्नर्यमतिशक्वरी, त्रिकद्रुकेष्वष्टि-रस्तु श्रौषडत्यष्टिर्घर्मः प्रवृक्त धृतिः, सर्पत प्रसर्पतातिधृतिरित्य-तिच्छन्दाऽसि, संयमन् कृतिश्चराचराय प्रकृतिर्द्यौरक्रानाकृतिर्ज्यो-तिष्पत विकृतिर्मनोजायित्संकृतिः, प्रागन्यदभिकृतिरधिपत उत्कृ-तिरिति विच्छन्दाऽसि, घर्मः प्रवृक्त इत्यत आरभ्य स्तोभिकानि नव च्छन्दाऽसि, तान्येकैकाक्षरवृद्धानि, गानपर्वादिहोमो वेदग्र-न्थादिहोमोऽङ्गादिहोमः सर्वप्रायश्चित्तादितन्त्रसमापनं, प्रतिसरब-न्धो 'त्वंयविष्ठेति'मन्त्रेण, धानावन्तमिति धानाभक्षणमनाचान्ता एव दधिभक्षणमाचमनꣳशिष्याणां ऋक्त्रयानुवचनꣳ सामत्रयानु-गानं वामदेव्यगानꣳ रहस्यानामेत्रोद्गयन उपाकरणं पुष्यपौर्णमा-

स्यां छन्दसामुत्सर्गः, प्रौष्ठपद उपाकरणादिवसस्याधस्ताद्यः पुष्यस्तत्रोत्सर्गस्तत्राप्येवमेव ऋषितर्पणमृषिमाल्यप्लावनमन्ते व्याहृतिभिर्होमो महस्त्वयोऽपि ग्रन्थान्तरोक्तहोमो दुःस्वप्नेष्वद्यनोदेवसवितरिति जपाश्वित्थस्पर्शनादिनिमित्तेषु पुनर्मामैत्वित्याहुतिहोमः ।

इति प्रौष्ठपदीपरिशिष्टं समाप्तम् ।

अथ गोभिलोक्तोपाकर्मोत्सर्गसूत्राणि ।

प्रौष्ठपदीं हस्तेनोपाकरणम् ॥१॥ महाव्याहृतिभिर्हुत्वा शिष्याणाꣳसावित्र्यनुवचनं यथोपनयने ॥२॥ साम सावित्रीꣳ सोमꣳराजानं वरुणमिति ॥३॥ आदितश्छन्दोऽधीत्य यथार्थम् ॥४॥ अक्षतधाना भक्षयन्ति धानावन्तं करम्भिणमिति ॥५॥ दध्नः प्राश्नन्ति दधिक्राव्णो अकारिषमिति ॥६॥ आचान्तोदकाः खाण्डिकेभ्योऽनुवाक्या अनुगेयाः कारयेत् ॥७॥ सावित्रमहः काङ्क्षन्त उदगयने च पक्षिणीꣳरात्रिमुभयत एके त्रिरात्रम् ॥८॥ आचार्याणां चोदकोत्सेचनमुभयत्र ॥९॥ श्रवणामेक उपाकृत्यैतमासावित्रात्कालं काङ्क्षन्ते ॥१०॥ तैषीमुत्सृजन्ति ॥११॥ प्राङ्वोदङ्वा ग्रामान्निष्क्रम्य या आपोऽनवमेहनीयास्ता अभ्येत्योपस्पृश्य छन्दाꣳस्यृषीनाचार्यांश्च तर्पयेयुः ॥१२॥ तस्मिन्प्रत्युपाकरणेऽध्यनाध्याय आपुनरुपाकरणाच्छन्दसः ॥ १३ ॥

इति गोभिलीयोपाकर्मोत्सर्गसूत्राणि ।

श्रीशिवराम शुक्लविरचितायां

गृह्यकारिकायां

उपाकर्मप्रकरणम् ।

अथोपकरणं कर्म गोभिलोक्तं विविच्यते । अधीतवेदा ये विप्रा वेदमध्यापयन्ति ये ॥१॥ अधिकारः स्मृतस्तेषां तथा चाग्निमतामपि । दैवादनग्निमान्यः स्यादध्यापकश्च यो भवेत् ॥२॥ तेनापीदं प्रकर्तव्यमिति केचित्समूचिरे । मासे प्रौष्ठपदे हस्त ऋक्षे तूपाकृतिर्भवेत् ॥३॥ प्रौष्ठपदीमिति पदं द्वितीयासंयुतं तु यत् । प्रतिपदसाकाङ्क्षं तत् ज्ञेयमिति भाष्यकृत् ॥४॥ प्रतिवर्षमिदं तस्मात् कातीयवचनादपि । कर्तव्यमिह तच्छन्दोयातयामत्वमन्यथा ॥५॥ नापैति नियमेनैव तस्मादेतत्समाचरेत् । हस्तादधस्तात्पुष्ये तु वेदस्योत्सर्जनं चरेत् ॥६॥

यद्युपाकृतिनक्षत्रे रवेः सङ्क्रमणं भवेत् । नोपाकृतिस्तदा कार्येत्येवं स्मृतिविदो विदुः ॥७॥ अर्द्धरात्रादधस्ताच्चेत्सङ्क्रान्तिस्तर्हि दोषकृत् । अर्द्धरात्रात्परं क्रान्तौ न दोषः स्यादुपाकृतौ ॥८॥ नोपाकर्माधिमासे स्यादन्यशाखासु सर्वदा । अधिमासेऽपि साम्नां स्याद्गार्ग्यस्मृतिवचोबलात् ॥९॥ यतः सिंहरवौ गार्ग्यश्छन्दोगानामुपाकृतिम् । प्राह भाद्रेऽधिके मासि सिंह एव रविर्भवेत् ॥१०॥ यदि न स्यात् सिंहरविः प्राङ् मासाधिक्ययोगतः । तदा सूत्रबलाद्भाद्रे कन्याऽर्केऽपि भवेदिदम् ॥११॥ स्वसूत्रविहितः कालो यदि स्याद्दोषसंयुतः । तदा श्रावणहस्तेऽपि सिंहार्के तत्समाचरेत् ॥१२॥ ततः प्राचीनपुष्ये तु तदुत्सर्गोऽपि

सम्मतः। परिशिष्टोक्तनक्षत्रद्वयोरेवमनुग्रहे ॥१३॥ तद्धस्ते दोषसत्तायां श्रावण्यां वा भवेदिदम्। 'श्रवणापेक्ष' इत्यादि स्वसूत्रे कालबोधनात् ॥१४॥

हस्तं यावदनध्यायः पक्षेऽस्मिन् भवति ध्रुवम्। द्वेधा विभक्तादिवसापराह्णे स्यादुपाकृतिः ॥१५॥ अखण्डे हस्तनक्षत्रे, खण्डे चित्रायुते भवेत्। उदये सङ्गवव्यापिहस्तर्क्षे वै यदा भवेत् ॥१६॥ तदा चित्रायुतं ग्राह्यं, नान्यास्तौ तद्भवेदिदम्। ग्रहवेधो न चात्रास्ति प्रथमारम्भ एव सः ॥१७॥ मलमासादिदुष्टेषु कालेषु स्मृतिवाक्यतः। उत्सर्गकालकथने तैषीति यदुदीरितम्। तिष्यः पुष्य इति प्रोक्तस्तद्युक्ता या तिथिर्भवेत् ॥१८॥ सैव तैषी समाख्याता तस्यामुत्सर्जनं भवेत्। अथोपाकरणे सर्वं प्रयोगाय विविच्यते ॥१९॥

आरम्भे प्रथमे प्राप्ते नान्दीश्राद्धकृतेरनु। ग्रामात्प्रागथवोदग्वा विनिःक्रम्य सशिष्यकः ॥२०॥ आपो याश्चानवमेहनीयाः प्राप्य शुचिर्गुरुः। मिह सेकक्रियायां स्याद्गुदे लिङ्गेऽप्यसौ भवेत् ॥ २१ ॥ ताभ्यामधो वर्तमाना अवमेहनिकाः स्मृताः। तदूर्ध्वं वर्तमानास्त्वनवमेहनिका हि ताः ॥२२॥ नाभिदघ्नाश्च या आपस्ता अभ्येत्य समाहितः। शुचौ देशे तु सम्भारान्सादयेच्च मृदादिकान् ॥२३॥ यथोक्तविधिना स्नात्वा सन्तर्प्य च सुरादिकान्। पितॄन्मनुष्यान् सन्तर्प्य ततो ऋषीन् प्रपूजयेत् ॥२४॥ देशकालौ च सङ्कीर्त्य छन्दसामिति कीर्तयेत्। आप्यायनं समुच्चार्य उपाकर्माङ्गमुच्चरेत् ॥२५॥ ऋषीणां पूजनमहं करिष्य इति चोच्चरेत्। कौशान् दर्भवटून्पश्चात्कुर्याद्द्वादश-

लङ्घयया ॥२६॥ स्थापयेद्वेदिकायां तानावाहनमथाचरेत् । इममिन्द्रेति साम्ना वै गौतमं च समाह्वयेत् ॥२७॥ भरद्वाजमथाग्निन्दू विश्वामित्रमतः परम् । असाविसोमसाम्ना तु जमदग्निमतः परम् ॥२८॥ पिबासुतेति साम्ना तमिममीति वशिष्ठकम् । कश्यपं कश्यपस्येति अत्रिं बृहद्वयेति च ॥२९॥ अरुन्धतीमिꣳस्तोममिति साम्ना समाह्वयेत् । इष्कर्तारमध्वरेति प्रवचनस्य कर्तृकान् ॥३०॥ हावास्मेति गोभिलं वै आतूनआ गणेशकम् । उभेयदिन्द्र दुर्गां च व्याहृत्या प्रवरानपि ॥३१॥ एवमावाह्य संस्थाप्य प्रतिष्ठां मन्त्रतश्चरेत् । पूजयेदुपचारैश्च दशभिस्तु षडाधिकैः ॥३२॥

ऋषिर्विप्रऋचा कुर्यादुपचारान् समाहितः । पूर्वमावाहनं प्रोक्तमासनं तदनन्तरम् ॥३३॥ ततश्च पाद्यमर्घ्यं च ततस्त्वाचमनीयकम् । स्नानं पश्चात्तु तेनैव प्रकुर्यात्स्वस्वमन्त्रतः ॥३४॥ वस्त्रं चैवोपवीतं च अर्चतेति च चन्दनम् । त्वेषस्त इति धूपं च पवमानेति दीपकम् ॥३५॥ फलसाम्ना फलं चैव ऋषिभ्यो विनिवेदयेत् । अहमन्नेति नैवेद्यमुद्य नीराजने चरेत् ॥३६॥ ततो देयः प्रमाणश्च ततो देया प्रदक्षिणा । विसर्जनान्ता इमे कार्या उपचारास्तु षोडश ॥३७॥

कुशाक्षतानथादाय नाभिदघ्नजले व्रजेत् । तिष्ठन् सन्तर्पयेत्तत्र देवतीर्थेन संयतः ॥३८॥ सरलैश्च कुशैः सम्यक् प्रथमान्तेन तर्पणम् । पठित्वोङ्कार इत्यादि क्षिपेदञ्जलिमम्भसः ॥३९॥ ओमोङ्कार इति प्रोच्य तृप्यत्विति समुच्चरेत् । भूर्भुवः स्वः समुच्चार्य महाव्याहृतयः पदात् ॥४०॥ तृप्यन्त्विति पदेत्तत्सवितुरित्यादिकं पठेत् । गायत्रीति समुच्चार्य तृप्यत्विति

ततो वदेत् ॥ ४१ ॥ सोमँ्राजा पठित्वान्ते ब्रह्मा तृप्यतु चोच्चरेत् । अग्न आयाहि दशतिं पठित्वान्ते वदेद्बुधः ॥४२॥ वेदान् सन्तर्पयामिति ऋगन्ते तर्पयेच्छुचिः । तर्पयेदथ चोपास्मा अध्यायेन सुसंयतः ॥४३॥ देवान् सन्तर्पयामीति सप्तव्याहृतिभिर्ऋषीन् । सन्तर्प्य प्रथमान्तेन ततश्छन्दांसि तर्पयेत् ॥४४॥ अग्नआयाहिमन्त्रान्ते गायत्री चैव तृप्यतु । उष्णिक् चैव पुरुत्वान्तेऽनुष्टुब् वै तर्पयेत्ततः ॥४५॥ अग्न ओजिष्ठमन्त्रेण यज्ञाय बृहती ततः । स्वादोरित्था तथा पङ्क्तिस्त्रिष्पतिविति समुच्चरेत् ॥४६॥ आजुहोता तथा त्रिष्टुप् चित्रइज्जगती ततः । प्रवोमहेऽतिजगती प्रोष्वस्मै शक्वरी तथा ॥४७॥ तवत्यादित्यातिपूर्वा शक्वर्येवान्न तर्पयेत् । त्रिकद्रुके तथाष्टिश्चास्तुश्रौषडतिपूर्विका ॥४८॥ आष्टिरेव समाख्याता ऋषिभिः शास्त्रदर्शिभिः । घर्मः प्रवृक्त धृतिः सर्पतेत्यतितो धृतिः ॥४९॥ संयमन्कृतिराख्यातं प्रकृतिश्च चराचरा । द्यौरक्रान्नाकृतिं चैव ज्योतिष्मतश्च वैकृतम् ॥५०॥ मनोजावित्संकृतिं च प्रागन्यदभिपूर्विकाम् । आधिपत उत्कृतिं चेत्येवं छन्दांसि तर्पयेत् ॥५१॥

सन्तर्पयेदथाचार्यान् वंशीयान् प्रतिनामभिः । प्रथमान्तपदैरेव परिशिष्टवचोबलात् ॥५२॥ नमो ब्रह्मण आरभ्य कृताञ्जलिपुटस्ततः । उपजायचपर्यन्तं पठित्वा तर्पयेद्बुधः ॥५३॥ शर्वदत्तो रुद्रभूतिस्त्रातो निगड एव च । गिरिशर्मा ब्रह्मवृद्धिर्मित्रवर्चास्तथैव च ॥५४॥ सुप्रतीतो बृहस्पतिगुप्तश्च भवत्रातकः । श्रवणदत्तः सुशारदमतः परः ॥५५॥ ऊर्जयन्तो भानुमन्त आनन्दजमतः परः । शाम्बः काम्बोजकश्चैव मद्रगारश्च सातिकः ॥५६॥ सुश्रवाः प्रातरह्नश्च केतुश्च मन्त्रविन्दकः । सुनीथश्च ततः प्रोक्तः

सुतेमनस ईरयेत् ॥५७॥ अंशुश्च तर्पयेदेतानपावास्यस्तथैव च । राधश्चैव च गाता च संवर्गजित्तथैव च ॥५८॥ शाकदासो विच-क्षणो गर्दभीमुख एव च । ततश्चोदरशाण्डिल्य अतिधन्वा तथैव च ॥५९॥ मशाकः स्थिरकश्चैव वासिष्ठश्च सुमन्त्रकः । शूषोऽथ राळ-कश्चैव हतिरिन्द्रोत एव च ॥६०॥ वृषशुष्णो निकोथश्च प्रतिथिश्चैव तर्पयेत् । देवतरसभाम(?) च शवसोऽग्निभुवस्तथा ॥६१॥ इन्द्रभुवो मित्रभुवो विभण्डकमतः परः । ऋष्यशृङ्गः कश्यपश्चाप्यग्निरिन्द्रश्च वायुकः ॥६२॥ मृत्युः प्रजापतिश्चैव ब्रह्मा च परितर्पयेत् । अग्निः प्रजापतिश्चैव विश्वेदेवास्तथैव च ॥६३॥ ओँकारोऽथ वषट्कारो महाव्याहृतयस्तथा । गायत्री च तथा ब्रह्मा विष्णुर्वेदास्तथैव च ॥६४॥ देवाश्च ऋषयश्चैव मुनयश्चाथ तर्पयेत् । आचार्याश्च पुरा-णानि छन्दांसि तर्पयेत्ततः ॥६५॥ यज्ञाश्चाध्ययनं पश्चाद्द्यौश्चैव पृथिवी उभे । अन्तरिक्षं च सन्तर्प्याहोरात्राणि च तर्पयेत् ॥६६॥ मासाश्च ऋतवश्चैव संवत्सरस्ततः परम् । वरुणश्च समुद्राश्च नद्यो गिरय एव च ॥६७॥ क्षेत्राणि च वनान्योषधयश्च तर्पयेत्ततः । वनस्पतय आख्याता पशवश्च ततः परम् ॥६८॥ नागाश्चैवोरगा-श्चैव सुपर्णाश्च वयांसि च । गावश्च वसवश्चैव रुद्रादित्यास्तथैव च ॥६९॥ मरुतश्च तथा सिद्धाः साध्या गन्धर्वकास्ततः । पिशाचा-श्चैव यक्षाश्च रक्षांसि चैव तर्पयेत् ॥७०॥ भूतानि चैव नक्षत्राण्य-श्विनौ तर्पयेत्ततः । अप्सरसश्च सन्तर्प्य भूतग्रामश्चतुर्विधः ॥७१॥ मरीचिश्च तथाऽत्रिश्च अङ्गिरा पुलहस्ततः । पुलस्तिश्च क्रतुरपि प्रचेताश्च वासिष्ठकः ॥७२॥ भृगुश्च नारदश्चैव सप्तर्षयस्तथैव च । अरुन्धती च तत्पत्नी स्वस्ति कुर्वन्ति तर्पिताः ॥७३॥

अपसव्यं विधायाथ पितृतीर्थगतैः कुशैः। द्विगुणैः पितृतीर्थेन ओङ्कारादि पठन् द्विजः ॥७४॥ पितृपदयुतं मन्त्रान्तेन त्रिस्तर्पयेत्सुधीः। ततो राणायनिश्चैव शाट्यमुग्र्यस्तथैव च ॥७५॥ व्यासो भागुरिरौगुण्डिर्मानुमानौपमन्यवः। काराटिर्मशको गार्ग्यो वार्षगण्यश्च कौथुमिः ॥७६॥ शालिहोत्रिर्जैमिनिश्च त्रयोदश इमे स्मृताः। सामगा चार्यकाः स्वस्ति कुर्वन्ति तर्पिता द्विजैः ॥७७॥ शटिर्भाल्लबविश्चैव कालबविश्च ताण्ड्यकः। वृषाणकः शमबाहू रुरुकिश्चाप्यगस्तिकः ॥७८॥ बष्काशिरा हुहूश्चैव दशैते ऋषयः स्मृताः। प्रवचनस्य कर्तारः स्वस्ति कुर्वन्ति तर्पिताः ॥७९॥ कव्यवालो नलः सोमो यमश्चैवार्यमा तथा। अग्निष्वात्ताः सोमपाश्च बर्हिषद इत्यपि ॥८०॥ यमोऽथ धर्मराजश्च मृत्युरन्तक एव च। वैवस्वतस्तथा कालः सर्वभूतक्षयस्ततः ॥८१॥ औदुम्बरोऽथ दध्नश्च नीलश्च परमेष्ठिकः। वृकोदरस्तथा चित्रश्चित्रगुप्त इति स्मृताः ॥८२॥

अथ सन्तर्पयेद्विद्वानृषींश्चोत्तरवंश्यकान्। अर्यमभूति राधः स्याद्रुद्रशर्मा ततः परः ॥८३॥ पुष्ययशाः सङ्करश्चार्यमराजोऽथ गोभिलः। पुष्यमित्रो गोभिलश्चाश्वमित्रश्चैव गोभिलः ॥८४॥ वरुणमित्रो गोभिलो मूलमित्रश्च गोभिलः। वत्समित्रो गोभिलश्च गौल्गुल्वीपुत्रगोभिलः ॥८५॥ बृहद्वसुर्गोभिलश्च गोभिलश्च तथा स्मृतः। पुनस्तथैव राधादींस्तर्पयेत्प्रागुदीरितान् ॥८६॥ निवीती सनकादींश्च तर्पयित्वा ऋषीन्पुनः। सम्पूज्य च नमस्कृत्य प्लवसाम्ना च माल्यकम् ॥८७॥ सम्प्लावयेद्ब्राह्मणस्य प्लवोऽन्वहमुदाहरन्। स्नात्वाचम्य च हाउ वागित्यादि सामचतुष्टयम् ॥८८॥

गीत्वाऽऽचारादरिष्टानि गायेत्सामानि वाक्यतः । आवाहनं विना सर्वमुत्सर्गेऽपि समाचरेत् ॥८९॥ ऋषीणां प्लावनं तत्र कर्तव्यमिति सूरयः । उत्सर्गाहं समारभ्य चोपाकरणतः पुरा ॥९०॥ अनध्यायं प्रकुर्वीत परतोऽपि स वक्ष्यते ।

अथोपाकरणायर्षीनानयेत्स्वगृहान्मुदा ॥९१॥ मधुपर्कविधानेन पूजयेद्गन्धपुष्पकैः । अथाचम्या च सङ्कल्प्य गृह्याग्नौ समिद्धादिकम् ॥९२॥ आज्यतन्त्रं चरेत्तत्र रक्षा धाना तथा दधि । आसादने विशेषोऽयं धाना भ्रष्टा यवाः स्मृताः ॥९३॥ यवासिद्धार्थधान्यादिग्रन्थयः शुद्धवस्त्रजाः । रक्षा इति समाख्याताः सर्वमन्यत्तु पूर्ववत् ॥९४॥ एतान्यासाद्य सम्प्रोक्ष्य परिस्तरणमाचरेत् । इध्ममग्नावथाधायाज्यस्य संस्करणं ततः ॥९५॥ पर्युक्ष्य प्रपदं चैव वैरूपाक्षं जपेद्बुधः । स्रुवं सम्मार्ज्य जुहुयाद्व्याहृतीनां त्रयं बुधः ॥९६॥ पङ्क्त्याकारेणोपविष्टाञ्छिष्यान्वै पाठयेद्गुरुः । खाण्डिकेभ्यश्च यत्प्रोक्तं घटा शिष्यस्य सा स्मृता ॥९७॥ शिष्येभ्यश्चैव सावित्रीं पाठयेदुपवीतवत् । गायत्र्याश्चैव गायत्री सोमंराजेति साम च ॥९८॥ अथाचार्यः स्वयं वेदमारभेतादिमुच्चरन् । पर्वादीनार्चिकादींश्च ब्राह्मणादींस्ततः परम् ॥९९॥ अङ्गादीनपि च ब्रूयादथ होमं समाचरेत् । आज्यं स्रुवेण जुहुयाच्छन्दोभिः सप्तभिस्त्रिशः ॥१००॥ ऋग्भिरुक्ताभिरेवाथ पूर्वाद्यैरेव सर्वशः । ब्राह्मणाद्यैस्तथाऽङ्गाद्यैर्हुत्वा वस्वन्तमाचरेत् ॥१०१॥ ततः प्रतिसरान् बाहौ दक्षिणे बन्धयेद्द्विजैः । त्वं यविष्ठेति मन्त्रेण तेन स्वस्त्ययनं भवेत् ॥१०२॥ अथाचार्यः सशिष्यस्तु धानानां भक्षणं चरेत् । पठन् धानावन्तमिति प्राश्नन्त्यथ

च ते दधि ॥१०३॥ दधिक्राव्णः पठित्वात्र नोच्छिष्टं मन्त्रकीर्तने । अथाचम्योदकं सर्वेषूपविष्टेषु पूर्ववत् ॥१०४॥ गुरुः शिष्यगणान्ब्रूयादाद्यास्तिस्र ऋचः पृथक् । तेऽपि ता एव निर्ब्रूयुर्यथावदनुपूर्वशः । ॥१०५॥ अथ आयाहिका आद्या ऋचस्तिस्रः प्रकीर्तिताः । सामान्यपि च तान्येव पाठयेद्गुरुरादितः ॥१०६॥ वामदेव्यं ततो गीत्वा माङ्गल्यादि समाचरेत् । पूर्णपात्रं दक्षिणा स्याद्द्विजेभ्यो भूयसी ततः ॥१०७॥ ऋषीनुत्सर्गपर्यन्तं गृहे संरक्ष्य पूजयेत् । उत्सर्गे तूत्सृजेत्तीर्थे विधिरेषः प्रकीर्तितः ॥१०८॥

अनध्याया अथोच्यन्ते सूत्रपाठक्रमादिह । उपाकर्माऽहनि ततो वेदपाठं विवर्जयेत् ॥१०९॥ सावित्रं हस्तनक्षत्रं तद्युक्तं दिवसं त्यजेत् । क्षिपेच्च पक्षिणीं रात्रिमुदग्गत्यामुपाकृतौ ॥११०॥ पक्षाविवाहनी यस्याः सा रात्रिः पक्षिणी स्मृता । उभयोपाकरणयोरेक आहुस्त्रिरात्रकम् ॥१११॥ उक्तवच्चोदकोत्सेकस्तयोरुत्सजनेऽपि च । मुनयश्चाहुरेवैके श्रावण्यां स्यादुपाकृतिः ॥ ११२ ॥ आहस्तात्स्यादनध्यायो हस्ते स्याद्दोषसम्भवः । तदैवोपाकृतिः कार्येत्येवमाहुर्महर्षयः ॥११३॥ पूर्णिमान्तप्रौष्ठपदे पुष्ये तूत्सर्जनात्परम् । उपाकृतेः पुरा कार्योऽनध्यायश्छन्दसां तथा ॥११४॥ उदग्गतोपाकरणे कृतेऽभ्रपञ्चके क्षणे । वाय्वभ्रविद्युत्स्तनितवर्षाण्यभ्रादिपञ्चकम् ॥११५॥ तस्मिन्नुपाकृतिं यावच्छन्दोऽनध्याय इष्यते । उक्तोच्यमानानध्याये ब्रह्मयज्ञं न लोपयेत् ॥११६॥

इति श्रीशिवरामशुक्लविरचितायां गोभिलगृह्यसूत्रभाष्यभूतायां गृह्यकारिकायां उपाकर्मोत्सर्गप्रकरणं समाप्तम् ।

अथ कृत्यचिन्तामण्युक्तश्छन्दोगानामुपाकर्मनिर्णयः ।

अथोपाकर्मकालमाह—"प्रौष्ठपदीं हस्तेनोपाकरणम् ।" (गोभिलगृह्यसूत्रे) । प्रौष्ठपदो भाद्रपदस्तस्य प्रौष्ठपदी तां हस्तेन हस्तर्क्षेण उपाकरणं वेदस्योपादानं कर्तव्यमिति शेषः । प्रौष्ठपदीमित्यत्यन्तसंयोगवाचिन्या द्वितीयया सर्वासां प्रौष्ठपदीनामुपाकरणकालत्वे प्राप्ते प्रति प्रौष्ठपदीं प्रतिवर्षमुपाकर्म कुर्यादित्यर्थः प्राप्तः । नात्र प्रौष्ठपदीशब्देन पौर्णमास्यभिहिता, तत्र हस्तनक्षत्रासम्भवात् । अत एवोक्तं परिशिष्टे–'प्रौष्ठपदशुक्लपक्षे हस्तेनाचार्य' इति । वक्ष्यमाणानेकश्रुतिस्मृतिवाक्येष्वपि हस्तनक्षत्रयुतायामेव तिथावुपाकर्मकथनाच्च । तस्मात्प्रतिवर्षं प्रौष्ठपदशुक्लपक्षे हस्तनक्षत्रयुतायां तिथावुपाकर्म कर्तव्यमिति । "प्रत्यब्दं यदुपाकर्म सोत्सर्गं विधिवद्द्विजैः । क्रियते छन्दसां तेन पुनराप्यायनं भवेत् । अयातयामैश्छन्दोभिर्यत्कर्म क्रियते द्विजैः । क्रीडमानैरपि सदा तत्तेषां सिद्धिकारकम्" इति कात्यायनः । एतच्च सङ्क्रान्तियुतेऽहनि न कार्यम् । निगमः–"ग्रहयोगो गुरुं हन्ति सङ्क्रान्तिः शिष्यघातिनी । तपो हन्त्युत्तराषाढा उपाकर्माणि वैष्णव" इति । तथा—"सङ्क्रान्तौ ग्रहणे चैव सूतके मृतके तथा । गणस्नानं न कुर्वीत नारदस्य वचो यथा । अथ चेद्दोषसंयुक्ते पर्वणि स्यादुपाकृतिः । दुःखशोकभयग्रस्ता राष्ट्रे तस्मिन् द्विजातयः" इत्यादिनिषेधवाक्यात् । पर्वादावर्द्धरात्रादनन्तरं सङ्क्रान्तियोगे तत्रोपाकर्म न त्याज्यम् । तदाह गार्ग्यः–"अर्द्धरात्रादधस्ताच्चेत्सङ्क्रान्तिर्ग्रहणं तथा । उपाकर्म न कर्तव्यं परतश्चेन्न दोषकृत्" इति । स्वगृह्योक्तमुख्यकालस्य सङ्क्रान्त्यादिबाधे छन्दोगैः श्रा-

वणे मासि हस्ते कार्यम् । याज्ञवल्क्यः-"अध्यायानामुपाकर्म श्रावण्यां श्रवणेऽपि वा । हस्तेनौषधिभावे वा पञ्चम्यां श्रावणस्य तु ॥" अत्र ओषध्यभावः सङ्क्रान्त्यादिदोषाणामुपलक्षकम् । निर्णयामृते-"यदि स्याच्छ्रावणं पर्व ग्रहसङ्क्रान्तिदूषितम् । स्यादुपाकरणं शुक्लपञ्चम्यां श्रावणस्य तु । सङ्क्रान्तिर्ग्रहणं वापि यदि पर्वणि जायते । तन्मासे हस्तयुक्तायां पञ्चम्यां वा तदिष्यते" इति । अत्र वाक्ये पर्व इत्युपलक्षणम् । "श्रावण्यां प्रौष्ठपद्यां वाप्युपाकृत्य यथाविधि" इति मनुवाक्यात् प्रौष्ठपद्यां पौर्णमास्यां कर्तव्यमिति केचिदाहुः ।

अधिमासेऽपि छन्दोगानामुपाकर्मोत्कर्षो न भवति, तेषां सिंहार्कनियमात् । तदाह गार्ग्यः-"सिंहे रवौ तु पुष्यर्क्षे पूर्वाह्णे विचरेद्बहिः । छन्दोगा मिलिताः कुर्युरुत्सर्गं स्वस्वछन्दसाम् । शुक्लपक्षे तु हस्तेन उपाकर्मापराह्णिकम्" इति । सिंहे रवौ हस्तेनापराह्णिकमुपाकर्म, पुष्यर्क्षे पूर्वाह्णे उत्सर्जनमित्यन्वयः । "दशहरासु नोत्कर्षश्चतुर्ष्वपि युगादिषु । उपाकर्ममहाषष्ठ्योर्हितदिष्टं वृषादितः" इति कृष्णशृङ्गोक्तेश्च । ज्येष्ठशुक्लदशमी दशहरा । उपाकर्म प्रसिद्धम् । महाषष्ठी कार्त्तिके वृश्चिकार्के शुक्लषष्ठी । सा च कालादर्शे स्पष्टतयोक्ता । "छन्दोगानामुपाकर्म युगादीनां चतुष्टयम् । मलमासेऽपि कर्तव्यं वार्षिकं प्रथमाब्दिकम्" इति सङ्ग्रहोक्तेश्च । तथा च दीपिकायाम्-"अथोत्कर्षस्य तु सामगान्यविदुषां कालस्य वृद्धौ भवेदिति ।" "उत्कर्षः कालवृद्धौ स्यादि"त्यादूयुत्कर्षविधायकवाक्यं शाखान्तरविषयम् । "त्रयोदश्यादितो वर्ज्यं दिनानां नवकं ध्रुवम् । मङ्गल्येषु समस्तेषु

ग्रहणे चन्द्रसूर्ययोः । द्वादश्यादितृतीयान्तो वेध इन्दुग्रहे स्मृतः । एकादश्यादिकः सौरे चतुर्थ्यन्तः प्रकीर्तितः । खण्डग्रहे तयोः प्रोक्तस्तूभयत्र दिनद्वयम्'' इति । दिनद्वयं ग्रहणात्पूर्वमुत्तरं च । अत्र ग्रहणे सति ग्रहवेधदूषितत्वादुपाकर्म न कार्यमिति नाशङ्कनीयम् । "नित्ये नैमित्तिके जाप्ये होमयज्ञक्रियासु च । उपाकर्मणि चोत्सर्गे ग्रहवेधो न विद्यते ।'' इति सकलनिबन्धधृतवाक्यात् ।

इदं द्वेधा विभक्तदिवसस्यापराह्णे कर्तव्यम् । तदाह गोभिलः—"अध्यायानामुपाकर्म कुर्यात्कालेऽपराह्णिके । पूर्वाह्णे च विसर्गः स्यादिति वेदविदो विदुः । छन्दोगा मिलिताः कुर्युः प्रातरौत्सर्गिकीं क्रियाम् । अपराह्णे ह्युपाकर्म पुष्यहस्तर्क्षयोर्द्विज'' इति । इदं वाक्यद्वयं सूर्योदयमारभ्य सूर्योदयं यावद्वर्तमानहस्तविषयमुत्तरादिने समग्रापराह्णगामि विषयं च ज्ञेयम् । यत्र नक्षत्रस्य पूर्वदिवसे अपराह्णव्याप्तिरुत्तरदिने अपराह्णाव्याप्तिस्तत्र त्वाष्ट्रनक्षत्रयुतहस्तग्राह्यताविधायकवाक्यान्मुहूर्तत्रयसम्भवे उत्तरदिने कार्यम् । तदाह—कात्यायनः—"धनिष्ठाप्रतिपद्युक्तं त्वाष्ट्रऋक्षसमन्वितम् । उपाकर्म प्रकुर्वीत ऋग्यजुःसामपाठकाः'' इति । न च वाच्यमपराह्णकालव्याप्त्यभावात् पूर्वदिने कर्तव्यमिति । "श्रवणेन तु यत्कर्म उत्तराषाढसंयुतम्'' इति उत्तराफाल्गुनस्याप्युपलक्षणम् , पूर्ववाक्ये चित्रायुतस्यैव हस्तस्य विधानात् । तथा च पृथ्वीचन्द्रोदयः—"उदये सङ्गवस्पर्शे श्रुतौ पर्वणि चार्कभे । कुर्युर्नभस्युपाकर्म ऋग्यजुःसामगाः क्रमात्'' इति । उत्तरदिने मुहूर्तमात्रसम्भवे तु नैवम् "श्रवणः श्रावणं पर्व सङ्गवस्पृग्यदा भवेत् । तदैवौदयिकं कार्यं नान्यदौदायिकं भवेत्'' इति वाक्यात् । माधवीयगार्ग्यो-

ऽपि-"श्रावणी पौर्णमासी तु सङ्गवात्परतो यदि । तदैवौदयिकी ग्राह्या नान्यदौदयिकी भवेत्" इति । श्रावणीति पदं हस्तस्याप्युपलक्षणम्, पूर्वोक्तवाक्यात्। तस्मात् सङ्गवस्पृगेव चित्रासंयुतं ग्राह्यमिति सिद्धान्तः । अपराह्णबोधकवाक्यमखण्डतिथिव्यापिहस्तविषयम् । प्रथमारम्भस्तु मलमासशुक्रास्तादिषु न भवति । "गुरुभार्गवयोर्मौढ्ये बाल्ये वा वार्द्धकेऽपि वा । तथाधिमाससंसर्गे मलमासादिषु द्विजाः ॥ प्रथमोपाकृतिर्न स्यात्कृतकर्मविनाशकृत्" इति हेमाद्रिलिखितकश्यपवाक्यात् । अत्र कृतावसथ्यस्य प्रथमयोगे वृद्धिश्राद्धं प्रथमवेदारम्भे च ॥ इति श्रीशिवरामशुक्लविरचिते गोभिलगृह्यसूत्रभाष्यभूते कृत्यचिन्तामणौ छन्दोगानामुपाकर्मकालनिर्णयः ।

अथ छन्दोगानामुपाकर्मोत्सर्गविषये मलमासे किञ्चिद्विशेषोऽस्ति तस्य निर्णयः।"छन्दोगानामुपाकर्म युगादीनां चतुष्टयम् ।मलमासेऽपि तत्कार्यं शङ्खस्य वचनं यथा ॥" अतः मलमासगता एव युगादयो ग्राह्या इत्यर्थः । उपाकर्म तु मलमासेऽपि कार्यम्। तथा च भर्गः"उद्गातारोऽधिमासेऽपि हस्ते कुर्युरुपाकृतिम्। तत्रासम्भवतः शुद्धे मासि हस्तेऽथ तत्तिथौ ॥" उद्गातारः सामगाः, हस्ते हस्तनक्षत्रे, उपाकृतिं उपाकरणं कुर्युरिति । पुष्ये उत्सृज्य षष्ठे सप्तमे वोपाकुर्यादिति सामान्येन सर्वदोक्तत्वात् । छन्दोगानां विशेषस्मृतेः "अधिमासेऽपी"त्यपि शब्दो विशेषे । तत्र अधिमासगते हस्ते आशौचाद्यसम्भवेऽन्तराये सति कथं कुर्युरित्याह "शुद्धे मासि हस्ते नक्षत्रे सोपाकृतिकमृषीणां तर्पणं कुर्युरिति ।" अथ तत्राप्यसम्भवे 'तत्तिथौ' तिथिः पौर्णमासी । तच्छब्देन शुद्धमासः परामृ-

च्यते । तस्य शुद्धमासस्य तिथिः तत्तिथिः, तस्यां शुद्धमासपौर्णमास्यां प्रौष्ठपद्यां कुर्युरित्यर्थः । अथोत्सर्गः । तत्र भर्गः—"सिंहे रवा-वुद्गातारः पुष्यर्क्षे प्राग्दले शुभे । उत्सर्गः श्रूयतां तत्र निर्दिष्टो यन्मनीषिभिः ॥" सिंहे रवाविति सिंहसङ्क्रान्तिगते पुष्यभे उत्स-र्जनं कुर्यादित्यर्थः । तथा च रामचन्द्राचार्य आह—"साम-गास्तु तपने सिंहस्थिते पुष्यभे कुर्वीरान्निति ।" तपने श्रीसूर्ये सिंह-सङ्क्रान्तिगते पुष्यभे उत्सर्जनं कुर्युरिति भावः । तथा च गा-र्ग्यः—"सिंहे रवौ तु पुष्यर्क्षे पूर्वाह्णे विचरेद्बहिः । छन्दोगा मिलि-ताः कुर्युरुत्सर्गं सर्वछन्दसाम् ।" कुर्युरिति बहुवचनात्सर्वे छन्दो-गाः समेत्य बहिः ग्रामाद्बहिः प्राङ्वोदङ्वा पूर्वाह्णे पूर्वाह्णशब्देन प्रा-तःकाल उपलक्षितः । "शुक्लपक्षे तु हस्तेन उपाकर्मापराह्णिकम् ।" अत्रापरो विभाग अपराह्णः । तथा चोक्तम्—"उपाकर्म प्रकुर्व-न्ति हस्तर्क्षे ह्युत्तरे दले" इति भर्गवचनात् । तस्मिन्नुपाकरणं कुर्युः । तथा च गोभिलः—"छन्दोगा मिलिताः कुर्युः प्रातरौ-त्सर्गिकीं क्रियाम् । अपराह्णे ह्युपाकर्म पुष्यहस्तर्क्षयोर्द्विजाः ॥" पुष्य-र्क्षे प्रातःकाल उत्सर्जनं कुर्युः, हस्तर्क्षे अपराह्णे उपाकर्म कुर्युरि-त्यर्थः । अथ चेत्सिंहसङ्क्रान्तियुतं पुष्यभं तर्हि उपाकर्मदिने उत्सर्जनं कुर्युः । तथा च खादिरगृह्ये—"पुष्ये तूत्सर्जनं कुर्या-दुपाकर्मदिनेऽथवेति ।" तथा च रामचन्द्राचार्यः—"कुर्याद्वै-तदुपाक्रियाविधिदिने" तथा "तेषां प्रौष्ठपदेऽपि वेति" कात्यायन-स्मरणात् । प्रौष्ठपदे उपाकर्मदिवसे इत्यर्थः ॥

इति छन्दोगानामुपाकर्मोत्सर्गनिर्णयः ।

विद्याविलास प्रेस, गोपालमन्दिर, बनारस

Printed at the

VIDYA VILAS PRESS, BENARES CITY.

1941.

प्राप्तिस्थानम्—

चौखम्बा संस्कृत पुस्तकालय,

बनारस सिटी ।

१७ **शुक्लयजुर्वेदसंहिता** । वाजसनेयिमाध्यन्दिनशाखीया । उव्वटाचार्य-कृत मन्त्रभाष्येण, महीधराचार्य कृत वेददीपेन च सहिता । ८)

१८ **शुक्लयजुःसर्वानुक्रमसूत्रम्** । याज्ञिकानन्तदेवविरचितभाष्यसहितं ४)

१९ **शुल्वसूत्रम्** । श्रीकर्कभाष्य–महीधरवृत्तिसहितम् । ।=)

२० **श्रीसूक्तम्** । विद्यारण्य–पृथ्वीधर–कण्ठाचार्यकृतभाष्यत्रयेण सहितम् । ।=)

२१ **सांख्यायनगृह्यसंग्रहः** । पं० वासुदेवकृतः तथा कौषीतकिगृह्यसूत्राणि १॥)

२२ **अग्निष्टोमपद्धतिः** । कर्कानुसारिणी "**आध्वर्यपद्धतिः**" लाट्यायन-द्राह्यायणसूत्रानुसारिणी "**औद्गात्रपद्धतिः**" शांख्यायनश्रौतसूत्रानु-सारिणी "**हौत्रपद्धतिश्च**" सन्निविष्टाः । १–२ खण्ड ३)

२३ **संस्कारदीपकः**। १–३ भाग । म० म० श्रीनित्यानन्दपन्तपर्वतीयकृतः ८)

२४ **वर्षकृत्यदीपकः** । ,, ,, ३॥)

२५ **सापिण्ड्यदीपकः** । ,, ,, ।=)

२६ **कातीयेष्टिदीपकः** । (दर्शपौर्णमासपद्धति) ,, १)

२७ **अन्त्यकर्मदीपकः** । **अशौचकालनिर्णयसहितः** ,, १॥)

२८ **आपस्तम्बधर्मसूत्रम्** । उज्वलाख्यया वृत्त्या संवलितम् । ४)

२९ **आपस्तम्बगृह्यसूत्रम्** । अनाकुला–तात्पर्यदर्शना व्याख्याद्वयोपेतं ४)

३० **कात्यायनश्रौत्रसूत्रम्** । कर्कभाष्यसहितम्, सम्पूर्णम् । १३)

३१ **कात्यायनश्रौत्रसूत्रम्** । कर्कभाष्यसहितम् । दर्शपौर्णमासाद्यग्निष्टोम-कर्मनिरूपणात्मकप्रथमाद्येकादशाध्यायान्तः प्रथमो भागः । ६)

३२ **कालमाधवः** । माधवाचार्यकृत धर्मशास्त्रस्य अपूर्वोऽयं ग्रन्थः । १॥)

३३ **कुलदेवतास्थापनविधिः हनुमद्ध्वजदानविधिश्च** ।)॥

३४ **कृत्यसारसमुच्चयः** । म० म० पं० अमृतनाथ झा विरचितः । पं० श्रीगङ्गाधरमिश्रकृत बृहद् टिप्पणी परिशिष्टादिसहितः । १।।।)

३५ **गायत्रीपूजापद्धतिः** । श्रीविभाकराचार्य संगृहीता । =)

३६ **गोदानपद्धतिः** । अभिनवविशुद्धसंस्करणम् । -)

३७ **गोभिलगृह्यसूत्रम्** । म० म० मुकुन्दझाकृत 'मृदुला' व्याख्या सहितं ३)

३८ **चतुर्विंशतिमतसंग्रहः** । श्रीभट्टोजिदीक्षितकृतः । ३)

३९ **तिथिनिर्णयः** । श्रीमद्भट्टोजिदीक्षितकृतः, श्रीमन्नागोजिभट्टकृतश्च । १॥)

४० **दानदीपिका** । भाषा टीका सहिता । ।=)

४१ **दानमयूखः** । सर्वविधदानोपयोगी अपूर्वोऽयं ग्रन्थः । १॥)

संस्कारगणपतिः । श्रीमद्रामकृष्णप्रणीतः । पारस्कर गृह्यसूत्रस्यातिविस्तृत व्याख्यानस्वरूपः । अनेनैकेनैव ग्रन्थेन कर्मकाण्डविषयनिर्णये अन्यग्रन्थावलोकनं नापेक्षितम्भवतीति न विस्मर्तव्यम् । १५)

४२ **निर्णयसिन्धुः** । कमलाकरभट्टविरचितः । कृष्णभट्टकृतव्याख्यासहितः २२)

४३ **पञ्चमङ्गलम्** । यज्ञोपवीत–विवाहादिसंस्कारोपयोगी । =)

४४ **पञ्चाङ्गपद्धतिः** । सटिप्पण अभिनव विशुद्ध संस्करण । ≡)

४५ **पारस्करगृह्यसूत्रम्** । हरिहर–गदाधर–जयरामकृत भाष्यसहितम् । ३)

४६ **पौरोहित्यकर्मसारः** । सकलपौरोहितीयकर्मसंग्रहः । १–३ भाग ।।।)

४७ **बौधायनधर्मसूत्रम्** । श्रीगोविन्दस्वामिप्रणीतविवरणसमेतम् । ४)

८ **वाशिष्ठीहवनपद्धतिः** । वे०कर्म०ध० आचार्य श्रीविश्वनाथशास्त्रिकृता ≡)

हालक्ष्मीपूजापद्धतिः । सर्वदेवपूजाविधान–श्रीसूक्तादि सहिता । ।)

५० **व्रात्यताप्रायश्चित्तनिर्णयः** तथा **व्रात्यताशुद्धिसंग्रहः** । १॥)

५१ **संस्काररत्नमाला** । सकलसंस्कारोपयोगी धर्मशास्त्रस्यापूर्वोऽयं ग्रन्थः ३)

५२ **स्मृतिसारोद्धारः** । श्रीविश्वम्भरशास्त्रिसंकलितधर्मशास्त्रस्यात्युत्तमो ग्रन्थः ६)

५३ **श्राद्धविवेकः** । म० म० श्रीरुद्रधरकृतः । सटिप्पण । १)

५४ **श्राद्धकल्पलता** । श्रीनन्दपण्डितकृता । ४॥)

५५ **श्राद्धचन्द्रिका** । श्राद्धविषयनिर्णयादिव्यवस्थायाः प्रतिपादकोयं ग्रन्थः ३)

५६ **वीरमित्रोदयः**–परिभाषाप्रकाशःसंस्कारप्रकाशश्च १६॥) आह्निकप्रकाशः ८) पूजाप्रकाशः ६) लक्षणप्रकाशः १०॥) राजनीतिप्रकाशः ७॥) तीर्थप्रकाशः ८) व्यवहारप्रकाशः ८) श्राद्धप्रकाशः ६) समयप्रकाशः ४॥) भक्तिप्रकाशः ३) शुद्धिप्रकाशः ४॥)

५७ **मनुस्मृतिः** । कुल्लूकभट्टकृतया मन्वर्थमुक्तावल्या सहिता । सम्पूर्ण । २।)

५८ **याज्ञवल्क्यस्मृतिः** । श्रीमन्मित्रमिश्रकृत 'वीरमित्रोदय' टीकया, विज्ञानेश्वरकृत 'मिताक्षरा' टीकया च सहिता । ७)

५९ **याज्ञवल्क्यस्मृतिः** । 'बालम्भट्टी' व्याख्याऽलङ्कृत 'मिताक्षरा' टीका सहि व्यवहाराध्यायः । सम्पूर्णः १६॥)

६० **लाट्यायनश्रौतसूत्रम्** । अग्निष्टोमान्तं सटीकम् । २)

६१ **श्रौतसूत्रम्** । कात्यायनप्रणीतम् । देवयाज्ञिकपद्धतिसहितम् । ८)

६२ **षडशीतिः** । आदित्याचार्यप्रणीता । 'शुद्धिचन्द्रिका, व्याख्या सहिता । २)

प्राप्तिस्थानम्–**चौखम्बा संस्कृत पुस्तकालय, बनारस सिटी ।**